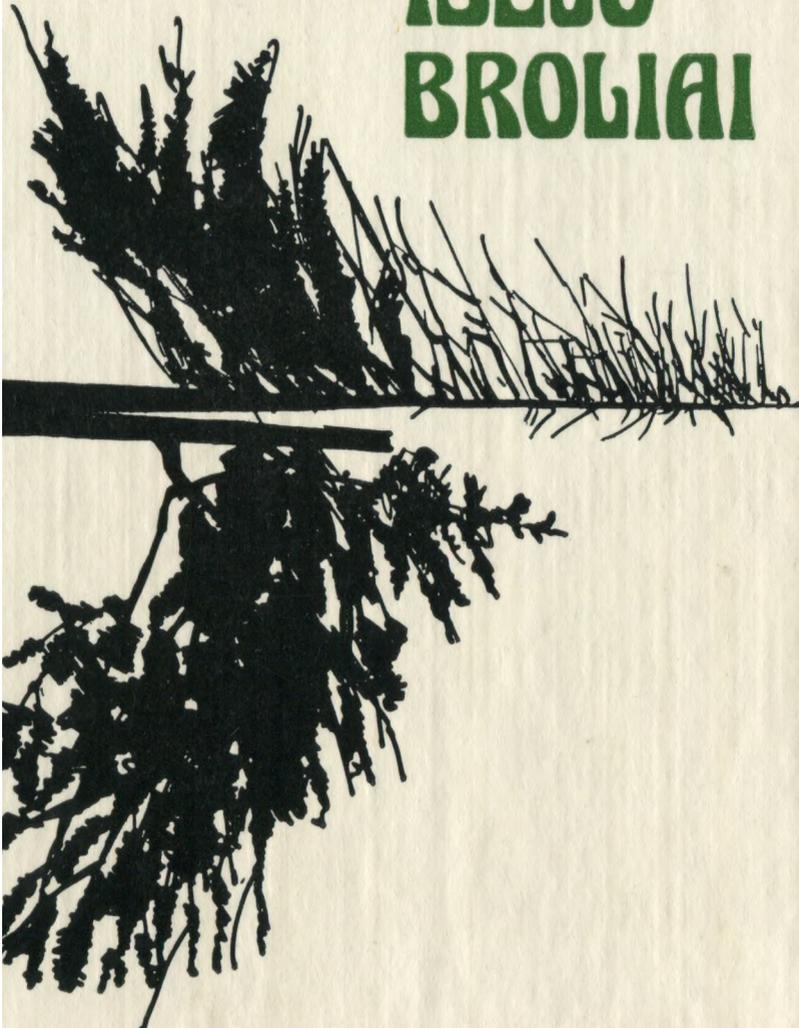

Antanina
Garmutė

IŠĖJO BROLIAI

ANTANINA
GARMUTĖ

IŠĖJO BROLIAI

DOKUMENTINĖS APYBRAIŽOS

Kaunas 1990 m.

Ga 386

Atsakinga redaktorė
BIRUTĖ JONELIENĖ

Iliustracijos Geros SAKALAIŠKIENĖS
Fotoreprodukcijos Adelės KRUTULIENĖS
Epigrafi iš rinkinio „LAISVĖS KOVŲ DAINOS“

4702390201

© Antanina Garmutė, 1990

ISBN 5-89942-300-5

*SKIRIU ŽUVUSIEMS IR GYVIEMS
LAISVĖS KOVŲ DALYVIAMS*

A u t o r ė

ĮŽANGA

Senoje Europos žemėje prie Nemuno ir Neries tebevaikšto lietuviai. Jie išliko, nes ne aukso, o kraujo raidėmis rašė savo istoriją.

Rytinio kaimyno ordu antplūdis į Lietuvą pagal nusi-
kalstamą Molotovo—Ribentropo susitarimą prasidėjo 1940
metais. Tik per vienerius metus buvo represuoti apie 46
tūkstančiai nekaltų žmonių. 1944 metais priverstiniais emi-
grantais į Vakarų tapo apie 50 tūkstančių lietuvių. O nuo
1944 iki 1953 metų apie 100 tūkstančių vyrų su ginklu
rankose išėjo į miškus, įsiliejo į pasipriešinimo kovotojų
gretas. Iš jų apie 30 tūkstančių žuvo. Likusieji buvo rep-
resuoti. Naikinant tautą, į Sibirą ir Šiaurės rajonus ištrem-
ta apie 350 tūkstančių Lietuvos gyventojų. Literatūroje
paskelbti statistiniai duomenys, trūkstant informacijos ir
esant uždariems archyvams, dar nėra galutiniai. Pasiprie-
šinimo kovos dėl suprantamų priežasčių buvo traktuojamos
vienpusiškai, iškreiptai ir tebėra mažai tyrinėtos.

**Kokios sovietų karinės pajėgos buvo mestos į kovą su
Lietuvos ginkluotu pogrindžiu?**

1944 metų rugpjūtyje į Lietuvą perkelta pavaldi Be-
rijai visa NKVD šaulių generolo Vetrovo divizija, kurią
sudarė apie 12—13 tūkstančių gerai ginkluotų, užgrūdin-
tų kareivių ir karininkų. Jie jau buvo „iškraustę“ čečėnus,

ingušus ir Krymo totorius. Lietuvoje beveik per du mėnesius divizija „padarė nekenksmingus 22,6 tūkstančius liaudies priešų“.

Nežiūrint čekistų pastangų, Vetrovo daliniai nepajėgė įvykdyti keliamų uždavinių. Pradžioje buvęs stichinis, neorganizuotas pasipriešinimas tolydžio stiprėjo, virto organizuota ginkluota kova. Stalinas buvo nepatenkintas kovos su pogrindžiu rezultatais. Atsiuntė Michailą Suslovą, kuris kvietė taip sustiprinti ginkluotą kovą su pogrindžiu, kad Lietuva liktų be lietuvių. Atsiųstas generolas Sergejus Kruglovas (Grigorijaus Burlitskio parodymais JAV kongrese) pareikalavo efektyviau naudoti kariuomenę, košti miškus ir kaimus, o asmenis, bandančius bėgti, — likviduoti, nepaisant ar jie ginkluoti, ar ne.

1945 metų pabaigoje į Lietuvą atvyko generolo Pijašovo šaulių divizijos daliniai. Užkariautojų kariuomenė degino sodybas ir kaimus. Smurto ir keršto pasitaikydavo ir iš miškinių pusės. 1945 m. į Lietuvą buvo komandiruotas pasižymėjęs čekistas D. Medvedevas, kuriam pavesta likviduoti „Žaliąjį Velnią“ — J. Misiūną. Sovietų skelbiamomis amnestijomis žmonės nepasitikėjo.

1945 m., pasibaigus karui, į Lietuvą iš kaimyninių respublikų buvo perkelti 9 pasienio kariuomenės pulkai (vienam pulke — 1,5 tūkstančio karių), kuriuose tarnavo apie 13,5 tūkstančio kareivių ir karininkų. 1945 m. birželio 15 d. — dar perdislokuoti 3 užnugario kariuomenės pulkai — „likviduoti banditizmui Vilniaus, Trakų ir Alytaus apskrityse“.

Po mėnesio Lietuvon buvo perkelti Trečiojo Baltarusijos fronto užnugario 2 pulkai — Panevėžio, Rokiškio, Marijampolės apskritims „tvarkyti“. Tuo pat metu atvyko „pagalba“ iš Leningrado fronto — 4 pulkai. Pasitelkta ir pasienio kariuomenės Lietuvos apygarda (vadas — gen. mjr. Byčkovskis), kareivių skaičiumi prilygstanti divizijai — apie 13 tūkst. karių.

Taigi 1944—1945 m. Lietuvoje su „Tėvynės išdavikais“ kovojo dvi reguliarios NKVD divizijos, 9 pasienio pulkai ir 1 pasienio apygarda — ne mažiau kaip 50 tūkstančių ginkluotų ir išmuštruotų kareivių ir karininkų, neįskaitant Berijos organizuotų vietinių naikintojų — „istrebitelių“,

žmonių vadinamų sribais. Nors jie aktyviai padėjo okupantams: trėmė, skundė, tardė, šaudė, tačiau sunaikino tik 1/5 miškinių. Tad negali būti kalbos apie klasių kovą, juolab pilietinį karą, kai 80% (1948 m. duomenimis) vienos kovojančios pusės dalyvių sunaikina ne tos pačios tautos žmonės, o svetima kariuomenė. Todėl objektyvi išvada: vyko tautos karas prieš okupaciją.

Dabar palyginkime Lietuvos pasipriešinimo kovą su karu Afganistane, kuris truko maždaug tiek pat — devynerius metus. Afganistano gyventojų skaičius — apie 17 milijonų. Tai 5 kartus daugiau negu Lietuvoje. Sovietų armijos į šią šalį įvesta apie 100 tūkstančių karių — santykinai 2,5 karto mažiau negu į Lietuvą. Gynybai palankesnė ir Afganistano teritorija — karine technika sunkiai įveikiami kalnai, tarpekliai. Mūsų lygumos ir nedideli miškai — priešams kaip ant delno. Tiesa, Afganistano marionetinės vyriausybės armija buvo kur kas didesnė negu mūsų sribų negausios gretos, tačiau Afganistaną labai rėmė musulmoniškas pasaulis ir Vakarai. Gi Lietuvos partizanai kovojo beviltišką kovą vienų vieni — žadėtoji Vakarų pagalba subliuško kaip muilo burbulas. (Ją, be kita ko, propagavo ir patys sovietai, turėdami tikslą kuo daugiau žmonių įvilioti į miškus ir vykdyti genocidą.)

Visi šie faktoriai liudija, kad Lietuvoje vykusio pasipriešinamojo karo mastas buvo dar didesnis, žiauresnis ir tragiškesnis negu Afganistane. Kažin ar daug žmonių istorijoje rastume didvyriškumo pavyzdžių, panašių į heroišką lietuvių tautos kovą su bolševizmu už Nepriklausomybę ir Laisvę?

Keisčiausia, kad darbščių žemdirbių — artojų kraštas Lietuva sovietine interpretacija staiga tapo... banditų lizdu. Pasaulio istorijoje negirdėtas toks masinio „banditizmo“ reiškinys... Bet melo kojos trumpos: kaip bevadintum okupaciją, jos esmė nesikeičia — tauta pavergta.

Knyga nepretenduoja į gilią istorinę analizę, ji tėra kuklus bandymas atskleisti keletą skaudžios praeities puslapių, būdingų visai Lietuvai, pasakojančių apie autorės gimtąjį kraštą — nedidelį žemėlapio plotelį tarp Prienų—Šilavoto—Veiverių.

Iš šio krašto yra kilę nemažai kultūros ir mokslo veikėjų. Čia mūsų poeto, vadinamo Tautos sąžine — Justino Marcinkevičiaus lopšys, lietuvių literatūros klasiko Vinco Mykoliaičio-Putino, literatūros mokslininko — baltisto Jono Kazlausko gimtoji žemė. Ingavangyje pirmuosius žingsnius žengė poetas publicistas Jonas Mačys-Kėkštas. Čiudiškių kaimas davė Lietuvai išymųjį keliautoją žurnalistą Matą Šalčių, kooperacijos pradininką profesorių Petrą Šalčių, rašytoją Vytautą Bubnį. Juodaraistyje gimė žinomas filosofas, profesorius Bronius Kuzmickas.

Veiverių mokytojų seminarijoje — dar caro laikais išgarsėjusiame lietuvių kultūros židinyje — lietuvybę skleidė dėstytojas Tomas Žilinskas, joje mokėsi Petras Arminas — Trupinėlis, Juozas Damijonaitis, Juozas Geniušas ir kiti nacionalinio judėjimo veikėjai. Čia skambėjo Skriaudžių kanklininko Prano Puskunigio kanklės, kurios jo pasekėjų rankose nenutyla iki šios dienos. Juodbūdyje gimė technikos mokslų daktaras, profesorius Ignas Skučas. Mauručių kaime pirmąkart suskambo galingas dainininko Antano Kučingio balsas, čia gimė ir generolas Kazys Skučas — Nepriklausomos Lietuvos vidaus reikalų ministras, bolševikų nužudytas Maskvos kalėjime. Iš čia kilę ir daugiau žymių žmonių.

Knygos tikslas — parodyti, kokias asmenybes šis kraštas išugdė Lietuvos pasipriešinimo judėjimui. Gyvų liudininkų lūpomis pasakojama apie Laisvės kovotojus, jų siekimus, viltis ir likimus.

Pasipriešinimo kovoje nedalyvavau. Užaugau šioje terpeje. Teisę parašyti apie TAI suteikė ir įpareigojo pats gyvenimas: užkaltas gyvulinis vagonas ir po to aiškiai parodyta barikadų pusė.

Netolimoje ateityje ši skaudų mūsų tautos istorinį laikotarpį plačiai nušvies mokslinės studijos ir knygos, kurių niekada nebus per daug.

Nuoširdžiai dėkoju gimtojo krašto žmonėms, visiems, kurie padėjo išleisti šią knygą.

Tauta eina į Atgimimą. Visi, kuo galime, prisidedame. Gražinu skolą gimtinei — LIETUVAI!

Autorė

l d a l i s

*Mes išeinam už gimtąją šalį
Su viltim ir širdim atvirom –
Motinėle, palaimink sūnelį
Savo mylinčiom rankom gerom!*

PRIESAIKA MOTINAI

Virš Veiverių lygumų, vyturių danguje spindi vasaros saulė. Jos spindulių glostomi išnoko javų laukai, prigėrę prakaito, ašarų ir brolių kraujo. Nuo didelio kelio driekiasi keliučių kaspiniai į ramias sodybas pamiškėse ir palaukėse. Kleketuoja gandrai, išperėję pirmąją jauniklių vadą. Čia viskas iš saulės. Nors ją nutūpė Rytų skėriai ir užtemdė savo juodais šešėliais, tačiau pavergtai Tėvynei ji švietė, virtusi Laisvės fakelu brolių krūtinėse.

Lietuva — ant žvėrių kelio — grobuonių medžioklės take.

O tėviške! Šventove po atviru dangaus skliautu. Žeme, nemėgstanti bastūnų ir nekviestų svečių. Toks mielas lygumų pastovumas, — kur viskas sava, artima, lietuviška, o saulę jausti už debesų ir tuomet, kai dulkia dažnas šiame krašte lietus.

Neturėjome mes savo epo — nei Gilgamešo, Kalevalos. Nebuvo rašalo ir laiko jiems sukurti. Tik gynėsi ir gynė savo žemę, krauju pasrūdamas lietuvis. Ažuolų lopšy išsuptas, dainomis ataustas, rasotom pievom sklendžia Lietuviškasis Partizanų epas. Didžioji Lietuvos partizanų auka. Jų kovos ir žygiai, jų nežinomi gyvenimai... Ir prabyla gimtųjų laukų akmenys kritusiųjų žodžiais: „Mes gynėme... mes giname Tėvynę, todėl ir žuvę likome gyvi!“ Ir gaudžia Laisvės Varpas vardus tauriausių Lietuvos sūnų. Kartoja juos žemė, dangus ir mūsų širdys.

Juozas Lukša — Laisvės Kovų aukuro kertinis akmuo. Jo broliai — Jurgis, Stasys, Antanas Lukšos. Kas paneigs

jų žygdarbius ir auką? Nušaudamas paukštį — nepasisavinsi jo giesmės ir skrydžio.

Plasnokit, Suvalkijos arai!

Mažutė mūsų tauta, bet dideli jos sūnūs, iki paskutinio kraujo lašo kovoję su okupantais. Kaip perlai atminties ežero dugne—JŪ paveikslai.

Pakuonio apylinkių keliai veda į mamos tėviškę. Sekmadienis. Išlauže atlaidai. Skambina varpais. Lyg pro miglas išplaukia ūsuotas senelio veidas, o gimnazistės pusseserės nesulaukia šokių: „Broliai Lukšos atvažiuos, visi keturi! Ot, bus linksma!“ Mat, teta Petrutė, jauna našlė, neseniai ištekėjo už Antano Vilko, ir tie jo sesers sūnūs nuo Veiverių dabar čia dažni svečiai. Juolab, kad netoli, Degimuose, jų motinos tėviškė. Mogiškės kieme klega jaunimas, tačiau šokių nėra. Vyrai politikuoja. Kalba apie tai, kad rudąjį marą netrukus pakeis raudonas, ir bus dar baisiau. Tada dar nesupratau tų žodžių prasmės. Dar nežinojau, kad tas tvirtai suręstas, klasikinio veido, tiesaus ir atviro žvilgsnio jaunuolis Juozas Lukša jau turi kelerių metų pogrindžio veiklos patirtį, kad garbanotasis jo brolis Jurgis neseniai pabėgo iš vokiečių kalėjimo, kad jaunėlis, nedrąsus Stasiukas puoselėja viltį tapti menininku (o bus partizanų kulkosvaidininkas), kad rimtas ir santūrus mokytojas Antanas išliks iš jų vienintelis gyvas.

Karo dūmams nuslinkus į vakarus, sudegė tetos Vilkiėnės sodyba. Prisimenu, kaip nustebome išvydę naujutėlaitę gryčią. Laiminga teta pasakojo: „Per savaitę broliai Lukšos pastatė! Vyrai auksines rankas turi!“ Girdėjosi, kad reta kaimo talka apsieina be brolių, kad jie visokius — ir vyriškus, ir moteriškus — darbus moka. Nesigėdija, grįžę atostogų, skalbti, melžti, kiaules šerti,— motiną ir tarnaitę pavaduoti. Kas čia tokio: galima ir austi — nuo senų senovės žinoma, kad panemunių kraštuose geriausi audėjai vyrai — „atkočiai“ buvo... O kai užtraukia broliai Lukšos Juodbūdyje po pabaigtuvių ar Šventupės pievose po atlaidų: „Eisim, broleliai, namo, namo!“ —tai niekas skirstytis nenori.

Jau keli dešimtmečiai negirdi gimtasis kraštas jų balsų. Kur Jūs dabar? Koks žemės lopinėlis priglaudė?

*O, pareikit, parbėkit sidabriniais šilais –
Ir per amžius stovėkit Lietuvos ažuolais!*

Puslankiu juosia Juodbūdžio kaimą garbanoti kaip rūtos miškai. Gieda devynbalsės kupliose Lukšų sodybos liepose. Gražaus 33 ha ūkio savininkas Simonas Lukša, mirus pirmajai žmonai Marijai Valentaitei, vedė darbščią ir tvarkingą Degimų kaimo ūkininko dukterį Oną Vilkaitę. Iš pirmosios santuokos buvo likę trys vaikai: duktė Marija (g. 1898), Angelė (1900—1930) ir sūnus Vincas (g. 1905). Marija ištekėjo į gretimą kaimą už Prano Tūtlio, o Vincas buvo numatytas ūkio įpėdiniu. Su antrąja žmona Simonas susilaukė keturių sūnų.

Vaikus auklėjo gausios lietuviškos šeimos darbšti aplinka ir tėvų pavyzdys. Tėvas — didžiai pamaldus, pareiŝingas, tautiškai nusiteikęs žmogus, kaimynams buvo nuoširdus, linksmas ir vaišingas. Vyresnio amžiaus, patiklus, jis vadovavimą šeimai perleido energingai ir protingai žmonai. Motina — geroji namų dvasia — darbšti, reikli, sąžininga, vaikams ir namams atsidavusi lietuvė. Praėjus dešimčiai metų nuo Motinos mirties, giminaitė Konstancija Černiuvienė išsakė mintis, kurios kaskart užplūsta Veiverių kapinėse, stovint prie senųjų Lukšų kapo: „Močiute, Tu menkai skaityt mokėjai, pūslėtom rankom supdama vyges... Stiprias ir atkaklias Tu atžalas išleidai,— ir nepalaužė jų rytiniai rūstūs vėjai... Močiute, perskaityk man savo knygą, nes Tu senesnė — protingesnė už visas kitas! Nes Tavo sūnūs — Lietuvos karžygiai — praliejo kraują už mus visus — ir mūsų būsimas kartas!“

Vaikai iš mažens buvo pratinami prie darbo ir drausmės. Motina vienodai mylėjo ir auklėjo savo tikrus vaikus, podukrą ir posūnį. Retai pamotė nusipelno našlaičių meilę ir pagarbą. Šiandien gyvenanti Birštone ir garbaus amžiaus sulaukusi Marija Lukšaitė-Tūtlienė negali prisiminti Mamos be ašarų. Tarsi relikviją duktė išsaugojo Jos fotografiją: gale svirno stovi, suspaudusi sugrubusias nuo darbų rankas, lietuviško kaimo madona, o jos veide atsi-

spindi viskas: švelnumas ir rūpestis, griežtumas ir ištikimybė tradicijoms.

Juozas, Stasys ir Antanas augo žvalūs, linksmo, impulsyvaus charakterio vaikai. Klausė tėvų, visus darbus dirbo su ūpu ir entuziazmu. Jurgis šiek tiek lėtesnis, svajingesis, niekur greitai nesipuolantis. Tačiau ir jis neišeidavo į šokius, nepašėręs motinai kiaulių. (Gyvulius šerti ir karves melžti — kitų brolių darbas.)

Jaunieji Lukšos, gimę šviesiais Lietuvos Nepriklausomybės metais, augo ir kaip asmenybės formavosi krikščioniškos moralės ir kilnių tautos idėjų šviesoje. Jų brandos laikmetis buvo ypatingas visiems lietuviams: Lietuva po 120 metų vergovės carinės Rusijos sudėtyje, daugelio kartų pastangomis — baudžiauninkų ir sukilėlių, tremtinių ir savanorių krauju bei gyvybėmis grįstu keliu — išengė į laisvų Europos tautų šeimą. Dideliais užmojais buvo pvertarkomas liaudies ūkis. Pažangi žemės ūkio reforma, dvarų parceliavimas šalino ilgaamžę socialinę neteisybę. Krašto gerovė kilo. Steigėsi kooperacija, tobulėjo pramonė ir statyba, įgavę europinį mastą. Pasaulio pripažinimą pelnė tvirta valiuta — Lietuvos litas. Nors ir veikė svetimos šalies ardomoji pragaištinga komunistinė propaganda, Lietuva žengė į užtikrintą ateitį. Tiek nedaug — dvidešimt dvejus metus trukęs Nepriklausomybės laikotarpis mūsų Tėvynei buvo ne tik ekonominis ir pramoninis stebuklas, bet ir krašto dorovės, moralės pakilimas. Nebuvo vagysčių, masinio alkoholizmo, augo gausios, darbščios šeimos. Tais laikais tautos dauguma, ypač jaunimas, dirbo entuziastingai, nesavanaudiškai, visas jėgas skirdami krašto atstatymui: „Dirbame Lietuvai! Dievui ir Tėvynei — mūsų jėgos!“ Kilusi iš tų kraštų mokytoja Antanina Varkalaitė-Baltrušienė mena: „Pulte puldavom į talkas, į darbus. Nemigę, neprivalgę savo kraštą gaivinom, kultūrą puoselėjom, žmogaus dvasią kėlėme.“

Vyresnieji ūkininkų Lukšų vaikai—Jurgis, Juozas ir Antanas dar gimnazijoje įsijungė į pažangų ateitininkų sąjūdį. Dalyvavo organizuojant ateitininkų kuopeles, nepaisydami, kad šios organizacijos veikla tuomet dar buvo nelegali ir draudžiama. Tautiškumas ir taurūs idealai stip-

rino jaunųjų Lukšų pasiryžimą kuo naudingiau pragyventi gyvenimą.

Raudoniesiems okupantams klatingai užgrobus Pabaltijį, Juozas Lukša nuo pat pirmųjų okupacijos dienų įsijungia į pagrindinę veiklą. 1940 m. jis pradeda studijuoti architektūrą Kauno universitete. Jo mokslo draugas Leonas Juozonis prisimena Juozą buvus kartu su juo vienoje nelegalioje kovos „penkiukėje“. Grupės vyresnysis buvo Juozas. Laisvalaikiu jaunuolis rašė eilėraščius — patriotinius, jaunatviškai maksimalistinius. Ne visuomet jam pavaldus buvo ritmas ir rimas, užtat prasmė — be jokių priekaištų.

Juozo veiklą okupantai greitai pastebėjo, areštavo. Jo laukė Petrašiūnų miškelio kankinių dalia. Tautos sukilimas 1941 m. birželio 24 d. išlaisvino Juozą iš bolševikų kalėjimo.

Fašistinės okupacijos metais Juozas Lukša aktyviai dalyvavo antihitlerinėje pagrindžio organizacijoje. Jam talkino brolis Jurgis, mechanikos fakulteto studentas. Jurgi vokiečiai netrukus areštavo, tačiau jam pavyko iš kalėjimo pabėgti. Trečiasis brolis — Antanas Lukša, baigęs Kauno mokytojų seminariją, įstojo į Kauno universitetą studijuoti geodeziją. Trys broliai Lukšos gyveno Aleksote, Veiverių gatvėje, Prano Nenortos name (vėliau Angariečio 23 nr.) Jauniausias, Stasys, mokėsi Veiveriuose, po to baigė Kauno dailiųjų amatų mokyklą.

Atėjo ankstyvas paskutiniųjų vokiškosios okupacijos metų pavasaris. Išsprogo medžiai ir krūmai, o danguje vis dažniau siuvo naikintuvai. Tolimas fronto gausmas pamažu slinko Lietuvon. Po paskaitų Aukštesniojoje technikos mokykloje Vytautas Stašaitis nevažiavo, kaip visuomet, dviračiu į tėvų namus Fredoje, bet nusileido į Senamiestį ir per Aleksoto tiltą pakilo į kalną. Dar nepasiekęs dėdės Prano namo išgirdo garsų dainavimą. Daina buvo tokia melodinga, veržli, galinga, kad net persisvėrę per langus vokiečių karininkai nustebusiais veidais dairėsi aplink: „Was ist das?“ Atrodė tarsi geras pulkas vyrų

dainuotų. Vytautas greit atpažino: tai dėdės gyventojai — trys broliai Lukšos nerimsta. Tenoru vedė Juozas, bosu pritarė Jurgis, sodriu baritonu lygiavosi Antanas. Vyrai traukė savo mėgiamą lietuviškąją:

*Augo sode klevelis,
Augo sode žaliasai,
Po tuo klevu, po žaliuoju...*

Dainavo apie žydinčią Lietuvą, kariškai skandavo: viens, du, trys, ir dainoje prašė šiaurų vėjelį nepabudint bernelio. Bet raudonas Rytų viesulas jau veržėsi į ramų Nemuno kraštą. Rūtų ir gintaro žemė paplūdo krauju. Žmonės suprato, kad rusų vergovė galutinai išnaikins lietuvių tautą, — ir spontaniškai, stichiškai steigėsi pirmieji partizanų daliniai miškingose Lietuvos vietose. Visa tauta palaikė partizanus. Jie organizavosi: į būrius, rinktines, apygardas. Tęsė savo veiklą dar hitlerinės okupacijos metais susikūrusios pasipriešinimo organizacijos — Lietuvos Laisvės armija (LLA), Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as), kūrėsi naujos: Lietuvos išlaisvinimo taryba (LIT'as), Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausioji taryba (LGP). Areštavus vadus, kai kurios jų sužlugo. Buvo įsteigtas ir ėmėsi vadovauti pagrindžiui Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (BDPS) ir Vyriausias Lietuvos atstatymo komitetas (VLAK'as), kurio prezidiume buvo poetas Antanas Miškinis, kapitonas Edmundas Akelis, kunigas Juozas Stankūnas ir kiti. Pasyviai rezistencijai peraugant į ginkluotą, buvo įsteigtas Vyriausias ginkluoto pasipriešinimo štabas (VGP5) su būstine Vilniuje.

Mūsų aprašomoje vietovėje 1945 m. rugsėjo mėnesį buvo įkurta Tauro apygarda. Jos įkūrėjai buvo pulkininkas L. Butkevičius („Elbė“), kunigas A. Ylius („Generalas“) ir kt.

BroLIAI Lukšos nesielgė neapgalvotai. Aktyviai dalyvaudami pagrindinėje veikloje, jie nesiskubino įsijungti į ginkluotą partizaninę kovą. Prieš tai išbandė visas kitas priemones, platino LIT'o atsišaukimus į tautą, kuriuose per gausūs besislapstančių žmonių būriai buvo raginami legalizuotis ir susilaikyti nuo ginkluotų veik-

mų. Tačiau brolių pasiryžimas kovoti už Tautos Nepriklausomybę ir Laisvę iš pat pradžių buvo visiškai aiškus. Jie ir toliau studijavo universitete. Kadangi Juozas dar pirmos sovietinės okupacijos metu buvo pakliuvęs į kalėjimą, greitai pajuto, jog jį MGB seka. Pastovų butą Aleksote teko pakeisti. Apsigyveno Kęstučio gatvėje, bendrabutyje, kartu su broliu Jurgiu. Pastarąjį netrukus areštavo. Tačiau Juozo pastangomis, kai brolis Antanas pristatė Lukšų ūkyje išsaugoto rusų belaisvio Vosylius laišką apie jam suteiktą pagalbą, Jurgį paleido. Beje, įprastiniu metodu užverbavę. Tačiau tapti išdaviku Jurgis net negalvojo. Broliai Lukšos pradėjo slapstytis. Paskaitas dar lankė. Juozas Lukša atliko savo diplominio darbo užduotį — suprojektavo reprezentacinį viešbutį „Lietuva“ Kaune.

Jurgis Lukša, nenutraukdamas studijų mechanikos fakultete, 1945—1946 mokslo metais gyveno Aukštojoje Panemunėje, Birutės gatvės 32 nr., pas šių eilučių autorės tėvus.

Studento Jurgio Lukšos pasirodymas išdykusių moksleivių būryje iš karto sukėlė susidomėjimą ir rimtį. Kampiniame pirmo aukšto bute tada gyveno tetos Petrutės sūnus Pranas ir duktė Kazytė, atsikraustę iš Prienų „Žiburio“ gimnazijos, ir du jaunesni moksleiviai iš Piliuonos. Mūsų namas buvo nacionalizuotas dar pirmosios rusų okupacijos metais, tad kituose butuose knibždėte knibždėjo enkavedistai, rusų kariškiai ir taip vadinamos „revoliucinės damos“. Apskritai, atmosfera buvo gana taiki, nes mama dosniai gabeno iš kaimo produktus, kurie užganėdindavo ir raudonus kaimynus. Paruošusi mums maisto keletui dienų, mama vėl išvykdavo į kaimą. Aš nemažai kentėdavau nuo naktimis palubėje ir orkaiteje besibaladojančių „vaiduoklių“, į kuriuos persikūnydavo išradingi giminaičiai. Atvykus Jurgiui, „vaiduokliai“ dingę, visi gimnazistai staiga tapo vyresni.

Jurgis jau buvo išaugęs iš to naivaus jaunuoliško amžiaus, kai visi gyvenimo reiškiniai stebina. Tai buvo aukštas, plačių pečių vyras, smulkiai garbanota galva su švelnia šypsena veide. Lėtokas, geni viską apmąstantis —

nesiskubinantį, nekarštakošį. Jurgis mėgo visiems Lukšoms būdingą jumorą, buvo optimistas.

— Nieko nėra neįmanomo, — sakydavo. — Neįmanomi tik du dalykai: užsimauti kelnes per galvą, ir, atsistojus ant galvos, pasiekti kojomis dangų.

Su pašaliniais Jurgis nebendravo, draugų beveik neturėjo. Dažniau pas jį užsukdavo brolis Juozas, o retsykais ir Stasiukas. Keletą kartų jį aplankė labai aukštas, garbanotas apskritaveidis jaunuolis, kurį dažnai matydavau Panemunėje pas mano klasės draugių vyresnius brolius. Apie ką jiedu kalbėdavo su Jurgiu Lukša, užsidarę atskirame kambarėlyje, nežinia. Kai pusseserė Kazytė pasiteiravo, kas tas vaikinai, Jurgis pusiau juokais tarė:

— Šitas „mažiukas“ — figūra, oho! Dar truputį pagūgėk, ir aš tau jį išpiršiu. Turiu geras piršlio savybes.

Paskui jau visai rimtai paaiškino, kad šį vyrą visas Kaunas pažįsta: jį gestapas gaudė, nes per bokso varžybas nokautavo Vokietijos čempioną. O Smetonos laikais penkiolikmetis Kazimieras sulaukė ginkluotą tarptautinį nusikaltėlį. Išleisdamas savo „mažąjį“ draugą, Jurgis perspėjo, kad šis neitų Birutės gatve, kurios kitame gale, gydytojos Kiaunienės name, įsikūręs valsčiaus stribynas, o pasuktų pagal Nemuną — prezidento Antano Smetonos alėja. Supratome, kad „mažiukas“ yra jau ginkluoto pogrindžio dalyvis, o jo išsipūtę kišenės šį tą reiškia. Tik nenujautėme, kad Jurgio pajuokavimai netrukus išsipildys: išeidamas į mišką, jis pasirinks slapyvardį „Piršlys“, o Kazytė taps jo sužadėtine.

Žiemą Jurgis rečiau vaikščiojo į paskaitas — kažkam ruošėsi. Neapleisdavo tik bažnytinių pamaldų. Panemunės bažnyčion išsiruošdavo anksčiau už mus ir eidavo vienas, sakydamas, kad jam reikia susikaupti ir pasikalbėti su Dievu.

Juozas Lukša pas brolių užeidavo netikėtai — kyšteldavo iš kitos gatvės pusės, drąsiai atžingsniuodavo pro stribyną. „O kas? Tegų ruskeliai ir jų pridurkai bijo! Aš savo Tėviškės žeme einu.“ Juozas neslėpė glaudžių ryšių su antisovietiniu pogrindžiu. Ištempę ausis klausydavomės brolių pokalbių.

— Kas galėjo pagalvot, kad antrąkart užgrius ši baisi nelaimė? Fizinė ir dvasinė tautos mirtis, broleli, stovi ant slenksčio.

— Lozungai gražūs, nepalyginsi su Hitlerio!

— O taip! Vokiečiai atvirai skelbė neapykantą kitoms tautoms. Šitie maskuojasi tariamu internacionalizmu ir „pagalba“, kurios niekam nereikia. Tikslai tie patys — grobimas. Tik Hitlerio teorijos buvo „naujagimės“, o rusų — testamentai nuo Ivano Rūsčiojo ir Petro Pirmojo laikų, bolševikų nuspalvinti raudonai. Vienintelis noras — pavergti Europą ir visą pasaulį. Todėl ir komunistų partijas kiekvienoj valstybėj įsteigė.

— Kad įsikastų po pamatais! Komunizmas — tai vilkas ėriuko kailyje. Skelbia viena — daro kita...

— Akloms apiplyšusių azijatų masėms visai priimtina siaubti kitus. Nei jie tėvynės turi, nei namų, gyvena ta diena. Nėra jiems Dievo ir nieko švento, tik leninizmas — naikinimo religija.

— Rusai plūsta ir plūsta į Lietuvą — Mažąja Amerika vadina. Ir šaukia pasauliui, kad savanoriškai atsisakėme laisvės! Per dešimtį tūkstančių civilizacijos egzistavimo metų nebuvo girdėta, kad kuri gentis, tauta ar valstybė pati prašytųsi į vergiją!

— Pasaulio akyse jie suvaidino komediją: okupantų ordos, įvedusios tankus, „išrinko“ seimą iš vagių, girtuoklių ir avantiūristų. Jie ir „įteisino“ okupaciją — remiami durtuvų „paprashė“ priimti Lietuvą į SSSR.

— Kur buvo mūsų armija? Juk Lietuvai tiek daug kainavo nuosavos kariuomenės išlaikymas, o ji nepaleido nė šūvio!

— Tai kariuomenės vado — komunistų samdinio — Vinco Vitkausko išdavystė. Kitų — politinis trumparegiškumas. Pagaliau — nenoras pralieti kraują.

— Kariuomenė kraujo nepraliejo, užtat tauta pralies!..

— Neliksim nuošaly ir mes. Padės Amerika — Laisvės ir Demokratijos gynėja. Sutvarkė vieną diktatorių — Hitlerį, padės sutvarkyt ir šitą, daug baisesnį.

Broliai Lukšos neabejojo pasipriešinimo kovos būtinybe ir šventumu. Jie negalėjo ramiai žiūrėti į niekinamą tautą, klastojamą jos istoriją, kenčiančius tėvynainius. La-

bai nenorom, tarsi nujausdamas liūdną savo likimą, ruošėsi išvykti iš Kauno Jurgis Lukša.

— Būk pasiruošęs,— pasakė jam kartą atsisveikindamas Juozas,— kai duosiu žinią — susirinksime tėviškėje!

Bėgo nerimo kupinos dienos. Sąlyginai ramus gyvenimas Birutės gatvėje baigėsi. Padidėjo sribų aktyvumas, kuris nežadėjo nieko gero. Grįžę iš plėšikavimo akcijų kaimuose, stalininės liaudies „gynėjai“ pasklisdavo po apylinkinius namus. Vieną pavakarę girtų sribų grupė įsiveržė į mūsų butą. Jų vadeiva Česlovas Balčiūnas prikibo prie pusseserės Kazytės: patinka jos garbanos, akys, o labiausiai — žiedas ant rankos. Nepaisant mergaitės protesto, žiedas, anksti mirusio tėvelio atminimas, atsidūrė sribo rankose. Sribas jį numovė, sakydamas, jog talismanas ir jam reikalingas! Užstatu paliko komjaunuolio garbės žodį, kad po trijų dienų grąžins. (Iki šiol „tebegražina“.)

Fredoje įsikūrė kita, vos apsiplunksnavusių sribukų grupė. Tarp jų buvo ir gimnazijos komsorgas Gečiauskas. Rodydami savo galybę, jie siautėjo apylinkės kaimuose, išreikalaudami nepakeliamas pyliavas, nubuožinimo mokesčius, atiminėdami pasus — ruošdami ūkininkus tremčiai į Sibirą. Vis dažniau komsorgo Gečiausko pavardę išgirdavau iš savo pusbrolio Prano Kižio, kai jis kalbėdavosi su Jurgiu Lukša.

Pusseserė Kazimiera vartė Lietuvos istorijos vadovėlį, ieškodama duomenų apie kunigaikštį Skirmantą. Tokį slapyvardį, sakė ji, ruošiasi pasirinkti Juozas Lukša.

Mūsų moksleiviškas dienas temdė vis gausiau Tėvynės padangėje besikaupiantys debesys. Vieną popietę atvyko Stasiukas Lukša ir išsikvietė brolių į tėviškę. Liūdnai šyptelėjęs, Jurgis atsisveikino ir tvirtu žingsniu apleido Panemunę. Daugiau jo niekada nemačiau.

Po kelių dienų, paryčiais, suplukęs į namus grįžo Pranas Kižys. Įpuolė kaip viesulas ir seseriai tarė:

— Viskas tvarkoj, vienu niekšu mažiau!

Raudonąjį „didvyrį“ — komsorgą iškilmingai palaidojo, tačiau dėl padidėjusio sribų dėmesio broliui ir seseriai Kižiams teko iš Kauno išsikelti.

Juozas Lukša. Net jei nebūtų jis tapęs Tautos didvyriu,— tai buvo išskirtinė asmenybė. Jis buvo orus, ryžtingas žmogus, puikios dvasinės pusiausvyros, mėgstantis jumorą, poeziją, dainas. Ilgiau su juo pabendravus, atsiskleisdavo nuostabi šio žmogaus siela, kilnumas ir teisybės meilė. Stebino jo nepaprastas pareigingumas, ištikimybė Dievui ir Tėvynei, o ypač — pasiaukojimas: Juozas visada buvo pasiryžęs guldyti galvą už šventą reikalą. Kaip suvalkietis, Juozas buvo praktiškas ir nestokojo blaivaus, šalto proto. Iš motinos paveldėjęs sveiką nuovoką ir intuciją, Juozas turėjo ir kitą gamtos dovaną — mokėjo lengvai bendrauti su žmonėmis. Jo Zodiako ženklas— Liūtas (gimęs 1921.08.04) liudija drąsų vadovą. Vidutinio ūgio, geros sveikatos, Juozas nuo mažens nebuvo lepinamas. Laikui bėgant, jo išvaizda keitėsi. Ankstyvoje jaunystėje atrodęs pailgo veido, vokietmečiu suapvalėjo. Pirmaisiais pokario metais, partizanavimo pradžioje, jį vargino peršalimai, sinusitas, votys ant veido, kentėjo kojos. Atsiliepė ilgas gyvenimas bunkeriuose, nuolatiniai pavojai, persekiojimai, nepritekliai.

Antrosios sovietų okupacijos pradžioje, greta studijų įsidarinęs universiteto prorektorius ūkio reikalams Barzdžiuko pavaduotoju, Juozas Lukša sunaikino nemaža įtariamų asmenų bylų, išgelbėdamas šiuos žmones nuo kalėjimo arba Sibiro. Kaip duona, kaip oras Juozo žingsnius lydėjo daina. Lyrines partizanų dainas dainuodavo su dideliu įkvėpimu — jas kaipmat išmokdavo besiklausantys. Teko stebėti, kaip impulsyviai jis užrašinėdavo posmus — gimdavo naujos dainos. Jų autorystės Juozas neakcentuodavo. „Et, būta ko! — numodavo ranka.— Visi upeliukai į Nemuną teka...“

1945 m. rugpjūčio 25 d. už Jiesios, Skardupyje, Juozas dalyvavo partizanų susirinkime. Nudžiugo pamatęs, jog Geležinio Vilko rinktinės vadas „Žiedas“ yra jo giminaitis mokytojas Juozas Stravinskas.

Ryšiai su miško broliais kaskart labiau stiprėjo.

Antanas Lukša (g. 1923) pirmaisiais pokario metais mokytojavo Veiverių vidurinėje mokykloje. Gyvendamas tėvų ūkyje Juodbūdyje, į darbą jodavo raitas. Veiverių

stribai nujautė Antano ryšius su mišku ir ėmė jį persekioti. Pogrindžio vadovybė Antaną Lukšą nukreipė į Kaišiadorių vidurinę mokyklą, kurioje, padedamas mokytojo Povilo Senavaičio, įsidarbino mokytoju. Netrukus jauną energingą pedagogą švietimo skyrius paskyrė Žaslių vidurinės mokyklos direktoriumi.

Nuvažiavo Antanas į Žaslius, numetė į kampą kuprinę su negausia savo manta, atsiraitojo rankoves ir ėmėsi darbo. Įvedė tvarką, net laikraščiuose išgarsėjo. Ir palaikė glaudžius ryšius su VLIK'o atstovais Vilniuje. Tie atstovai buvo jo broliai Juozas ir Stasys.

1946 m. rugpjūčio 25 d. Vilniuje įvyko pirmasis Lietuvos partizanų vadų susitikimas. Jame dalyvavo Vyčio, Žemaičių, Didžiosios Kovos apygardų atstovai: „Žalias Velnias“, „Genelis“, o nuo Tauro apygardos — Juozas Lukša ir jo brolis Stasys. Organizuojamas Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų štabas (VGPS). Jo vadovybėn įsiskverbė sovietinis agentas — Vilniaus universiteto profesorius Juozas Albinas Markulis. Į susitikimą atvyko deleguotas iš Vakarų Jonas Deksnys, kuris vėliau lengva ranka išdavė Laisvės kovotojus.

Stasys Lukša (g. 1926)—jauniausias šeimoje. Skvarbus pilkų akių žvilgsnis susimąsčiusiame veide kalba iš fotografijos apie tai, kad nėra didesnės aukos už gyvybės auką, kad gyvenimas matuojamas ne tik nuogyventais metais. Praeitis ir ateitis — tarsi susisiekiantys indai, kuriuose nekludomos vaikšto mūsų mintys. Lyg cheminės reakcijos, vykstančios į abi puses. Tos pačios chemijos, kurią jis taip mėgo, nors buvo meniškos prigimties.

Jauniausiąjį sūnų Motina pasiryžo išsaugoti ir nuo rusų armijos, ir nuo miško. Stasys fiktyviai įdarbinamas geležinkelyje ir gauna atleidimą nuo tarnybos kariuomenėje. Jo kilmė nepalanki aukštajam išsilavinimui sovietinėje santvarkoje. Brolio Juozo padedamas jaunuolis įgyja dokumentus Antano Petraičio vardu, gauna pažymą, pagal kurią „tėvai Petraičiai“ valdo tik tris hektarus žemės. Tuomet sėkmingai išlaiko egzaminus į Vilniaus universiteto chemijos fakultetą, lanko paskaitas. Kartu su broliu Juozu gyvena pogrindžio parūpintame name.

Broliai aktyviai dalyvauja nelegalioje antikomunistinėje veikloje.

1946 m. lapkričio 1 d. Juozui Lukšai buvo suteiktas kapitono laipsnis, jis paskiriamas VGPS vado Vyčio adjutantu. Racionalus Juozo Lukšos protas ir sveika nuovoka padėjo demaskuoti sovietų kontržvalgybos pinkles. Tačiau priešui kilo įtarimas, ir legalus brolių gyvenimas bei Stasio — „Antano Petraičio“ studijos universitete baigėsi.

Visų keturių brolių Lukšų laukė žūtbutinė partizaninė kova už Lietuvos Laisvę.

Tėvynę nešame širdy kiekvienas. Nėra žodžių išreikšti jos meilei. Motina jų ir neieškojo. Jie tekėjo jos gyslomis ir švytėjo akyse. Juodbūdyje, senoje seklyčioje, Ona Lukšienė suklupdė visus keturis savo sūnus. Sugrubusiomis nuo darbų rankomis palietė savo berniukų galvas. Tyliai apsiverkė.

— Laiminu jus šventai kovai. Jūsų žingsnius tesaugo Viešpats Dievas. Prisiekite nepasiduoti gyvi!

Kodėl nepasiduoti gyviems? Ar tik ne gailestis prabyla jos širdyje? Ar ne tas paskutinis Motinos troškimas padėti savo vaikams: kad neluptų gyviems odos, kad nekankintų— juk visi žino atėjūnų metodus...

Jie prisiekė ištikimybę Dievui ir Tėvynei, pažadėjo kovoje už jos Laisvę negailėti jėgų ir sveikatos, jai reikės ir gyvybės.

— Išpažįstame — Lietuvą. Gyvi nepasiduosim!

Išeidami iš gimtųjų namų, vyrai nedainavo savo mėgstamos dainos apie žaliąjį klevą. Paliko raudančią motiną, skausmo surakintą tėvą, išgąsdintą ir sunerimusį Vinčą. Jų laukė pavergta Motina Lietuva. Gūdžiai ošė už kluono giria...

Partizaninėje kovoje Juozas Lukša ėjo įvairias atsakingas pareigas: Lietuvos Partizaninio Sąjūdžio organizacinio skyriaus viršininkas, Vyriausiojo Ginkluoto Partizanų Stabo adjutantas, Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės spaudos ir propagandos skyriaus viršininkas, „Kovos Kelio“ ir „Laisvės Žvalgo“ redaktorius, Birutės rinktinės vadas, pirmosios ekspedicijos į Lenkiją vadovas,

Lietuvos partizanų įgaliotinis užsienyje. Juozas Lukša naudojo daug slapyvardžių: „Juodis“, „Kazimieras“, „Miškinis“, „Vytis“, „Arminas“, „Kęstutis“, „Aušrotas“, „Skrajūnas“, „Skirmantas“, „Daumantas“...

Jo brolis Jurgis Lukša turėjo slapyvardį „Piršlys“. Stasys buvo žinomas kaip „Juodvarnis“. Broliui Antanui Geležinio Vilko rinktinės vadas „Žiedas“ suteikė „Arūno“ slapyvardį.

— Priesaiką daviau pas ūkininką prie Tabariškių, — prisimena Antanas. — Ją priėmė kunigas Lelešius — „Grafas“. Buvau paskirtas Tauro apygardos štabo ryšių viršininku. Be to, ir specialios užduotys, ir neplanuoti koviniai veiksmai, neišvengiami partizano gyvenime.

Tuo metu Juozas Lukša, antri metai gaudomas enkadvistų, prisidengęs J. Adomaičio pasu ir kitais fiktyviais dokumentais, kūrė Vilniuje vadovaujančias rezistencijos organizacijas. Spalio mėnesį kaip VGPS karinės kolegijos atstovas jis lankėsi Vyčio apygardoje netoli Panevėžio. Susitiko su dalinio vadu „Lampeo“. Lapkričio mėnesio pradžioje nuvyko į Tauro apygardą, o mėnesio pabaigoje lankėsi ten kartu su J. Markuliu — „Ereliu“. Tauro apygarda buvo įjungta vyriausios partizanų vadovybės priklausomybėm Buvo nutarta 1947 m. sausio 18 d. sušaukti visų Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Jis turėjo užbaigti vieningos rezistencijos organizavimą. Tauro apygarda apsiėmė globoti suvažiavimą.

Gruodžio antroje pusėje Juozas Lukša, Markulis ir Algis Zaskevičius išvyko į pasitarimą su Žemaitijos partizaniais. Čia keistas Markulio elgesys pradėjo kelti Lukšai įtarimą: Markulis ėmė nuvertinti partizanų orientaciją politiniais klausimais, nepagrįstai dosniai švaistėsi pinigais, kurie buvo surinkti lyg tai aukų pavidalu, užsimerkė dėl vieno partizano žemos moralės (neveltui jis vėliau tapo aukštosios partinės mokyklos dėstytoju!). Susirūpinimą kėlė pernelyg didelė Markulio galia sovietinėse įstaigose. Lukša pastebėjo, kad viena „Erelio“ ryšininkė palaiko ryšius su MGB majoru Zaicevu. Konstatavęs tai su liudininkais, Lukša pranešė „Ereliui“, nurodydamas, kad šnipę reikia nedelsiant likviduoti, bet pastarojo organizuotas „likvidavimas“ šnipę išgelbėjo.

Į perdėtą Markulio uolumą, jo įkyrų domėjimąsi partizanų vadovybės reikalais Juozas Lukša jau buvo atkreipęs dėmesį anksčiau. Markulis pasižymėjo gera iškalba, sugebėjo bendrauti su žmonėmis ir stengėsi įgyti visišką Lukšos pasitikėjimą. Vaidindamas nuoširdų Juozo draugą, sovietinis šnipas lankydavosi Juodbūdyje, Lukšų tėviškėje. Vienoje jaukioje Vilniaus bažnyčioje priekinėse eilėse greta Juozo Lukšos žmonės matydavo suklupusį ir pamaldžiai akis į altorių išmeigusį tariamą Juozo draugą, o iš tikrųjų neišpasakytos klastos pseudoerelį — rusų šnipą Markulį.

Antanas Lukša pasakoja, kad 1946 metų gruodžio 28 d. jis atvyko į Vilnių pas brolių Juozą. Patamsyje, grįžtantį į stotį, jį pasivijo Kauno universiteto prorektorius Barzdžiukas: „Ieškau Juozo, kur jį rasti?“ Antanas nurodė. Ir tąsyk įvykęs Juozo Lukšos, Barzdžiuko ir Algio Zaskėvičiaus („Šalnos“) susitikimas Lietuvos partizanams buvo lemiamas — išaiškėjo, kad Markulis išdavikas. Buvo nuspręsta išsikviesti Markulį į Didžiosios Kovos apygardą ir išstardyti. Kai „Juodvarnis“ jam apie tai pranešė, vienas Markulio šnipelis sugebėjo duoti ženklą akimis, ir Markulis, pradžioje sutikęs, vykti kategoriškai atsisakė!

Broliai Lukšos, įvertinę padėtį, tada iš Vilniaus pasišalino. Prasadėjo areštai. Suėmė kelis vyskupus, 16 rezistencijos narių. Siūlai vedė „Erelio“ link. Juozo Lukšos iniciatyva partizanų vadų suvažiavimas įvyko savaite anksčiau ir kitoje vietoje (netoli Pilviškių). Prieš tai, sausio 2 d. Juozas ir Stasys Lukšos nuvyko į Tauro apygardą ir aptarė suvažiavimo planą Geležinio Vilko rinktinėje. Markulis apie suvažiavimo datos pakeitimą nežinojo. Eidamas į pasimatymą su juo, Juozas Lukša sunkiai tvardėsi. Stebėjo, kaip karštligiškai rusų agentas užsirašinėjo jam pateikiamus „duomenis“. Šnipo „Erelio“ užduotis buvo likviduoti visą partizanų vadovybę ir nuginkluoti tautą, kovojančią prieš rusų okupantus.

Juozas Lukša vėliau patikrino „Ereliui“ pateiktus fiktyvius ryšio punktus ir nustatė, kad juose nurodytą dieną lankėsi NKVD. Tai dar kartą patvirtino „Erelio“ išdavystę. Iššifruotas komunistų agentas Markulis partizanų buvo pasmerktas mirti. Šnipas nuo baismės išsisuko išbėgda-

mas į Leningradą, kur išgyveno šešerius metus. Po daugelio metų Juozas Markulis, iškalbus Vilniaus universiteto profesorius, skaitė paskaitas Kauno politechnikos instituto oratorinio meno fakultete. Vėly vakarą, atvirumo minutę privačiame pokalbyje prisipažino per vieną naktį pražilęs, kai sužinojęs „banditų“ teismo nuosprendį. Išdavikas mirė natūralia mirtim prieš keletą metų, nesulaukęs nei Atpildo, nei Tautos Atgimimo, bet palikęs vaikams ir vaikaičiams nenuplaunamą gėdos dėmę.

Kovoje su pavergėjais didelį vaidmenį suvaidino Laisvės kovų spauda. Įvertindamas tas žiaurias sąlygas, kuriomis dienos šviesą išvysdavo spausdintas žodis, ir redaguodamas „Laisvės Žvalgą“, Juozas Lukša rašė: „Branginkite partizanų spaudą — ji kainuoja kraują!“ Šie okupacijos dienų metraščiai išreiškė lietuvių lūkesčius, šaukė traukti bolševikinės vergijos pančius, žadino tautiečių širdis kovai prieš Lietuvos ir visos žmonijos priešus. Laikraščio įžanginiai straipsniai parodė ne tik didelį lietuvių pasiryžimą gyventi laisviems, bet ir Lietuvos sūnų įnašą į kovą, ginant Vakarų Europą nuo komunizmo. Ginkluotą lietuvių pasipriešinimas buvo galinga užtvara prieš rusų ekspansiją į Vakarus. Laisvos Prancūzija, Belgija, Italija, Ispanija ir kitos Europos šalys, — ar jūs nejaučiate Lietuvos vaikų kraujo savo laisvės vėliavų šlamėjime?

Tuo pat metu Juozas Lukša ėjo ir Birutės rinktinės vado pareigas. Rinktinės centras buvo Kaune. Persirengęs civiliniais drabužiais šiame mieste Juozas dažnai lankydavosi, turėjo konspiracinius butus keliuose priemiesčiuose. Vizituojant partizanų vadavietes ir stovyklas, Juozui tekdavo akis į akį susidurti su priešais, išbandyti ginklo jėgą ir akies taiklumą.

Ankstyvą 1947 metų pavasarį Juozas atvyko į Geležinio Vilko rinktinės stovyklą netoli savo tėviškės. Ten rado ir „Arūną“ — savo brolių Antaną. Sargyboje stovėjęs „Dėdė“ — Juozas Išganaitis įspėjo, kad bėga kiškis: „Miške vyksta judėjimas!“ Šilavoto garnizonas košė mišką. Prasiidėjo susišaudymas.

— Kautynės buvo trumpos, bet smarkios, — pasakoja Antanas. — Mes pasitraukėm į tankų eglynuką, sugulėm

už ažuolo ir, uždėję pirštus ant taikiklių laukėm. Kai jie ėmė brautis į tankumyną — atidengėin ugnį. Partizanai buvo devyni, rusų apie šimtą. Mažesnis rusų skaičius prie miškų niekad nesiartindavo. Jie tik šimtais ir divizijom ėjo prieš mus. Taigi, aš ir Juozas parkritom ant žemės, prie eglės. Per patį eglės vidurį rusų kulkosvaidžio serija išvarė skylę! Mes likom gyvi. Pasitraukėm. Partizanų nežuvo nė vienas, rusų — neaišku, kiek. Savo kareivių kūnus jie pasiėmė. Dar pastvėrė Juozo kuprinę — ji buvo prikimšta „Laisvės Žvalgo“. Išgirdom garsų: „Urра! urра!“ — lyg būtų lobį radę. Nuo žemės pakėlė ir numestą Juozo švarką — rudos spalvos langeliais, iš namie austos medžiagos. Jeigu būtų padarę kratą tėviškėje, tokios medžiagos būtų radę daugiau. Nedarė, bet užgriuvo svainį Tūtlį. Jo vyriausią sūnų Algį privertė pasikinkyti arklį ir vežti nukautus rusus. O mes einam pro Skardupį. Klebiškio miško palaukėje matom besitraukiantį garnizoną. Jau ruošėmės paleisti į darbą automatus, bet žiūrim — vežime sėdi Algis! Susilaikėm.

Sutemus pasiekėme Šilavoto miškus, bet dienavoti juose buvo pavojinga. „Kurtas“ — Baltrušaitis pasiūlė apsištoti laukuose — dideliam krūme, pačioje enkavedistų panosėje, prie Šilavoto miestelio. Partizanai taip ir padarė. Pašėlusi drąsa: matėsi garnizono kiemas, girdėjosi rusų kalba. Vyrai laimingai praleido dieną. Miškus tuomet kruopščiai košė, kadangi iš užsienio buvo permesti „Meškys“ ir „Hektoras“.

Traukėmės Žuvinto palių link. Pakeliui į mūsų būrį susitelkė apie 50 vyrų. Nelauktai užėjom ant pasalų. Prieš mus vėl buvo mesta rusų divizija. Reikėjo prasiveržti. Niekada nepamiršiu mūsų vyrų narsumo. Su kokia jėga „Tigras“ ir „Kurtas“ — broliai Baltrušaičiai — įkvėptais veidais, iškėlę automatus bėgo prieš ugnies liniją ir šaukė, drąsino:

— Vyrai, pirmyn už Lietuvą! UŽ LAISVĄ LIETUVĄ!

Ar seks kada močiutės pasakas savo anūkams, ar motinos savo vaikams primins, ar dukterys, skaitydamos istorijos vadovėlius, pagalvos KAIP mes už Lietuvą kovojom ir mirėm su jos vardu? Ėjom kaip uraganas. Nors į palias neprasiveržėm, bet rusus atmušėm!

Vyrai pasitraukė miško gilumon, nutarė persikelti į Prienu šilą. Užėję pas ūkininką, paėmė vežimus, susėdo ir... pamatė daugybę rusų, išsidėsčiusių puolimo pozicijose — pilna pamiškė. Ne, lietuviai neišsigando. Vadas davė komandą veržtis miško link. Partizanai pakilo atakon. Vėl nustebo: rusai bėgo nuo jų. Vyrai įėjo į mišką be kautynių. Būdavo ir taip — Likimas mostelėdavo stebuklinga savo lazdele.

Partizaninė kova užsitęsė, o žadėtos iš užsienio pagalbos nebuvo. Partizanų vadovybė nutarė susisiekti su laisvuoju pasauliu. Prasilaužti pro „geležinę uždangą“ buvo pavesta Juozui Lukšai. 1947 m. kovo mėnesį Juozas išvyko į Lenkiją. Iki sienos jį lydėjo 15 ginklo brolių. Jis sėkmingai atliko užduotį, sutiko atvykusį iš Vakarų „Hektorą“ ir painformavo apie Markulio išdavystę. Taip užsienio ryšių kanalas buvo išplėstas iš MGB kontrolės. Laimingai grįžęs į Lietuvą, Lukša vėl vadovavo Birutės rinktinei, redagavo apygardos ir rinktinės laikraščius „Laisvės Žvalgą“ ir „Kovos Kelią“. Tačiau ryšys su Vakarais netrukus nutrūko. Pasiųsti kiti du partizanai neįstengė pereiti sienos — buvo bolševikų aptikti ir susisprogdino.

Antrajai kelionei į Vakarus pradėjo ruošti partizanų kapitonas ir vado adjutantas Juozas Lukša.

Tėvynėje aušo kruvini okupacijos rytmečiai, naujos nelaimės slėgė lietuvių pečius ir tragiškų įvykių atomazga nenumaldomai artėjo prie Lukšų šeimos.

Pasibaigus mokslo metams, pusseserė Kazytė su broliu Pranu iš Aukštosios Panemunės išvyko į savo tėviškę Mogiškę. Jos apylinkėse aktyviai veikė Geležinio Vilko rinktinė, kurioje kovojo Jurgis ir Stasys Lukšos. Jaunuoliai susitikdavo, o kaimo vaikai kaip žvirbliai čiauskė, kad „Piršlys“ myli Kazytę... Jurgis pakvietė ją į sužadėtuves pas savo tėvus. Tai buvo netoli, miškų keliais apie 8 km. Lukšų šeimoje didelė šventė būdavo Motinos vardinės ir šv. Onos atleidai Veiverių bažnyčioje. Tačiau laukti liepos pabaigos nesinorėjo, ir birželio 13 d. jaunuoliai pravėrė Lukšų seklyčios duris, vildamiesi, jog tokią dieną gal ir brolis Antanas apsilankys.

Gresiančio pavojaus Jurgis nenujautė. Sodybos pašonėje ramiai ošė gelbstintis miškas, kuris jau ne kartą jį slėpė. Oras buvo nuostabus, tik ką peržydėjusios alyvos, o darželyje skleidėsi vešlūs bijūnų žiedai. Motina labai apsidžiaugė, išbučiavo savo sūnų Jurgį ir priglaudė prie krūtinės būsimą marčią. Atrodė, jų laimės žiburio niekas neužgesins.

— Nemigom iki pusės dviejų,— prisimena Kazytė.— Paskui mudvi su ryšininke Maryte nuėjom gulti į kluoną, o Jurgis nusileido į bunkerį malkinėje. Sumigom. Pusę keturių Jurgis pažadino: „Sodyba apsupta!“ Jau šaudė kulkosvaidžiai. Jurgis puolė bėgti pro kluono duris į rugius. Mes neapsirengusios įbėgom į virtuvę, sukritom prie krosnies. Motina verkė. Kalė kulkosvaidžiai. Rusai sugriebė mane, nutempė už kluono. Ten... rugių vagoj, kraujo klane gulėjo kniūpsčias Jurgis. Atvertė. Ant jo krūtinės bolavo medalikėlis. Rusai staugė: „Bandit!“ Iš kišenės ištraukė maldaknygę. Vėl staugė ir keikėsi.

— Ar pažinojai jį? — paklausė manęs.

— Aš jį mylėjau... — atsakiau.

Ją daužė, spardė. Prie sūnaus atitempė seną tėvą, jam ėjo 84 metai. Kai suklypo, jo rankas įgrūdo į sukrešėjusį sūnaus kraują ir išmaišė žaizdas. Tėvas, vaitodamas, čia pat išprotėjo...

Enkavedistai buvo uniformuoti. Juos lydėjo stribas Albinas Dovidonis. Jie paėmė arklių šėrimo lovį. Įvertė lavoną, uždėjo ant jo lentą ir, susėdę ant viršaus, nuvežė į Veiverius. Ten numetė prieš stribyną.

Sumuštą Kazytę atvarė prie balos. Kraujas bėgo per ausis, per burną. Kai atsigavo, jai leido nusiprausti, apsirengti. Ryšininės Marytės nekliudė. Matyt, išdavikas buvo tiksliai viską nurodęs. Tą pačią naktį Kaune, Ožėškienės gatvėje suėmė Jurgio brolių Antaną.

Kazytę laikė Veiverių stribyno rūsy, paskui Marijampolės kalėjime. Kauno saugume tardė ir mušė majoras Babkin.

Baisiausios dienos buvo Veiverių kankykloj. Ji sėdėjo ankštutėlėj patalpoj. Apsisukti nebuvo kur. Jai tiesiog ant kelių įmetė apgedusį Jurgio lavoną:

— Dabar mylėkitės! — šaukė apspangę nuo degtinės ir kraujo raudonieji sadistai.

Lemtinga buvo 1947 metų birželio tryliktoji ir Antanui Lukšai. Tą dieną jis turėjo suvesti Tauro ir Žemaitijos apygardų vadus. Vykdamas uždavinį paaiškėjo, kad šis susitikimas buvo organizuotas MGB.

— Susitikti turėjome Aleksoto šlaituose, prieš geležinkelio tiltą. Iš Aleksoto pašto pastato su „Zveju“ ir Žemaitijos vadu ėjau į šlaitus. Staiga prieš mane išdygo Kauno MGB operatyvinio skyriaus viršininkas Dušanskis. Jį pažinojau anksčiau, kai vadavau brolių Jurgį iš kalėjimo su belaisvio Vosyliaus rašteliais. Pamačiau, kaip vadinamas Žemaitijos vadas atsisėgė paltą. Anie du taip pat praskleidė paltus. Supratau, kad tai ženklas mane areštuoti. Šokau žemyn nuo skardžio. Dušanskio sėbrai atidengė ugnį, pradėjo šaudyti ir nuo fortų. Ištrūkai. Persikėlęs per Nemuną, užėjau pas pagrindžio aktyvistą Joną Poškų, gyvenantį Ožeškienės gatvėje. Čia jau laukė. Dar veržiausi, bet ištrūkti buvo neįmanoma...

Ne tik Kaune, bet ir visoje Lietuvoje tada vyko šimtai ir tūkstančiai areštų.

Vyriausiasis brolis Vincas jau prieš tai buvo suimtas tėviškėje, panaudojus grubią provokaciją, apie kurią vėliau pasakojo jos tiesioginis dalyvis MGB majoras Podkamenskis. Lukšų tėviškę reikėjo likviduoti, bet nebuvo kaip. Todėl 30 enkavedistų grupė persirengė partizanais ir be kitų „partizaniškų“ darbų apylinkėje, užėjo į Lukšų namus ir Vinco pareikalavo valgyti. To pakako: Vincui už „banditų šelpimą“ priteisė 10 metų, kuriuos jis išvargo Vorkutos lageriuose.

Areštuotą Antaną Lukšą atgabeno į Kauno saugumą. Tris mėnesius tardė ir kankino, reikalaudami to paties: „Gde Skirmantas?“ Galiojo lenininis principas: „Nėra tvirtovių, kurių nepaimtų bolševikai!“, tad ir tardė bolševikiškai, kad veido oda nusinertų.

— Pasidariau kaip guminis. Pradžioj jie nuo manęs kaip sviediniai nulėkdavo. Penkias savaites išbuvau su geležinėm grandinėm — „švediškais žiedais“, kurie, vos

paliesti, įsireždavo į rankas. Egzekuciją atlikdavo naktimis. Supuolę muša keli žydai — vis liepia žiūrėt ir šypsotis. Nežinau, kaip ištvėriau, tik supratau, kad aš — teisus! Todėl, kai tardė parsidavėlis generolas Bartašiūnas, nemokantis lietuviškai,— tylėjau.

— Tavo brolis Juozas — „Skirmantas“ iš užsienio grįžo!— džiūgavo sadistai. Ir vėl lupu, kol nualpdavau.

Antanas Lukša pasakoja savo kančių golgotas. Akys tarsi ašarų pilni šaltinėliai. Klausantis plaukai šiaušiasi.

— Skaudžiausia buvo akistatoje su mama Kauno saugume. Baisu buvo į ją pažiūrėt. Išsigando, pamačius mane nuluptu veidu, mėlyną. Paklausiau, kaip Jurgis,— aš sapnavau jį, pakabintą kluone. „Ar nežinai? Jį nužudė. Tėvas išprotėjo.“ Aš susmukau ant grindų.

Bolševikai „ėmė tvirtovę“: kankino patekusį į jų rankas pavergtos tautos sūnų. Bet ši tvirtovė pasirodė esanti stipresnė už juos. Nepasidavė, Tėvynės ir brolių neišdavė.

Jį vėl numetė ant cementinių vienutės grindų. Kiekviena proga rusai mėgsta girtis savo „plačia siela — širokaja duša“. Tad ir čia tai parodė. Atidaro kameros duris toks „gailestingasis“ ir drebia ant grindų samtį košės: „pokušaj!“. Buvo ir graudžiai linksmesnis momentas: „Aš gavau batoną,— šypteli Antanas,— teta Vilkienė atnešė...“

Okupantų teismas nuteisė Antaną — vienintelį gyvą patekusį į jų rankas Lukšų šeimos partizaną — 25 metus kalėti.

Atsivėrė didysis Gulago salynas. Antanas Lukša perėjo jį visą, iš eilės: Komijoje — 501 statybą, Irkutsko srietyje— Taišeto lagerius, Magadano lagerius, Kolymos lagerį DD-2. Visur budeliai sakydavo tuos pačius žodžius: „Nam nenužna vaša rabota, nam nužna vaša dolgaja smertj!“

Komijoje — pragarų pragare — viršininkas Fedotovas atvirai pripažindavo, kad po kiekvienu tiesiamu geležinkelio pabėgiu guli po tris-keturis kalinius.

Siuntinių gauti neleido. Tik „balanda“ — ir tą pačią vogė kriminaliniai.

— Motinai aš nerašiau. Netikėjau, kad išliksiu gyvas ir nenorėjau pratęsti jos kančios Geriau tegu nelaukia...

Kaliniai eidavo prie sargybinių, kad nušautų, masiškai bėgo. 1948 metų kalinių sukilime dalyvavo ir Antanas Lukša. Darbo zonoj jie nuginklavo visą sargybą ir persirengė kareivių drabužiais.

— Buvo šviesus poliarinės dienos vidurnaktis. Sujudo bokštelių sargyba, sukėlė ant kojų garnizoną. Sužvėrėjusių enkavedistų kulkos skynė visus iš eilės. Pažeme skraidė lėktuvai „kukurūzninkai“, iššaudydami kiekvieną krūmą. Paskui prie zonos vartų suguldė krūvas lavonų.

Apie šimtą politkalinių sukabintomis rankomis nuvarė prie duobių, kuriose reikėjo palaidoti nužudytuosius.

— Naudojo tokį azijietišką ritualą: kiekvieną lavoną — pritempi prie duobės, tada prie kiekvieno prieina įniršęs enkavedistas ir, smeigdamas durtuvu, išverčia žarnas. Mus priversdavo paimti rankomis taip išniekintus palaikus, nunešti į duobes ir užkasti.

...Jeigu Tu, Antanai, rašytum autobiografiją, ji būtų rašyta širdies krauju. Kodėl Tau teko kankinio dalia, kai gyvas patekai į žvėrių nagus? — Kad nemaldavai pasigailėjimo! Tau ir Tavo likimo broliams net konclageriuose kulkosvaidžiai sėjo mirtį. Jūs buvote nenugalimi! Kodėl? — Jūs neišdavėt Tėvynės Lietuvos — ir JI teikė Jums antgamtinę stiprybę!

Šiandien Tu žvelgi į gimtąjį Veiverių dangų, giliai įkvepi į krūtinę oro ir galingai, laisvai užtrauki — ne dainą apie žalią klevelį, nes Tu vienas, trijų Tavo „brolelių-klevelių“ nėra,—bet giesmę „O, DIDIS DIEVE VISAGALI!“... Paskui vėl nusileidi į tolimą savo prisiminimų žemę:

— Šimtus kilometrų varė etapą per tundrą — visus išlikusius politkalinius, sukabintus rankomis į penketukus. Rankų paleisti neturime teisės — nušauna be išpėjimo. Akys aplipo moskitais — visas penketukas krentam veidais žemyn, pasimuistom purve, nuvalom kraugerius, keliamės ir vėl — etapu!

...Palapinė tundroj ant kupstų, virš vandens. Salta, šlapia, jokio maisto. Po kiekvienos nakties kažkas nepakyla. Lieka sustingę lavonai...

Plieninė Antano valia nugalėjo lagerių košmarą. Plieninė buvo sveikata, geležinis skrandis. Sugrįžo Antanas į Lietuvą. Kaip klostėsi kitų jo brolių likimai?

Juodvarni, juodvarnėli, ar tavo — Paukščių takas? Jei pakeltum akis į dangų — gyventum tris šimtus metų, kaip ir kiekvienas tavo genties paukštis, plasnojantis padangėje ir lizdus kraunantis išlakių medžių viršūnėse. Deja, tu — žeme vaikštantis paukštis — žmogus, juodai žvilgančio plasnojančio brolio vardu pavadintas.

„Juodvarnis“ — Stasys Lukša — jauniausias iš visų brolių. Aukštas, lieknas, iš pažiūros švelnus ir nedrąsus, bet nemažiau už brolius narsus mūšyje. Išlikęs gyvas jo kovų bendražygis Juozas Skaržinskas prisimena, kad „Juodvarnis“ pasižymėjo greita orientacija, sveika nuovoka ir gera fizine ištverme žygyje. Jis buvo Geležinio Vilko rinktinės kuopos vado „Dešinio“ pavaduotojas.

Ryšininė „Jūra“ — Morta Linkaitė iš Skriaudžių, jos sesuo Gražina iš gretimo Pributkio kaimo ir trečioji jų sesė Birutė — Panevėžio gydytoja, niekada nepamirš pokalbių su Stasiuku, kuris jų tėviškėn mynė partizano takus, — ateidavo visuomet su broliu Juozu. Čia jų laukdavo karštas maistas, ramus poilsis po kautynių ir saugūs bunkeriai, apie kuriuos ir šiandien senutėliai sodybos medžiai ošia.

Gretimuose Kazlų Rūdos miškuose 1947 metų vasarą vyko partizanų Karo mokyklos užsiėmimai. Juose dalyvavo Juozas ir Stasys Lukšos. Rugpjūčio 12 dieną, per pačius egzaminus, kai partizanai buvo išardę ginklus, mokomąją stovyklą apsupo didelis rusų garnizonas. Vyrai buvo nepasiruošę kautynėms. Tik vienas „Juodvarnis“ jau buvo spėjęs surinkti savo kulkosvaidį. Jis pirmasis atidengė ugnį ir guldė puolančius rusus, leisdamas draugams pasiruošti ginklus ir pridengdamas jų atsitraukimą. Nepaisydamas kulų lietaus, Stasys Lukša kovojo su priešu iki paskutinės savo gyvenimo minutės ir didvyriškai žuvo.

...Nuo sienos iš nuotraukos žvelgia be galo rimtos ir liūdnos jauno vaikino akys.

Laiko begalybėje žmogaus gyvenimui vidutiniškai skirta du milijardai sekundžių. Jo laikrodis nesuskaičiuoja nė

pusės. Galbūt, tai ir norėtų priminti liūdnos partizano akys, tarsi klausiančios mūsų: ar esame verti jų aukos?

Žuvus Jurgiui ir Stasiui, namuose, Juodbūdyje, mirtimi vaduojasi partizanų tėvas senasis Lukša. Netekęs visų savo sūnų, išprotėjęs žmogus slaugomas pririštas prie lovos.

Rudenį, spalio 13 dieną Simonas Lukša miršta. Jį pasukubomis palaidoja Veiverių kapinėse. „Tėveli, priimk sūnelį!“—rauda motina Lukšienė ir įduoda kartu užkasti sūnaus Jurgio drobule. Mat, Jurgiui žuvus, kai lavoną išvežė niekinti į aikštę, Motina susėmė sūnaus kraujus į baltą drobę ir negiliai pakasė darželyje po bijūnu. Miręs tėvas priglaudė prie savęs ir žuvusio sūnaus kraują.

Enkavedistai įnirtingai ieško partizanų vado Juozo Lukšos gimdytojos. Motina visą laiką slapstosi pas patriotus Prienuose ir paprienėje. Jai pavyksta išvengti Sibiro.

Neišveža į Sibirą ir Simono Lukšos dukters Marijos Tūtlienės, gyvenančios netoli tėviškės. Jos šeima palikta kaip jaukas privilioti Juozui Lukšai. Nėra abejonės, kad Juozas ten lankosi. Stribų pasalos laukia jo kiekviename žingsnyje. Tūtlių sodyboje siautėja enkavedistų būriai.

Saitą 1947 metų gruodžio rytmetį Birutės rinktinės vado Juozo Lukšos žingsniai aidėjo Birutės gatvėje, Aukštojoje Panemunėje. Grįždama iš mokyklos sutinku jį einantį iš mūsų namo. Kaip visuomet, Juozas žvalus, pasitempęs. Sustojęs palangėje, nusišypso.

— Taip greit išeinat?

— Yra skubių reikalų.

Juodame sienos fone įsižiūriu į jo veidą — pašiurpusį, pamėlusį nuo šalčio, vėl išbertą spuogų. Balsas prikimęs, „užgultas“.

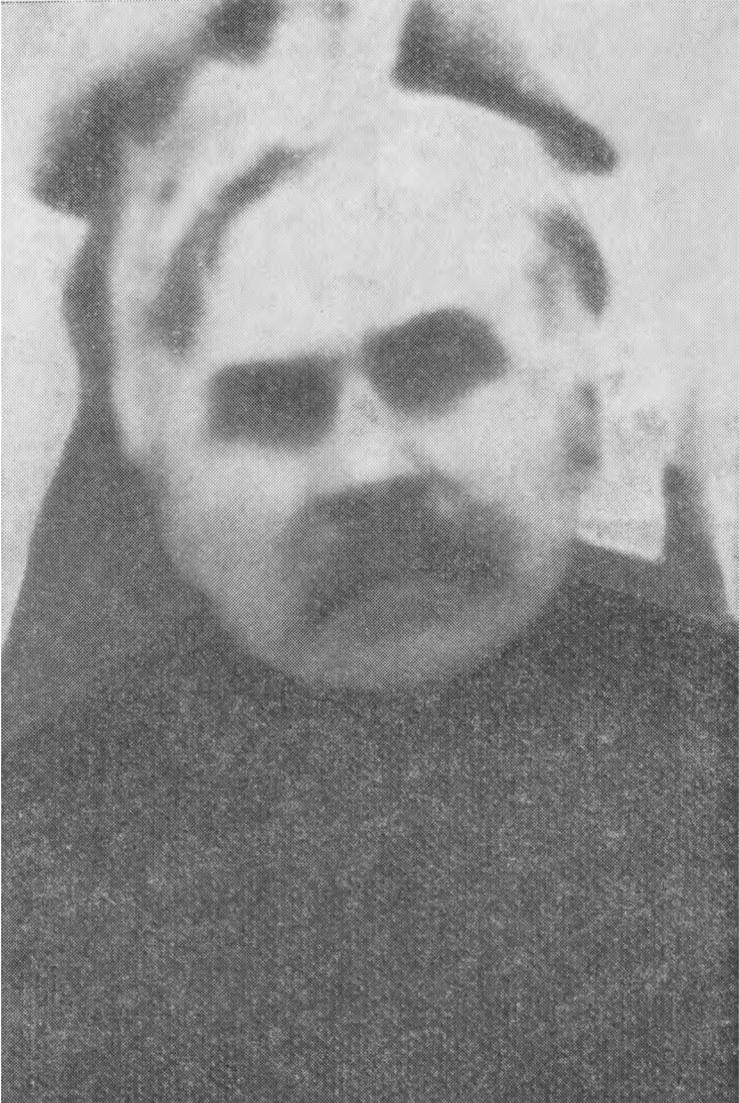
— Betgi jūs peršalęs?

— Prisieina. Gyvenimas bunkeriuose — ne pas mamą. Nieko, kai laisvi būsim — karališkai gyvensim!..

Jis mėgo tą žodį — „karališkai“. Dar kažką pasakė ir atsisveikinęs skubiu žingsniu patraukė savais keliais. Palydėjau jį žvilgsniu lyg nujausdama, kad daugiau matyti neteks.

Motina — Ona Lukšienė (1886—1966)

Tėvas — Simonas Lukša (1864—1947)

Jurgis Lukša (1922—1947)

Juozas Lukša (1921—1951)

Stasys Lukša (1926—1947)

Vincas Lukša (1905)

Antanas Lukša (1923)

Moksleiviai medelių sodinimo šventėje 1938 m. pavasarį. Pirmoje eilėje iš kairės pirmas Juozas Lukša. Antroje — antras iš kairės Jurgis Lukša

1946. 11. 16

Prašymas priimti į Lietuvos Universiteto
Rektoriumi

(1/1)
Nr. 23

Antano Petraičio
 prašymas priimti į Lietuvos
 Universiteto Chemijos fakultetą
 su rektoriumi Z. Žemaičiu

pils. Petraičio Stasio
 gyp. Žemaičio
 Marijampolės apskr.

p r a š y m a s

Prašau visų rektorius priimti mane į patys vado-
 variniam universiteto Chemijos fakultetą, nuo 1946 metų
 pabaigos laisvai ketverių aršybius gyvenasi ja.

Prieštas: pramoninį beišimo parengėjimas, gyvenimo
 aprašymas, gyvenimo netrika, netur mokymojo komitete pareng-
 mejimas ir fotografijos.

Leidžia Pažaislys

1946. VIII. 10

A. Petraičis

1946. 11. 16

Stasio Lukšos prašymas, Antano Petraičio pavarde, priimti į Universitetą, su rektorius Z. Žemaičio rezoliucija

Juozas Lukša partizanavimo
pradžioje

Kelionė į užsienį, Rytrpūsiose.
Kairėje — Juozas Lukša, dešinėje
nugara — Kazimieras Pyplys

Tauro apygardos vyrai, pasiruošę žygiui, 1947 m.

Dainavos apygardos štabo pareigūnai, su kuriais glaudų ryši palaikė VGPS adjutantas Juozas Lukša

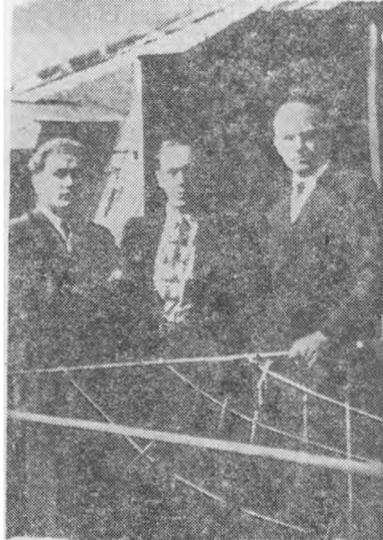
Tauro apygardos rinktinių vadai. Iš kairės: Daunoras—„Keltas“, Sianiškis—„Litas“, Garmus—„Pavasaris“, Lukša —„Skirmantas“

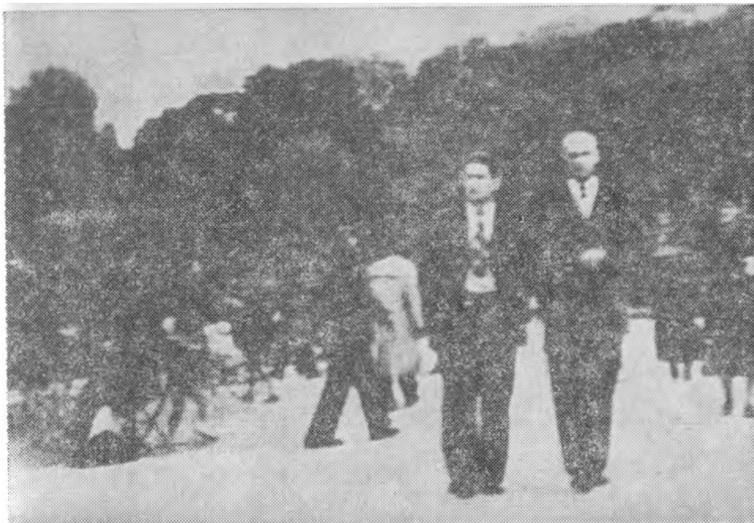
Juozas Lukša—„Daumantas“ išvyksta į užsienį. Priekyje, iš kairės: Juozas Lukša, Kazimieras Pyplys —„Audronis“. Stovi dešinėje pirmas Vytautas Jundilas—„Jaunutis“, šalia jo Grybinas—„Faustas“

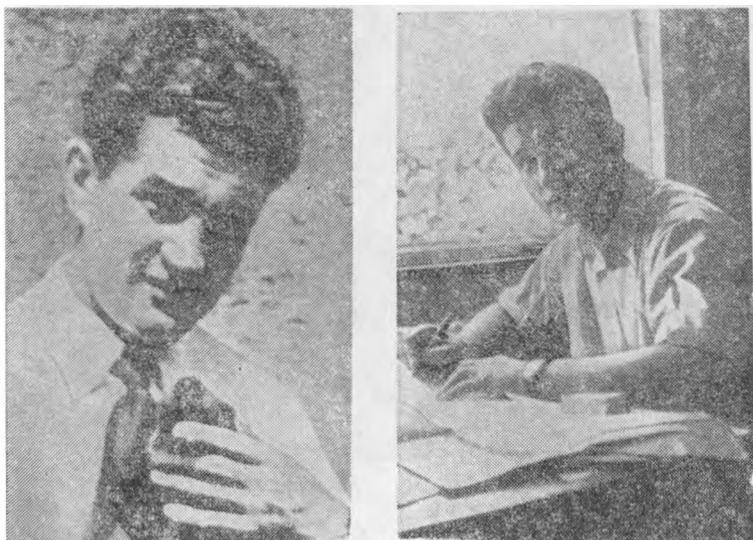
Juozas Lukša ir Julijonas Būtėnas Vakarų Vokietijoje, 1948 m. vasarą

Lietuvos žvalgai Paryžiuje 1948—1950 m. iš kairės: Juozas Lukša — „Skrajūnas“, Jonas Kukauskas —„Gardenis“ ir Jonas Kupstas—„Ursas“

Juozas Lukša ir Jonas Kupstas žvalgymo pratybose Liuksemburgo sode Paryžiuje, 1948 m.

Juozas Lukša 1950 m. vasarą Vakarų Vokietijoje, prieš grįždamas į Lietuvą tęsti laisvės kovą

Juozas Lukša — „Daumantas“ užsienyje rašo knygą „Partizanai“

Mīlētā Biedrī,!

neturēdamas galimības nāpintis saņo atzinumu par šodienmu
spoudoju, su dideli pasitēkēšanu satiku Jūsu rīstā doti pastangas,
par „Partizānu un Sēdētņu Ikdangas” izdevumu izdevu.

Paldies visai Jūsu spūdingas grāta par šķēnu un atzinumu li-
teratūrinis apdārbums ir īstēdmo nāpintis.

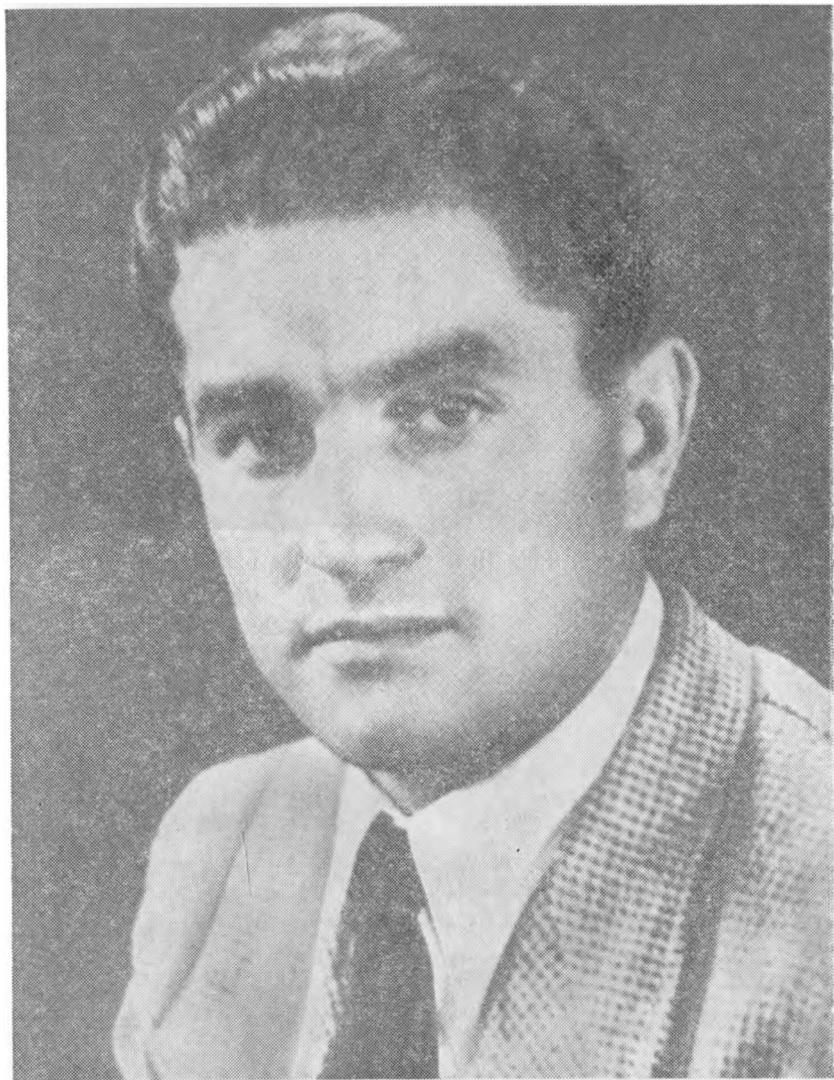
Sēdētņotāi pasigēs saņemmo radimū apī tēvynēji sīau-
ciantī raudoņotī terora, bet mēnu, kad, balautiant panācūs
beikālo ir autoritāus tēvynēji oaldēnēnā pūnkme, kas nācēdēngā
susipāzintī ir sū manū uzfrēskēntomīs parvārtos Lietuvs gūvēm-
mo jūgkū nūotrupomīs. Pūmminmūcīs pūctēktū, jūgkū mēnā-
kā, bīdēnā lapēkēngā vīrēmīs Lietuvs kāmēlām, pāctis skāi-
tēkjamīs pāzintī tēvynēji aprāšomōjō lāikotārpā gūvēmū, ir
jī atskēntī nūo ušēnōjō mēgāmō jē nāzēdōmō klācū, un spūdēvēm.

Či mōnō pūctēktū fāktūs kas gālimā tēkint jū, nūgkū mē-
vātōj, pāu dīvēlī darūgāmā aprāšēmē jōstā vācēkōj, kas īstēkintī ir
sū gūvēmū. Sī nākējā, tīn mōlī mārē, nācēdēntīs ir kārsto-
atmūstomīs ušrātū nūotrupomīs ir ēlīmītē nūcējāmūs pūgūj-
nāmīs sīnos pūmminmūcīs uzfrēskēntī spūcēdējō atskēntīs lārtēmīs.

Tēm, kurī man sīnā pūgūj, sūtēkī, Jūmīs mōcīomīs, kurī
sārcpāstangomīs pūcīdēs pūv tēvynēji parvārtomū, tācīu-
pārdēnātā dēvē.

1948. g. augusts 26.

J. Lukšs

Juozas Lukša užsienyje, 1950 m.

Juozo Lukšos ir Nijolės Bražėnaitės vestuvės užsienyje, 1950 m.

Juozo Lukšos ir Nijolės Bražėnaitės vestuvės. Antras iš kairės — prelatas Mykolas Krupavičius, sutuokęs jaunąją porą

Juozas Lukša Lietuvoje, antrą kartą grįžęs iš užsienio. Viena paskutiniųjų nuotraukų

Iš kairės — Benediktas Trumpys — „Rytis“, Juozas Lukša — „Skirmantas“ ir Tauro apygardos vadas Sevsijus Staniškis — „Litas“. Nuotrauka rasta „Lito“ slėptuvėje.

Mirta Linkaitė — Juozo Lukšos
ryšininė

Antanas Lukša ir Antanina Garmutė (knygos autorė) Aukštusiuose Šančiuose, 1960 m.

Antanas Lukša prie tėviškės liepų Juodbūdis, 1990 m.

Memorialinė lenta Garliavoje, Juozo Lukšos gatvėje, atidengta 1990 m. sausio 20 d.

Juozo Lukšos žuvimo vieta. Į dešinę nuo kryžiaus pirmas stovi Antanas Lukša, greta — viešnia iš Australijos Vida Bražėnaitė-Vaitiekūnienė. Iš dešinės trečioji — knygos autorė Antanina Garmutė, 1989 m. rugsėjo 4 d.

Siaučiant 1947 metų gruodžio pūgoms, Juozas Lukša antrą kartą iškeliavo į užsienį pro „geležinę uždangą“. Kartu su juo vyko specialaus skyriaus pareigūnas „Mindaugas“ („Audronis“), kurio tikroji pavardė Kazimieras Pyplys. Vyrai keliavo per karo sunaikintus Rytprūsius. Laimingai pasiekė Lenkiją ir 1948 m. pradžioje atsidūrė Vakaruose: pirmiausia Švedijoje, vėliau — Vakarų Vokietijoje ir Prancūzijoje. „Audronis“ greitai grįžo į Lietuvą ir 1949 m. žuvo Dzūkijoje.

Vykdamas į Vakarus, Juozas Lukša nuvežė popiežiui Pijui XII Lietuvos katalikų laišką, kurį adresatui įteikė prelatas Kapočius. Siame laiške šaukėsi pagalbos žudoma tauta. Nors į laišką nebuvo tiesiogiai reaguota, tačiau jį transliavo svarbiausios Vakarų radijo stotys, skelbė užsienio spauda.

Gyvendamas užsienyje 1948—1950 metais, Juozas Lukša dirbo Lietuvos labui, stropiai ruošėsi partizaninei kovai. Paryžiuje jis baigė prancūzų žvalgybos mokyklą, po to Vakarų Vokietijoje išėjo amerikiečių įsteigtos žvalgybos mokyklos kursą.

Prancūzų žvalgybos mokykloje Juozas Lukša mokėsi kartu su kapitonu Jonu Kupstu — „Ursu“ ir Jonu Kukausku — „Gardeniu“ („Dzykiu“). Kursantus mokė šokinėti su parašiutais, vairuoti automobilius, palaikyti radijo ryšį, šifruoti pranešimus, atlikti žvalgybos ir taktines užduotis.

Amerikiečių žvalgybos mokykloje Bavarijoje ir Kaufboirene su Juozu mokėsi dar keturi lietuviai. Jų reikalais rūpinosi Antanas Vaivada — „Vincas“, su kuriuo ryšius palaikė prelatas M. Krupavičius, V. Sidzikauskas, P. Karvelis, J. Ambrazevičius ir kiti lietuviškosios emigracijos politiniai veikėjai. Kai kuriuos iš jų Juozas Lukša pažinojo anksčiau. Su prelatu M. Krupavičiumi jis bendravo Lietuvoje, kai priklausė ateitininkų organizacijai. Klebonaudamas Garliavoje M. Krupavičius lankydavosi Lukšos gimtojoje Veiverių parapijoje.

Užsienyje „Skirmantas“ buvo ruošiamas sudaryti Lietuvoje vieningą vadovaujantį ginkluoto pagrindžio centrą, organizuoti ginkluotą kovą ne tik Lietuvoje, bet ir visame Pabaltijyje. Buvo numatyta įsteigti specialų žvalgy-

bos skyrių, kuriam vadovauti turėjo „Skirmantas“. Gyvenimą užsienyje Juozas Lukša nesiejo su asmeniniu pasipelnymu nei tarnavimu užsienio valstybėms. Mūsų žvalgai dirbo ten bolševikų pavergtos tautos išlaisvinimui. Užsienyje jie mokėsi karo mokslų panašiai kaip ir bet kurios kitos srities specialistai, keldami savo kvalifikaciją.

Lietuvoje po „Erelio“ — Markulio išdavystės BDPS organizacija nustojo veikusi. Jos vietoje įsikūrė Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdis (LLKS), kurio įgaliotiniu užsienyje buvo Juozas Lukša. Todėl, rūpindamasis pagalba kovojantiems Lietuvos partizanams, Juozas dažnai važinėjo iš Prancūzijos į Vokietiją, susitikinėjo su VLIK' atstovais.

Juozas Lukša palaikė tiesioginį ryšį ir su kovojančiais Lietuvoje partizanais. Jis gerai žinojo, kas dedasi komunistų pavergtoje Tėvynėje, siuntė patarimus ir nurodymus kruviną kovą kovojantiems ginklo broliams. Jis turėjo tarpininką. Šią sunkią misiją Lietuvoje atliko ilgai enkavedistų medžiotas ir gaudytas taip vadinamas „užsienio žvalgybos agentas.“ Kas jis?

Juozas Lukša praleido užsienyje dvejus metus. Kadangi grįžti į Lietuvą greitai negalėjo, jis ėmėsi rašyti knygą apie Lietuvos partizanų kovas su bolševikiniais okupantais, pavadintą „Partizanai už geležinės uždangos.“ Tuo metu Juozas mažai su kuo bendravo: su keletu žvalgybos mokyklos bendražygių, dviem vyresnio amžiaus emigrantais — tautiečiais ir dviem lietuvaitėm — seserim dvynukėm Nijole ir Vida Bražėnaitėmis, kurios buvo pažįstamos dar iš studentišku dienų Kaune.

Dažnai jie, trys lietuviai kursantai: Juozas Lukša, Jonas Kukauskas ir Jonas Kupstas, gyvenantys Paryžiaus viešbučio mansardoj, vakarais traukdavo lyrines Lietuvos partizanų dainas. Ne vienos jų žodžiai buvo sukurti paties Juozo. Apie tuos lygumų miškelius, tylius upelius ir šakotas tėviškės liepas...

Daug laiko Juozas praleido rašydamas „Partizanus“. Reikėjo susisteminti faktus, išrinkti juos iš atsivežtų užrašų knygučių, papildyti iš tėviškės gaunamomis naujomis žiniomis, kurios, kol jį pasiekdavo, būdavo kartais ir gerokai pakitusios. Kadangi Lietuvoje tebesiautėjo rau-

donasis teroras, knygos autorius Juozas Lukša, vengdamas pakenkti kovojantiems lietuviams, kai kurių partizanų slapyvardžius, žmonių pavardes, vietas ir situacijas sąmoningai pakeisdavo. Taip „Žvejas“ virto „Žvainiu“, o keturi jo paties broliai — Juozu, Vytu, Stepu ir Andriumi. Autorius paliko specialų šifro raktą autentiškumui nustatyti. Jo knyga, pasirašyta Daumanto slapyvardžiu, yra vertingas laikmečio dokumentas, parašytas gyva, vaizdinga kalba dar tebevykstant aršiai partizaninei kovai. Juozą Lukšą — „Daumantą“, rašantį užsienyje knygą „Partizanai“ nufotografavo Nijolė Bražėnaitė.

Apleido Tėvynę Nijolė — artėjant rusų frontui. Ji sirgo džiova — tuo metu beveik nepagydoma liga. Juozo Lukšos ateitis, nušviesta patriotizmo liepsnos, buvo dar labiau neaiški. Nepaisant to, jaunuoliai pamilo vienas kitą ir 1950 metų liepos 23 dieną, likus savaitei iki Juozo išvykimo Lietuvon, susituokė. Sutuoktuvių apeigas atliko prelatas Mykolas Krupavičius Tiubingene. Liudininkai buvo Karveliai, Brazaičiai, Prapuoleniai. Vestuvėse dalyvavo dar vienas, Juozo likimui ypač lemtingas asmuo, Jonas Kukauskas — užpatentuotas niekšas. Juozas jį pakvietė į savo vestuves, o jis „atsilygino“ — Lietuvoje jam bolševikiškas „šermenis“ ruošė...

...Septynerius metus, išleidusi Juozą į Lietuvą, Nijolė netikėjo, kad jis žuvo. Laukė. Paskui ištekėjo už italų gydytojo, augino dukras Liuciją ir Laurą. (Joms dabar 25 ir 23 metai).

Energinga Niujorko medicinos patologijos departamento direktorė Nijolė Paronetto savo draugei vilnietei Marijai Lisinskienei rašo: „Miela Marija! Buvo malonu gauti taip netikėtą Jūsų laišką, kuris vėl sukėlė tuos neužslopinamus, skaudžius prisiminimus, surištus su Juozu... Nors tiek metų nuėjo amžinybėn, laiko sluoksniai yra tokie lengvi ir nepajėgia užkloti viso to skaudulio.“ Kitame laiške guodžiasi: „...kaip gerai, kad Tėvynė prisimena mano Juozo ir visų kritusių pasiaukojimą. Vida man per telefoną pasakojo, kad miškai vis daugiau ir daugiau paženklunami kryžiais ir paminklais, pastatytais vietose, kur partizanai žuvo...“

Juozas Lukša, negavęs Vakaruose didesnės praktinės paramos ginklo broliams, suprato, kad partizaninei kovai Lietuvoje lemta išblėsti. Jis galėjo pasilikti užsienyje, dirbti mėgiamą architekto darbą, turėjo žmoną, galėjo „karališkai“ gyventi laisvajame pasaulyje. Nepasiliko. Nijolei rašė, kad jo vieta — pavergtoje Tėvynėje, o jo kaulai turi būti tarp žūstančių brolių kaulų.

Taip suprato savo pareigą Tėvynei krikščioninio tyrumo lietuvis patriotas — Lukšų šeimos ažuolas Juozas, kuris iki mirties liko ištikimas Dievui, Tėvynei ir Motinai.

1950 m. spalio 3 d. naktį iš Miuncheno pakilo dvimotoris „Dakotos“ lėktuvas, kuriuo čekų lakūnai atskraidino į Lietuvą „Skirmantą“ — Juozą Lukšą, „Sakalą“ — Klemenšą Širvį ir „Rytį“ — Benediktą Trumpį. Apsirikę, desantą išmetė ne Kazlų Rūdos miškuose, bet prie Tauragės. Dvi savaites jie keliavo miškais į paskirties vietą.

Elzbiecinkos kaime vyrai atėjo pas ryšininką Maščinską. Sis suvedė juos su partizanais „Spygliu“ — Vytautu Menkevičiumi ir „Beržu“ — Petru Jurkša, kurių slėptuvėse atvykusieji apsisėjo. Maščinskas pristatė partizanams savo pažįstamą Marytę, pasisiūlusią, reikalui esant, suteikti medicinos pagalbą. Marytė pasirodė esanti MGB agentė (šiuo metu gyvena Kaune). Juozas Lukša buvo atsargus. Nors ir labai sekamas, Juozas apsilankė svainio Tūtlio namuose. Jo sesuo Marytė prisimena:

— Atėjo jis naktį. Pabeldė į langą. Išbėgau, apkabinau. „Juozuli, tu mano brangiausias, ko tu atėjai? Medžioja tave kaip žvėrį Lietuvos neprieteliai! Nušaus...“ O jis pasakė:

— Atsisveikint atėjau. Ir pasakyt, kad pardavė mus Amerika bolševikams! Mūsų kraują pinigais įvertino! Gausi už mano galvą, sesut...“ — Apsiverkė Juozulis, apkabino mane ir protekine išbėgo.

1951 metų vasarą, ieškodamas Tauro apygardos vado „Lito“ — Staniškio stovyklos, rusų garnizonas košė Prienu šilą.

„Lito“ bunkeris buvo netoli Vartų kaimo. Jame tuo metu lankėsi grįžęs iš užsienio Juozas Lukša. Partizanai

buvo gerai nusiteikę — tai matosi iš nuotraukos, kurioje įsiamžino susitikime dalyvavę keturi apygardos rinktinių vadai: Daunoras — „Kelmas“, „Litas“ — Staniškis, Garmus — „Pavasaris“ ir Juozas Lukša — „Skirmantas“. Trumpą susitikimo džiaugsmą aptemdė sargybinio išėjimas: „Pavojus — rusai!“. „Skirmantas“ išvyko, o kiti trys vadai nusileido į „Lito“ slėptuvę. Atsarginio išėjimo slėptuvėje nebuvo. Prie pat jos angos rusai išsirengė lauko virtuvę. Girdėjosi jų kalbos, komandos, keiksmi. Čia rusai išbuvo apie dvi savaites. Bunkeryje esantys vyrai badavo: trūko maisto, nebuvo vandens. Kai virtuvę šiek tiek patraukė į šoną, iš bunkerio išlindo Garmus — „Pavasaris“ ir basas, pro rusus, nušliaužė į kaimą. Rytą dieną tuo pačiu keliu partizanas parnešė maisto. Rusai netrukus pasitraukė, o partizanams dar kartą pavyko išvengti mirties.

Seklių ratas apie Juozą Lukšą pastebimai siaurėjo. Emgiebistai metė visas jėgas jam sugauti. Garnizonai košė Kazlų Rūdos miškus. Lukša dažnai keitė slėptuves, pasitraukdamas į miškų gilumą. Ryšius palaikė per ištikimuosius „Spygli“ ir „Beržą“.

Juozo Lukšos pusseserė Albina Vilkaitė, Veiverių vidurinės mokyklos mokinė, gavusi ženklą, bulvių vagomis šliaužė susitikti su juo. Gimtajame kaime Juozas negalėjo pasirodyti, visur jį sekė sribų ir agentų akys. Žmonės buvo tiek pergąsdinti, jog bijojo garsiai ištarti jo vardą.

Iš Vakarų nusileido antroji desantininkų grupė, kurioje buvo Julijonas Būtėnas ir Jonas Kukauskas. Jie apsisusto „Beržo“ bunkeryje. Lukša neskubėjo susitikti, per „Beržą“ nusiuntė Kukauskui raštelį su klausimais, bet „Beržas“ pakliuvo į pasalą ir žuvo, pas jį rado raštelį. Tą pačią naktį suėmė „Sakalą“ ir „Aitvarą“. Kankinimais išgavo iš jų „Aitvaro“ slaptažodį ir „Beržo“ slėptuvės vietą, kurioje buvo Būtėnas su Kukausku.

Drama, apgaubta paslapties šydo, vyko „Beržo“ slėptuvėje. Ją apsupo enkavedistai. Viduje pasigirdo šūvis. Išlindęs Kukauskas pasakė, kad Būtėnas į jį šovė, o pats nusinuodijo. Išdaviko Kukausko versija mažai įtikėtina,

nes Būtėnas buvo beveik dvigubai aukštesnis ir stipresnis, todėl būtų sugebėjęs įveikti Kukauską be šūvio. Nuo-
dai, kaip žinoma, veikia žaibiškai, o Būtėnas priešmirti-
nėje agonijoje dejavo — tai galėjo būti tik nuo šūvio. Ar
ne Kukauskas, nenorėdamas turėti išdavystės liudininko,
nušovė Būtėną?

Kukauskas pradėjo šlykštų žaidimą, norėdamas padėti
MGB sučiupti Lukšą gyvą pagal rusų scenarijų.

Jonas Kukauskas — į Lietuvą iš Vakarų atsiųstas Ju-
das — su didžiausiu entuziazmu padėjo raudoniesiems
okupantams likviduoti kovojančios tautos pogrindį.

„Beržo“ slėptuvėje emgiebistai apgyvendino savo šni-
pą, kuris pasivadino suimto partizano slapyvardžiu —
„Aitvaras“. Jis žinojo ir tikrąjį slaptažodį — juo kreipėsi
į Maščinską, siūlydamasis suvesti Lukšą su Kukausku ir
Būtėnu. Juozas Lukša nieko nežinojo apie „Aitvaro“ areš-
tą ir Būtėno žuvimą. Nors ir buvo labai atsargus, bet už-
megzti ryšį su naujaisiais desantininkais reikėjo.

Kukauskas teisingai atsakė į Lukšos pateiktus klausim-
us. Juozas atpažino ir jo rašyseną, bet intuityviai nepa-
sitikėjo „Aitvaru“. Todėl Kukauskas paskubėjo garantuo-
ti pastarojo ištikimybę.

Juozas Lukša tuo metu gyveno Adolfo Ramanausko
slėptuvėje. Ilgai dvejojęs, jis pagaliau sutiko pasimatyti
su Kukausku. Susitikimo vieta buvo numatyta Pabartupio
kaimo pamiškėje, šalia Garliavos, už Pažerų gyvenvietės.

Juozui Lukšai suimti buvo sutelkta daug kariuomenės.
Operacijai vadovavo pats generolas Sergejus Kruglovas.

Į pamiškę Juozas atėjo iš kaimo pusės. Prie aikštelės
prisiartinio giliu žolėmis ir kiečiais apaugusiu grioviu. Jį
lydėjo „Lakštingala“ — Pečiulaitis, toliau sekė partizanai
„Spyglys“ ir „Klajūnas“. Juozą Lukšą pasitiko „Ait-
varas“ — Juozas patikrino ar jo šoviniai užsieniniai. Prie
Kukausko slėptuvės Lukša nėjo, pasiuntė „Aitvarą“ su
rašteliumi, kuriame parašė: „Susitiksiu tik su pačiu. Kai
pasakysiu: „Čia aš — tavo draugas Juozas“, atsiliepk:
„Aš čia — tavo draugas Jonas.“ Netrukus „Aitvaras“ grįžo
su Kukausko rašteliumi „Laukiu“!

Juozas Lukša nuėjo. „Aitvaras“ — persirengęs enka-
vedistas —ėjo priekyje, ir netyčia nukrypo nuo tos vietos,

kur laukė enkavedistų atgabentas Kukauskas. Iš krūmų pasigirdo balsas: „Kas eina?“ — „Čia aš — tavo draugas Juozas“ — atsiliepė Lukša. Atsakymo nebuvo. Tariamasis „Aitvaras“ krito ant žemės. Juozas suprato patekęs į spąstus ir nuspaudė automatą (kaip vėliau buvo nustatyta, iššovė 7 kulkas.) Iš medžių ant Juozo šoko kareiviai, norėdami paimti jį gyvą. Visa pamiškė, iš trijų pusių supanti aikštelę, prapliupo šūviais,— kilusiam chaose, rusai, nežiūrėdami kur, šaudė vieni į kitus.

Dvylika metų, beveik pusę savo trumpo gyvenimo, Juozas žvelgė mirčiai į akis. Dabar ji apgaubė jį savo tamsiais sparnais, išvadudama nuo begalinės įtampos, nežinomybės, vargo ir kančios. Ištiesęs rankas, jis apglėbė gimtąją žemę, pasuko veidą šonu ir sustingo, atmerkta akim ieškodamas tamsiame danguje švytinčios vilties žvaigždės. Netiesa, kad viltis miršta paskutinė. Jo viltis nemirė.

Štai kokia tu, ištesėta priesaika Motinai! Dar vienas gyvenimas, liudijantis, kad lietuvių tauta turi teisę būti Laisva ir Nepriklausoma!

Tylų pasipriešinimą bolševikinei rusų okupacijai jaučia jau kelios lietuvių kartos, gimusios vergijoje. Jų krūtinėse dega kovotojų krauju įžiebta ta pati negestanti vilties žvaigždė.

Tautos išgama Jonas Kukauskas apsigyveno Vilniuje ir naudojasi visomis sovietų valdžios teikiamomis privilegijomis. Pasakojama, kad jo vaikai niekaip negali patikėti tėvo „žygiais“, nors išdavikas, laižydamas kruvinus okupantų batus rašo: „...aš šiandien be galo laimingas, kad pagaliau susiradau savo vietą socialistinėje visuomenėje... ir džiaugsmingai vaikštau Lietuvos žeme.“ Deja, kukauskai ne tik vaikšto — jie malūnsparnius ir tankus iš svetimos šalies savo „laimei“ išsaugoti šaukiasi.

Maža gyvenvietė prie didelio kelio Lietuvoje — senas lietuviybės židinys. Kardo ašmenys, iškelti į viršų ant paminklo kritusiems už Lietuvos Nepriklausomybę. Nėlis prie ežero niekuo neišsiskiria iš kitų. Jei ne kanklės ant sienos, nepasakytum, kad čia Skriaudžiai.

Skriaudžiuose gyvena seniai enkavedistų išaiškintas „užsienio žvalgybos agentas“ — legendinė Juozo Lukšos bendražygė ryšininkė Morta. (Slapyvardžiai: „Jūra“, „Gėlė“ ir kt.) Rusų nuteista mirties bausme, Komijos lageriuose iškalėjusi 8 metus ir „aktiruota“ invalidė. Mortos Linkaitės (g. 1930) tėviškė netoliese — 2 km. nuo Skriaudžių, Pributkio kaime, Marijampolės apskrityje. Nedidelis 15 ha ūkis netrukdytė tėvams būti karštiesiems savo Tėvynės patriotams, išauginti sūnus — Lietuvos karininkus ir dukteris — Laisvės kovų dalyves.

Pokaryje Morta mokėsi Marijampolės mokytojų seminarijoje. 1946 m. pašalinta už antisovietinių atsišaukimų platinimą, grįžo į tėviškę. Dirbo sekretore apylinkės taryboje, o vėliau ją brukte bruko į tveriamą kolūkį — ne eiline kolūkiete, bet pirmininke. Tai netrukdytė palaikyti ryšius su partizanais. Jų apylinkės — Geležinio Vilko rinktinės kovotojų gimtosios vietos. Visi čia jie buvo savi žmonės, nuo vaikystės kartu bėgioję ir vardais vadinęsi, todėl ir priespaudos metais čia prieglobstį rasdavo, dienvodavo, nakvodavo, maitinosi „Tigras“, „Kurtas“, „Čempionas“, „Vilius“, „Spyglio“ vyrai. Ir, žinoma, broliai Lukšos. Mortos seserys Birutė ir Gražina taip pat buvo partizanų ryšininkės. Birutė mokėsi Kauno medicinos institute, gyveno bendrabutyje. Gražina tvarkėsi namuose. Jų tėviškėje buvo įrengti saugūs bunkeriai, kurių siautėjantys rusų garnizonai veltui ieškojo: arė kiemą žagrėmis, vertė pamatus buldozeriais. Nesurado! Gretimoje Sabų sodyboje buvo dar keli bunkeriai — jų vietą dabar sergsti vienišas ažuolas lauko vidury.

Morta panaši į labai stiprų medį — pamiškės šermukšnėlę, kuri stebuklingai visas negandas, audras ir vėjus atlaikė. Ji keliiasi nuo sofos, išjungia televizorių ir, taupydama skalsius žodžius, kalba — dar ne apie save... Aš matau — ją — taurią, tvirtų principų lietuvę, nuo pat jaunystės pasišventusią Lietuvos Laisvei. Toji pati Morta — jauna, graži šviesiaplaukė portrete ant sienos tarp dviejų Lietuvos kunigaikščių — Gedimino ir Algirdo... Ir beveik nepasikeitusi — prieš mus: Laikas dar neišvagojo šviesaus veido. Morta, Morte!.. Tavo gyvenimas — žygdarbis LIETUVAI!

Kambarėlyje ant sienos kažko trūksta. Tuščia JO vieta. Kitą kartą atvešime ir pakabinsime Juozo Lukšos portretą.

Mortelė paskendusį politikoję:

— Ar teisę į laisvę turi tik Afrikos tautelės? O seniausia Europos tauta — ne?

Taigi. Penkiasdešimt metų praėjo — rusai tebelaiiko peilį prie lietuvių gerklės. Bet mes pasišauksime praeitį, pasisemsime iš jos stiprybės ir neleisime sunaikinti Tautos, Morte! Žuvusių Tautos vaikų dvasios su mumis. Grandininė patriotizmo reakcija ateina iš praeities ir tęsiasi kartu su gyvybės gija. Kol mes gyvi — nesiliausime kovoję už Laisvę — visais įmanomais būdais.

Enkavedistai pirmą kartą areštavo Mortą 1947 metų vasario mėnesį. Marijampolėje tardė, kankino, 12 dienų išlaikė vandenyje. Nušalo, pajuodo kojos, tačiau jokie kankintojų „išradimai“ nepriverstė jos išduoti partizanų ir jų bunkerių. Tuomet jai pasakė: „Tave patys banditai nušaus arba pakars!“ ir paskyrė Gudelių kolūkio pirmininke. Reikalinga buvo, nes senasis pirmininkas net pasirašyt nemokėjo.

Jos nešaudė, nekorė. Ji ėjo su savo tauta.

— Brolis Kajetonas, karininkas, buvo pasitraukęs į Vakarus. Žmonės kalbėjo matę jį Lietuvos miškuose su ginklu. Mūsų partizanai ieškojo ryšių su užsieniu,— kalba Mortelė.— Juozas Lukša ruošėsi pereiti sieną — jam kito brolio, Česlovo, adresą užsienyje daviau. Pinigus rinkau. Susitarėme ryšį per mane palaikyti.

Jų sodyboje ir toliau partizanai gydėsi žaizdas, ilsėjosi po mūšių, išsislapstydavo net tada, kai kitur rasti išsigelbėjimą nuo enkavedistų būdavo neįmanoma.

— Juozas visad pas mus buvo savas. Ateidavo su jauniausiu broliu Stasiuku — „Juodvarniu“. Savo partizanams jis būdavo griežtas, bet ir tėviškas, su jumoru pamokydavo: „Vyrai, negąsdinkit botagais žmonių!“ — botagais vadino automatus. Jie visi buvo drausmingi vyrai, apsišvietę, Tėvynei aukojosi, tai kaip galima buvo jiems nepadėti?

Sunkių žingsniu Mortelė brenda tėviškės sodo žole. Visas jos kūnas sudaužytas. Kančių, kurias ji iškentėjo,

keliems gyvenimams užtektų. O ji vis stengiasi prisiminti šviesias valandėles.

— Mūsų Mama Juozą labai mylėjo, išvargusiam užleisdavo savo šiltą lovą. Jis krenta, būdavo, pailsi, išsimiega. Pakyla ant kojų — ir vėl — girion — į žygį, į mūšį.

Kai Juozas Lukša išvyko į užsienį, Mortelė gaudavo jo laiškus. Juose rasdavo užšifruotas direktyvas partizanams, kurias nedelsdama perduodavo į mišką. Morta be priekaištų išpildydavo jo prašymus ir užduotis, dažnai rizikuodama gyvybe, nesvyruodama ir niekam nesiskųsdama.

Paskutinis Juozo laiškas Mortelei buvo rašytas Mikušausko nuo Jiezno adresu. Ji iškart pažino Juozo braižą ir suprato apie ką kalbama, matė savitą „Skirmanto“ parašą su dviem pirmosiomis aiškiai įskaitomomis raidėmis — Sk. Nujautė, kad daugiau laiškų nebus. „Tokia savijauta, kad įvyks kažkas negero.“

Merginą areštavo dieną prie Skriaudžių kapinių tvoros. Veiverių sribai važiavo į tėviškę jos areštuot, bet nerado. Sutikę kelyje sribai — Dovidonis ir Kuklieriai — atpažino. Nuvežė tiesiai į Kauno saugumą, išlaikė jame 9 mėnesius. Dar suėmė seseris Birutę ir Gražiną. Birutė gyveno bendrabutyje su Danute Aleksaite nuo Sakių. Danutės trys broliai partizanavo, ji nusiveždavo į namus ir Birutę. Danutė arešto nelaukė — nusinuodijo. Birutė, kai tardytojas užsisuko, šoko iš trečio aukšto, bet pataikė ant laidų ir liko gyva.

Kankinama Morta neišdavė nė vieno žmogaus. Ją mušė, pjovė, korė, smaugė. Provokuodami vežiojo po miškus be jokios naudos budeliams. Tada Juozas Lukša jau buvo grįžęs iš užsienio. Mortelė nesutiko jo išduoti.

— Burnoj kartu pasidaro, kai prisimenu,— pakabino galva žemyn ir vis pusiau galvą skaldė, rėkdami: „Gde Skirmantas?“

Paskui ji pamatė Juozą... Jis gulėjo Kauno saugumo kieme, ant grindinio. Buvo 1951 metų rugsėjo vidurys, maždaug dvi savaitės po jo žuvimo. Atrodė baisiai: išrengtas iki baltinių, kojos pamėlynavusios, basos. Gulėjo ant šono. Viena ranka prigulta, kita ištiesta, galva pakreipta į šalį. Viena Juozo akis buvo atmerkta. Nei kraujo

žymių, nei kulku pėdsakų jo kūne nesimatė. Vadinasi — ampulė...

O dar baisiau Mortelei buvo, kai okupantai į kamara įtempė nepaeinančią jos motiną. Stribai ant šautuvų buožių ją įkėlė į mašiną ir atbildino į Kauno saugumą. Jos žiūrėjo viena į kitą. Buvo nepakeliamai sunku. Tylėjo.

— Prapuolei, Mortelei!.. — verkė Motina.

Nieko jai neatsakė duktė.

Visa Lietuva raudėjo savo Vaikų.

Gilų vidurnaktį grįžo Antanas Lukša iš Rusijos lagerių į savo tėviškę. Sielodamasis, kad neras gyvų savo brolių, nežinodamas, kaip susitiks su mama. Motinai jau buvo leista gyventi namuose. Ji buvo parėjusi iš svetimų pastogių kaip stovi. Kaimynas Pauliukevičius sumūrijo krosnelę, svainis Tūtlys davė paršiuką. Paskui iš lagerio parėjo posūnis Vincas. Grįžo vienintelis likęs sūnus Antanas.

— Parėjau antrą valandą nakties. Švietė mėnulis. Atsiklaupiau prie kluono, pasimeldžiau. Pasibeldęs pravėriau duris, pamačiau mamą... Pasiėmiau ją ant rankų — kaip plunksnelę, įsinešiau į kambarį. „Dovanok, mama. Priesaiką sulaužiau. Ir gyvas likau!“ Gal taip ir reikia, vaikeliai — pravirko ji. Paskui labai džiaugėsi, kad nors aš išlikau, anūkus nepaprastai mylėjo.

Ona Lukšienė mirė 1966 m. spalio 6 d., susirgusi vėžiu.

— Morfijus nepadeda,— guosdavosi tuomet sutiktas Antanas,— aprimsta, kai aš ant rankų imu ir nešioju.

Kad visi Tautos sūnūs taip laikytų ant rankų Motiną Lietuvą! Gal Jai mažiau skaudėtų?

Sveikindamas Tautos Atgimimą, Antanas Lukša po tėviškės obelimi kelia anūkus į saulę, pirmajame Lietuvos rezistentų suvažiavime priklaupęs bučiuoja šventą partizanų vėliavą — skylėtą Trispalvę, atidengia memorialinę lentą gatvėje, kuri pirmą kartą Lietuvos istorijoje pavadinta Laisvės kovotojo vardu. Jo brolio — Juozo Lukšos vardu.

**„Kai daugelis Stalinę gyrė
Ir dairės vietelės šiltos,—
Už laisvę kovojot ir mirėt —
Tvirti Ažuolai Lietuvos!“ —**

rašo žurnalistė Birutė Jonelienė.

Ar turi Laisvė kainą? NE! Tačiau okupantai reikalauja kelių dešimčių milijardų rublių išpirkos. Jeigu taip tai kukliais apskaičiavimais — už sunaikintus mūsų žmones, katorginį darbą Sibiro vergų stovyklose, sužlugdytą žemės ūkį, sugriautas bažnyčias ir daugybę kitų nuostolių — jie būtų mums skolingi apie 600 milijardų rublių.

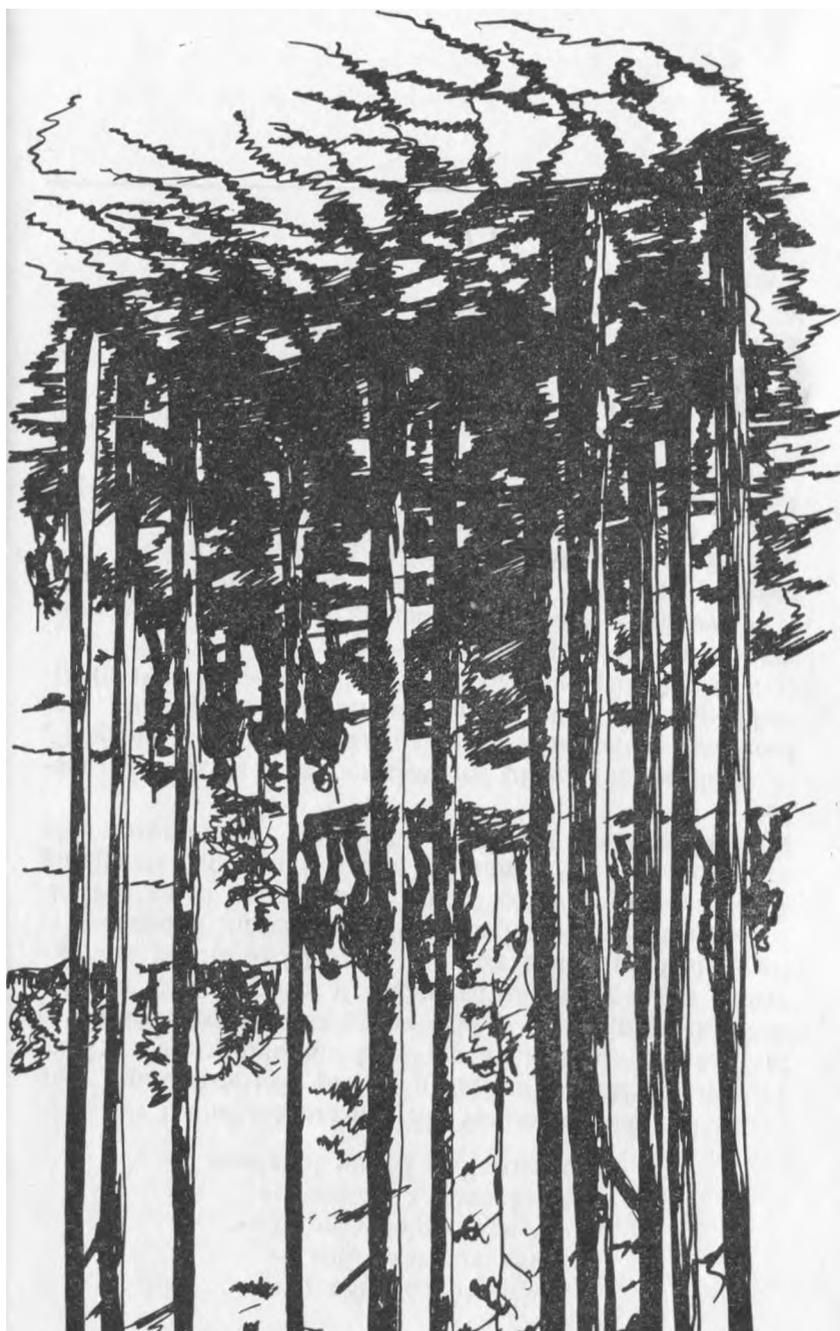
Vienok niekas neatpirks auką, kurias ant liepsnojančio Laisvės aukuro sudėjo Lietuvos partizanai, ištiesą dešimtmetį rodę pasauliui narsios mažos tautos nepalaužiamą laisvės troškimą ir stulbinantį ryžtą Nepriklausomybės kelyje.

Atšliaužusi iš Rytų komunizmo hidra, akiplėšiškai meluodama pasauliui apie „visų šalių proletarų vienybę“, siekė užgrobti baltų žemes, išnaikinti lietuvių tautą. Bet ji išliko. Atitirpusios širdys ir rankos tiesiasi į Prisikėlimą. Keliasi Baltijos Feniksas — Lietuva!

Gyvenimas — kaip testamentas, kaip kritusiųjų priekasas gyviesiems. Kas sakė, kad savam krašte pranašu nebūsi? Tauta pati pasirenka ir savo kelią, ir savo didvyrius. Šiandien nežinome daugelio jų kapų. Bet sulapojo šermukšnėlė, užburtas saulės medis, toje vietoje, kur žuvo Juozas Lukša.

„Broliai Lukšos!“ — žodžiai kaip varpų aidai skamba plačiose Suvalkijos lygumose. Prie didelio kelio slepia Skausmą kalnelis. O stiprus Antano baritonas drebina Veiverių bažnyčios skliautus. Į tėviškės dangų kyla saulė. Ji lieja šviesią gyvybės versmę, ir sutemų laikas baigiasi.

2 d a l i s

*Pražydo pirmos melsvos žibutės,
Paukštelių dainos skriejo linksmai.
Tėvynės ginti išėjo broliai —
Tylūs, bet narsūs kaip tie arai.*

„MAŽYTIS“

Vatikane, Lietuvių koplyčioje, pavadintoje švento Kazimiero vardu, kabo išspūdingas Lietuvos Laisvės Kovų didvyrio Kazimiero Pyplio portretas.

Vilniaus Arkikatedroje kunigas aukoja šventas Mišias už partizaną, po mirties paskelbtą Lietuvos Laisvės kovų Sąjūdžio didvyriu. Prie altoriaus klūpo gražių veido bruožų, inteligentiška moteris. Atminties kančia negailestingai smogė moters širdin. Ji krito be žado.

Iš klinikinės mirties moterį išgelbėjo. Ji — vienintelė Kazimiero Pyplio sesuo. Prisiminimai vos nekainavo jai gyvybę. Tačiau Dievas jai suteikė jėgų, nes Atmintis reikalinga Tautai.

Jų gimtasis kaimas prigludęs prie Nemuno, už Pakuonio, Prienų valsčiuje. Čia, Kėbliškiuose, 1923 metų sausio 23 d. gimė Kazimieras Alfonsas Pyplys. (Konspiracijos sumetimais gimtoji vieta buvo nurodoma Marvelė.) Sesuo Onutė — pusantrų metų jaunesnė. Vaikai augo gražių Lietuvos gamtovaizdžių prieglobstyje — tai, be abejo, turėjo įtakos jų dideliems gabumams.

Už pusės kilometro bėga Nemunas, netoli dunkso didingi Piliuonos—Guogų ir Bačkininkėlių piliakalniai. Kitapus upės — Darsūniškis, garsus nuo Vytauto Didžiojo

laikų. Už sodo — keliasdešimties metrų nuolydžio rėva, kurios dugnu į Nemuną plukdo savo tamsius vandenį Tamulšia. Pyplių sodybą — beveik 13 hektarų — išsupo geros Nemuno rankos ir rūpestingi Tamulšios delnai.

Tėvas — Antanas Pyplys dalyvavo visose Lietuvos Nepriklausomybės kovose — su lenkais, bermontininkais ir bolševikais, buvo sužeistas. Apdovanotas Vyčio Kryžium, parašė kovų prisiminimus, bet jie dingo Antrojo pasaulinio karo verpetuose. Tėvas turėjo dvi seseris ir brolių. Vėdė gražią ir darbščią lietuvaitę iš Panevėžio Marcelę Sereikaitę, turėjusią dvi seseris. Jų tėvas Sereika buvo žinomas liaudies meistras. Panevėžio Baltoji bažnyčia garsi medžio darbais, atliktais Kaziuko ir Onutės senelio. Jų mama dailiai audė ir piešė, buvo labai rūpestinga ir jautrios širdies.

Abu Pyplių vaikai iš tėvų paveldėjo meninius gabumus, gražius veido bruožus ir karštą Dievo ir Tėvynės meilę. Onutė ir Kaziukas baigė Vinco Kudirkos pradžios mokyklą Kaune.

Kaziukas buvo Dievo apdovanotas visokeriopu talentu, giliu protu, romantiška siela. Labai mėgo literatūrą, ypač poeziją, gražiai braižė, tapė paveikslus, darė graviūras, mėgo kruopščią juvelyrinę kūrybą. Sportavo: žaidė krepšinį, nes buvo 216 cm ūgio, boksavosi, plaukiojo, slidinėjo. Nuo 15 metų medžiojo (kartu su pulkininku Laužomu), todėl išmoko taikliai šaudyti. Nors ir aukštas, Kaziukas buvo vikrus ir lankstus. Jo šviesų, apskritą veidą gaubė vešlūs, šiek tiek garbanoti plaukai. Buvo santūrus, tačiau į pašnekovą atidžiai žvelgė šiltos, mėlynos, spindinčios nuoširdumu akys.

Baigęs pradžios mokyklą, Kaziukas mokėsi Kauno jėzuitų gimnazijoje, vėliau — Aukštesniojoje Technikos mokykloje. Onutė, baigusi „Aušros“ mergaičių gimnaziją, įstojo į Dailės institutą. (Dailininkės diplomą įgijo sugrįžusi iš Komijos tremties, 1968 m.)

Prasidėjo 1940-jų okupacija, primetusi lietuviams svetimos tautos ideologiją, santvarką, diktatūrą, svetimus papročius ir sadizmą.

Kazimieras Pyplys įsijungia į pagrindinį pasipriešini-
mo judėjimą, kurio gretose prieš visokio plauko okupan-
tus išbus visą dešimtį metų, iki savo mirties.

Tais pačiais 1940 metais, naktį po Vėlinių, į namus
įsiveržė keliese. Pamatęs ženkliuką su Dariaus ir Girėno
atvaizdu Kaziuko atlape, neūžauga enkavedistas, pasišo-
kėjęs kirto jam per veidą. Areštavo. Paskui Kaziukas pri-
siminė, kad jį išdavė Čelkys. Septyniolikmetį jaunuolį
bolševikai žiauriai kankino, lygintuvu degino kūną, raižė
odos juostas nugaroje. Apie tai vėliau vaikas pasipasa-
kojo tik mamai. Paleido taip pat staiga, kaip ir areštavo.
Mat Kaziukas draugavo su Vilniumi Paleckiu, kurio tē-
vas buvo marionetinės okupantų vyriausybės galva. Vil-
nius, atėjęs po pamokų pas Kaziuką ir jo neradęs, kažkur
išskubėjo. Rytojaus dieną Kazimierą paleido. Žinoma,
draugystę su juo komunisto sūnus nutraukė.

1941 metų birželyje, prasidėjus karui tarp vokiečių ir
rusų, Kazimieras Pyplys — aktyvus priešbolševikinio suki-
limo dalyvis gimtajame Pakuonio bažnytkaimyje. Vokie-
čių okupacijos metais jis tęsia pagrindinę veiklą prieš
ruduosius okupantus. Susidraugauja su Juozu Lukša, Vy-
tautu Stašaičiu ir kitais patriotais.

Artėjant antrajai bolševikų okupacijai, Kazimieras
Pyplys nuo pat 1944 metų vasaros — partizanas gimtajame
Prienu valsčiuje. Atsivėrė erškėčiuoti Lietuvos Laisvės
Kovų keliai, kurie vedė Kazimierą į šventą tikslą — Tėvy-
nės išlaisvinimą ir Nepriklausomybės atstatymą. Jie pa-
reikalavo iš jaunuolio jo daugiabriaunio talento, visų fi-
zinių jėgų, neeilinių žygdarbių, pagaliau ir gyvybės. Par-
tizaninėje veikloje Kazimieras, tarsi atstodamas kelis
kovotojus (o rusai pradžioje taip ir manė!)—naudojo
„Mindaugo“, „Mažvydo“, „Audronio“, „Mažyčio“ slapy-
vardžius. Pastarąjį jis ypač mėgo — Kaziukui patiko sub-
tilus jumoras. Tokiu slapyvardžiu jį žinojome ir gimtinėje.

Jaukiame sostinės bute sėdime trise: dvi Onutės ir šių
eilučių autorė. Esame nuo to paties krašto — Pakuonio ir
Išlaužo. Mus gaubia legendinio „Mažyčio“ atminimas.
Buto šeimininkė — Onutė Pyplytė (žinoma ir kita pavar-
de). Ji ir vyras — Dailininkų sąjungos nariai, paskyrę gy-

venimą menui. Antroji pašnekovė — brolio ir sesers Pyplių jaunystės draugė Onutė Šalčiūtė-Buivydienė.

Keturiasdešimčiai metų dailininkė Onutė išbraukė iš atminties tėviškę. Dabar reikia sugrįžti. Ir pareina ji — prisiminimų tiltais — į Pakuonį, į gimtąjį Kėbliškių kaimą. Ten, kur sudegintos sodybos pelenuose žydi sodai, teka tamsiavandenė Tamulšia, o Nemunas, mariomis virtęs, baigia griauti senų piliakalnių skardžius.

— Kaziukas buvo didelis romantikas. O aš mąstydavau realiai. Kaziukas — mamos numylėtinis, aš — tėvo. Menu, mamytė, išleisdama brolių, visuomet jų peržegnojau. Bet ji suprato, kad vaikų, ypatingai berniukų, negalima laikyti prisirišus prie savęs: jie turi būti viskam pasiruošę, vyriški, mokėti ginti Tėvynę. Mūsų tėvai šventai tikėjo Lietuvos Laisve, laukė jos laukė... Aš tik dabar tikėti pradėjau.

— O Kaziukas?

— Jis visada buvo įsitikinęs mūsų tiesa, tikėjo aukos būtinybe ir pergale. Tačiau sakė, kad Tėvynė atgaus laisvę negreitai — geriausiu atveju gal po kokių 30 ar 50 metų.

Paskutinių brolio gyvenimo akimirų Onutė nežino. Tačiau tai, ką matė, išjautė ir išgyveno — niekada neišdils.

— Kaziuką pirmąkart sužeidė 1944 metų pabaigoje, mūšyje su bolševikais prie Daukšiagirės. Gydėsi slapstydamasis Kaune, Maironio muziejuje. Jį ten nuvedė bičiulis Bonifacas Šidiškis. Kita jo slėptuvė buvo tėviškėje, Kėbliškiuose, sumaniai įrengta po šiaudų kūgiu, — ten baigė gydytis. Kiek krėtė rusai — nerado. Kaziukas turėjo dar tris bunkerius Tamulšios krantuose.

Atėjo kartą stribai į namus. Sužeistas brolis šiaip taip susirangė ir tūno po lova. O mes kalbamės. Vėliau Kaziukas prikaišiojo:

— Tu taip ilgai juos kalbinai, kad aš ruošiausi visus iššaudyt!

Pažinojome ir rusų neblogų žmonių. Prisimenu leitenantą, tardytoją Babičevą. Jis atkreipė dėmesį į mane — buvau jauna ir, matyt, patikau. Pespėjo, kas mus skundžia. Kitą kartą sutikau Babičevą gatvėje: „Einam, paro-

dysiu, KUR dirbu“ — pasakė pabrėžtinai, įveda į saugumo pastatą Donelaičio gatvėje. Koridoriuje sėdi sudžiūvęs, tardymų iškankintas senukas. Atvėrė duris — parodė kabinetą. Taip supažindino su saugumo atmosfera. Išsigandau, bet nepasimečiau. Tai buvo 1945 m. gegužės pradžioje, likus kelioms dienoms iki rusų pergalės Vokietijoje. Po kurio laiko, neišlaikęs įtampos kruviname darbe, Babičėvas nusišovė.

Studijuodamas Kazimieras bendravo su šviesiais, patriotiškai nusiteikusiais žmonėmis: be jau minėto pulkininko Laužonio, su pulkininku Butkevičiumi, dainininku Kučingiu, Henriku Dambrausku, Ronkaičiu ir kitais. Kazimiero auklėtojas gimnazijoje buvo prof. Avižienis. Daugelis jų emigravo į Vakarus.

Devynias galybes draugų ir draugių, įdomių žmonių, turėjo ir jo sesuo. Ji draugavo su Yčaitėmis; klasėje mokėsi paskutinė Vytauto Didžiojo palikuonė Danutė Jasaitytė, vėliau išvykusi į Ameriką. Su Kaziu Bobeliu, dabartiniu VLIK'o pirmininku, Onutė Pyplytė šoko tautinius šokius Karininkų Ramovėj.

— Buvau skautė. Jauniausia iš visų. Tarptautinėje skautų stovykloje saliotavau Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai. Gimnazijoje buvo paprotys kasmet birželio 13-ją sveikinti prezidentą su vardadieniu.

Artėjant rusų frontui, Pypliai ruošėsi bėgti į užsienį nuo okupacijos.

— Tėvas ir aš nusprendėm trauktis, atvažiuvom iki Garliavos. O mama su Kaziuku — ne, ir viskas! Jokiu būdu nepaliks Lietuvos! Tad grįžom atgal. Degė Kėbliškių kaimas, 40 sodybų, mūsiškė taip pat... Liko viena sena gryčia. Aplink gulėjo žuvę rusų ir vokiečių kariai. Kaimo vyrai suguldė visus į bendrą duobę.

Keturi vėjai draskėsi Kėbliškių kryžkelėje, iš kurios vienas kelelis vedė į seną Pyplių gryčią. Prieš karą tėviškė buvo atsigavusi, atsistačiusi, ekonomiškai sustiprėjusi. Tėvai įsigijo visas žemės ūkio mašinas. Dirbo daug, bet gyvenimas pastebimai gerėjo, Pakuonyje sužibo elektra. Okupacija ir karas viską sugriovė, sudegino, atėmė šviesesnio gyvenimo viltį. Raudonieji uždėjo nepakelia-

mas pyliavas ir mokesčius. Nesibaigdavo kratos. Tėvai viską metė, atbėgo ir apsigyveno pas gimines Dambroje, už Išlaužo.

Kai pirmą kartą, dar Pakuonyje, Onutę Pyplytę areštavo, enkavedistų leitenantas nustebo, pamatęs jos pieštus paveikslus. „Živi, chudožnica!“ — numojo ranka, ir neišvežė. Antrąkart, 1945 m. liepos 18 dieną, atsibeldė Kozlov su Pakuonio sribais. Areštavo. Ji buvo su viena suknele. Nepasakė, kad veža,— tik gabena į Pakuonį „išsi-aiškinti“.

— Paklausė pavardės, ir kai pasakiau, prišoko toks piemuo, komjaunuolis,— kad tvos į veidą!

— Kultūra... — suvaitojau. Juk užaugau gražioj, kultūringoj lietuviškoj šeimoj.

Kaune ėmetė į gyvulinį vagoną. Į jį buvo įgrūsti seni „Viesulo“ tėvai — Marčiulioniai iš Pašventupio kaimo, šlubas žmogus, bendrapavardis Pyplys nuo Nemuno su 9 metų mergyte, Mieldažienė su vaikais. Dar viena moteris, tik pagimdžiusi ištraukta iš lovos, kraujo klane gulėjo ant vagono grindų.

Perone, išdidus kaip gaidys su būriu viščiukų, vaikičiojo rašytojas Antanas Venclova su keliais rašytojais — komjaunuoliais. Jie rūpestingai apžiūrinėjo vagonus — ar gerai paruošti kelionei. Aš pažinojau jį — gimnazijoje vadovavo literatūros būreliui. Garsiai pašaukiau. Venclova priėjo: „Ko nori?“ — „Neturiu jokių daiktų!“ Jo įsakyti kareiviai atidarė vagoną, nuvežė į butą ir leido pasiimti patalynę. Po to — vėl į ešeloną!

Kadangi Venclova tiesiogiai dalyvavo trėmimuose, jo skulptūros Vilniuje nestatys: išgirdusi, kad ruošiamasi tai padaryti, nuėjau į Rašytojų Sąjungą ir užprotestavau. Kaip galima statyti paminklus tautos genocido vykdytojams ir talkininkams?

Onutės tremties keliai kai kuo panašūs, o kai kuo skirtingi nuo kitų kankinių. Pradžioje kelis mėnesius kirto medžius, vandenyje iki kelių. Plukdė sielius. „Pavydėjom lagerio kaliniams, jų taip nekainavo“. Rezultatas: išskustos pirštų falangos, deformuoti sąnariai...

Po kelių mėnesių, kai komendantas, užkimšęs burną skudurais, išprievartavo vieną nepilnametę lietuvaitę, Onu-

tė ir dvi jos draugės ryžosi bėgti į Lietuvą. Onutę išsirikino vadove. Prisiekė, kad neapleis viena kitos. Prakiurusia valtim plaukė Pečiora į Šiaurę, kur buvo Kožvos geležinkelio stotis. Ten ketino įlipti į vagoną ir įsikasti į anglis, gabenamas Vakarų kryptimi.

Artinosi žiema. Jau snigo ir šalo. Merginos plaukė upe naktimis, nes dieną bijojo, kad nepagautų. Maisto neturėjo, valgė erškėtrožes. Plaukdamos meldėsi.

Gąsdino sraunios upės vingiai, iš dugno kyšančios aštrios uolos. Bėgles palaikė ištvermė ir viltis pamatyti Lietuvą.

— Mane Dievas saugojo! Dar prieš išvežimą jaučiau poreikį kasdien priimti Švenčiausiąjį. Maldavau: „Dieve, padėk kentėt už pasaulį!“ Ir regėjau spindulių aureolę...

Kova su meška dailininkei Onutei tik šiandien atrodo egzotiška. O tada... Visą naktį lijo. Jos negalėjo plaukti. Tvyrojo tamsa, be mėnulio. Pečioros krante, po eglėm, merginos įkūrė laužą. Nebuvo sakų — degino antklodės gabalus.

— Girdim, urzgia, riaumoja aplink, veržiasi į ratą prie laužo. Gynėmės svylančiais skutais, žarijom, kurių ir taip buvo maža.

Paskui upė pakilo, ižas nuplukdė valtį. Jos ėjo pėsčios. Iki tikslo buvo likę 80 kilometrų. Kojos, apvyniotos skudurais, sušlapo. Ji atidavė žiedą, kad priimtų į paskutinį garlaivį. Žiedą paėmė ir... miliciją pašaukė. Uždarė į daboklę.

— Nupaišiau visų budinčių milicininkų portretus — taip išsigelbėjom iš daboklės. Mus apgyvendino bendrabuty. Viena draugė įsidarbino siuvėja, kita ištekėjo už ukrainiečio, o aš paišiau ir paišiau viską, ką liepė: maršalus, stalinus, leninus ir kitokius trimetrinius balvonus. Net patys rusai ėmė manęs bijoti...

Onutei teko sutikti iškilių rusų tautybės žmonių. Tai garsusis daktaras Vyšnevskis, kuris buvo atsėdėjęs už sufabikuotą Gorkio bylą. Jis sakydavo, kad Leninas rusų liaudies nepažino, kad jo sukurta „naša vlastj — prostitutka“.

Ši valdžia siūlė Onutei Pyplytei mokytis Maskvos Dailės Akademijoje. Ji padėkojo už pasiūlymą, bet paprašė:

„Į Lietuvą leiskit!“ Neleido. Tarsi paukštį, pakirptais sparnais.

O kelias į Lietuvą buvo. Stiklo šukėm barstytas... Ir Lietuvoj — nemažiau spygliuotas.

Bet mes kalbame apie Kaziuką. Jai grįžus, brolis dar kovojo.

Kazimieras Pyplys — legendinis „Mažytis“, partizanas, antras po Juozo Lukšos mūsų žemietis, ilgiausiai išsilaikęs Lietuvos Laisvės kovose (10 metų), tačiau dėl buvusios gilios konspiracijos plačiajai visuomenei beveik nežinomas. Priklausė Geležinio Vilko, Vytauto, Šarūno, Birutės rinktinėms. Buvo vado adjutantas ir specialios paskirties skyrių kovotojas. Vyriausiojo Partizanų Stabo Įgaliotinio užsieniui Juozo Lukšos palydovas ir artimiausias bendražygis.

Paneminių takeliai ir gimtinės piliakalnių klevai dar mena įkvėpimo čia ieškantį aukštaūgį, šviesaus, apskrito veido dailininką. O stebuklingai išlikę kovų draugai — Antanas Lukša, Antanas Petraitis, Juozas Skaržinskas, Onutė Šalčiūtė — vaikams ir anūkams pasakoja apie savo draugo žygdarbius.

Apie tai, kaip per 1941-jų sukilimą vijo bolševikus iš gimtojo Pakuonio, sužeistas kovėsi Daukšiagirėje. Kaip partizanai puolė Pakuonio mobilizacinį punktą ir išlaisvino visus ten suvarytus vyrus. Vėliau net keliasdešimt areštuotųjų narsus „Mažytis“ išlaisvino iš Kauno daboklės.

Atvykęs į konspiracinį butą Kaune, netoli Rotušės, „Mažytis“ palypėjo laipteliais, pasibeldė. Durys atsivėrė ir jose išdygo trys enkavedistai su atkištais ginklais.

— Ruki v verch!

„Mažytis“, žaibišku judesiu išsilenkęs, nušovė du rusus. Trečiasis su visu langu išlėkė į kiemą. Prišokęs prie palangės, partizanas patiesė ir jį.

Mieste prasidėjo įnirtingos gaudynės. „Mažytį“, vikriai perkirtusį Nemuną, paslėpė Aleksoto šlaitai. Atsidūręs tarp miško brolių, „Mažytis“ juokavo:

— Manęs net karvės miške bijo, tai kaip rusai nebijos?

Į panašią apsupties situaciją „Mažytis“ buvo patekęs ir Žaliakalnyje. Laiminga žvaigždė jam švietė ir čia.

Kazimieras pasižymėjo pavydėtina orientacija ir ištverme. Todėl, pasivadinęs „Mindaugu“ 1947 m. gruodyje lydėjo į užsienį „Skirmantą“ — Juozą Lukšą. O 1949 m. pradžioje drauge su juo lankėsi Vakarų Vokietijoje ir Švedijoje—jau kaip „Audronis“. MGB siūsti šnipai niekaip negalėjo susigaudyti, kur dingsta „Mažyčio“ pėdos užsienyje.

Grįžusi iš tremties, „Mažyčio“ sesuo Onutė trumpam prisiglaudė Kaune, vėliau — pas tetą Panevėžyje. Ilgainiui įsikūrė Vilniuje. Praeitais ūkanose skendėjo gimtasis Pakuonis, vingrioji Tamulšia. Tik į sapnus kaip gyvas atsilankydamo brolis Kaziukas. Ne, jis nepamirštamasis!

— Sunku įsivaizduoti, kiek daug jis būtų davęs Lietuvai. Kaziuko talentas buvo kur kas didesnis už mano. Gaila! Jų visų. Juk ne eiliniai kaimo berneliai, pirmiausia ėjo žiedas Lietuvos! Greta gyveno šeši pusbroliai Juodžiai. Kartu su savo tėvu išėjo kovoti su šita baisybe ir visi žuvo.

Kaziukui grįžus iš užsienio į Lietuvą, sesuo sutiko jį Dambroje. Pasimatė jiedu Šalčiuvienės kluone, ant šieno. Kol jie kalbėjosi, Izabelė Jundilaitė ėjo sargybą kieme.

— Labai jaudinausi. Brolis buvo liūdnas, tačiau stiprus dvasia. Pasakojo, kad jo paveikslai patikę žymiam švedų profesoriumi. Siūlęs pasilikti užsienyje, globoti.

— Tai kodėl tu grįžai?

— Aš kitaip negalėjau! Tauta pasmerktą. Kovosime iki galo.

Brolis pasitraukė į Dzūkijos šilus.

Naujasis Vilniaus rajonas primena smėlėtus, pušynėliais apaugusius dzūkų kalnelius. Čia Onutė palaidojo savo tėvus. Čia ramiai ji gyvena ir su polėkiu dirba kūrybinį darbą. Reikia stengtis už du. Rodos, stovi Kaziukas už nugaros... Onutė linkus į mistiką — gal mokytojo Truikio įtaka? Štai stovėjo ji Cheopso piramidės papėdėje, aplančiusi Egiptą. Ir pasijuto — lyg kažkada, prieš daugelį metų, jau buvo gyvenusi... Čia, kur piramidės sustabdo laiko

tėkmę, kur žmogus ir amžinybė žvelgia vienas kitam į akis...

Nuo piramidės viršūnės pasigirdo čežantis garsas. Apačion riedėjo akmenukas. Cheopso piramidės dalelytė — dailininkės delne. Kalbama — kas piramidės akmenėli įgyja, tam būties paslaptys pavaldžios. Ekstrasenso savybės? Galbūt. Onutė nesigina. Kai bus Lietuva laisva — panaudos. Visas galias, visas jėgas laisvos Tėvynės gerovei!

— Su sausa duona gyva būčiau, kad tik Lietuva — Laisva!..

Seniai pažįstu Onutę Šalčiūtę, žinau jos kalėjimų ir lagerių golgotas. Tautos Atgimimas atvertė dar vieną šios kuklios moters biografijos puslapį. Ji — bebaimė „Mažyčio“ ryšininė ir bendražygė. Galbūt, — ir gražios partizaniškos dainos nesudainuotas posmas. Neveltui savo draugei guodžiasi:

— Aš vis Kazachstaną sapnuoju. O Kaziuką — retai...

Susipažino jie Pakuonio apylinkėse, kai Onutė, baigusi mokytojų seminariją, atvyko dirbti į Ašmintos mokyklą. Daug tuomet vyrų į partizanus išėjo. Įsidėmėtini buvo dvimetriniai ažuolai: „Viesulas“ — Vytas Marčiulionis, broliai Juodžiai, o „Mažytis“ visus viršijo. Ne tik ūgiu: gabumais, inteligentiškumu, vyriškumu. Kazimieras numatydamo perspektyvas, buvo organizuotas ir santūrus, neparnešdamo šalto proto ir žaibiškai orientuodavosi.

— Sėdime Dambravoj pas Šalčius per 1947-ųjų Velykas. Valgom. Ogi, pilnas kiemas rusų! Kazimieras užsiėmė patogią padėtį gale stalo. Užsitašė savo pištaličius. Mums liepė neišsидуot. „Ką čia veikiat?“ — klausia įpuolę rusai. „Švenčiame!“ — „Dokumentus!“ — Parodėm pasus, meistriskai padirbtus Kaziuko. Jo pasą apžiūrinėjo net prieš lango šviesą: „Chorošo!“ Paskui pareikalavo degtinės. Seimininkė atnešė. Viskas baigėsi laimingai.

O nepamirštama vestuvių inscenizacija 1947 metais Marijampolėje! Išpuošė tąsyk Onutė savo draugą jo pagėdavimu, palydėjo į Aleksotą. „O kad žinotum, kur tu mane išleidi!“ — nusijuokė Kaziukas ir išoko į pravažiuojantį karišką sunkvežimį. Jis mėgo kariškais važinėti

(„Gera apsauga — ruseliai netikrina dokumentų“.) Grįžęs Onutei paaiškino:

- Tu mane tada ženyti išlydėjai.
- Ir?..
- Marijampolės čekistus iššaudžiau!

Kaune Kazimieras turėjo kelis konspiracinius butus: Marvelėj, Žaliakalny, Donelaičio gatvėj, Senamiesty. Onutei apsigyvenus Kuzmos gatvėj, „Mažytis“ užeidavo pas ją, ne nuotykių ieškodamas, ir jiedu drąsiai traukdavo per miestą jam vienam žinomais reikalais.

— Nesidomėk, kuo nereikia,— sakydavo.— Kuo mažiau žinai, tuo geriau!

Praeinanti porelė nekeldavo įtarimo. Jeigu žmonės ir atsigręždavo, tai neturėdami blogų ketinimų. Kazimieras buvo išvaizdus vyras. Abu nustėro, kai už Soboro, fototelje vitrinoje išvydo padidintą jo fotografiją. Tokia reklama partizanui — meškos paslauga. Kazimieras suskubo atsiimti.

„Mažytis“ išsiuntė Onutę nunešti ryšininkei Magdutei laišką. Susitikimo vieta — Zoologijos sodo vartai.

— Ateinu Vydūno gatve, apsirengusi kitu kostiumėliu. Matau: gatvės gale, prieš sankryžą, stovi Magdutė, saugoma dviejų civilių. Kiti du civiliai laukia pačioje sankryžoje. Betgi vėlu. Esu nemažų gabaritų — pamatys! Pirštinėje Kaziuko laiškas — nespėjau suvalgyti... Einu tiesiai pro juos, nesidairydama į šalis. Pasukau link švento Antano bažnyčios. Pavyko!

Kai „Daumantas“ ir „Mažytis“ vyko į užsienį, Onutė vežė jiems dolerius.

— Baisu buvo?

— O taip! Skrudėlytės lakstė. Bet žinojau tikslą. Mes visi — ir „Mažytis“, ir jo draugai — buvom pasišventę Laisvės idėjai. Tuo gyvenom, kvėpavom.

Onutė Šalčiūtė pakliuvo į priešų rankas partizanui „Valteriui“ neapdairiai užėjus į jos butą. Po langais visuomet tykodavo sekliai. Ir tąsyk kažkoks tipas laikraštį „skaitė“.

Per aštuonis kankinimų mėnesius Kauno saugume Onutė neteko regėjimo. Atgavo jį tik lageriuose. „Mažyčio“ — neišdavė!

Niekuomet neatsisakydavo padėti „Mažyčiui“ ir jo giminaitės— Ona Petraitytė iš Dambrovos ir Izabelė Jundilaitė iš Gražučių. Už Tėvynės „išdavimą“ Ona Petraitytė iškėlė rusų lageriuose aštuonerius metus. Kentėjo ir vėliau. Kai prieš gerą dešimtmetį moteris pasiprašė arų, tuometinis M. Vasiliauskaitės kolūkio brigadininkas B. Vilkas pasakė trumpai drūtai: „Kreipkis pas Juozą Lukšą — tegu jis duoda!“

Izabelę Jundilaitę išgelbėjo nuo kalėjimo pats „Mažytis“, padirbdinęs jai pasą Monikos Galickaitės vardu.

Kazimieras Pyplys Išlaužo žemėje dažniau ėmė lankyti, kai jo tėvai atsikėlė į Dambrovą ir apsigyveno pas Izabelės tetą Marijoną Petraitienę.

„Mažytis“ su savo pusbroliu „Šarūnu“ — Vytautu Juodžiu užėidavo ir pas Jundilus. Nuo 1945 metų pas Jundilus po avižių prėslu gyveno „Žvejas“, „Robinzonas“, „Žaibas“, „Linai“. 1946 m. apsistojo ir „Dėdė“ — Juozas Išganaitis, vėliau žuvęs Piliuonoje. Be brolių Juodžių, visus 1946 metus „Mažytį“ į Gražučius lydėdavo ir „Viesulas“ — Vytas Marčiulionis. „Mažytis“ tuomet priklausė Tauro apygardos specialiam skyriui. Visada buvo tvarkingas, švarus, pasitempęs. Vaikščiojo apsirengęs civiliais drabužiais.

1949 m. gegužės 3 d. „Mažytis“ grįžo iš užsienio ir apsistojo Dambrovos pamiškėje.

— Senieji Pypliai ir aš,— pasakoja Izabelė,— nuėjome su juo pasimatyti. Nunešėm maisto. Jo mama apsiverkė ir sako: „Ko tu, Kazeli, grįžai? Visi tavo draugai žuvo“...

— Kaip aš ten sėdėsiu, jeigu mano draugai žūsta!?

Kazimieras išėjo Dzūkijon.

Rugsėjo pradžioje į Dambrovą pas „Mažyčio“ tėvus atėjo kokių 35 metų šviesus, neaukšto ūgio vyriškis. Priesistatė esąs Kazimiero draugas ir paliko perduoti sūnui laišką. Tėvas pabijojęs laikyti laišką namuose, įkišo į šiaurinę tvartą stogą.

Praėjo dvi savaitės. Per lietu „Mažytis“ užėjo pas tėvus. Nusistebėjo, kad jam yra laiškas. Dar labiau nustebė, kai tėvas jį atnešė: vokas buvo sudrėkęs, atsiklijavęs, matėsi plonos vielytės. Kazimieras tarė:

— Visko tikėjau, tik ne šito!

Laiškas buvo užminuotas. Pasidėjęs jį ant kelmo, Kazimieras nufotografavo: „Paliksiu istorijai“... Nuotrauka neišliko. Žmonių atmintyje išliko jis pats — Lietuvos Laisvės Kovų Didvyris.

Permestas į Lietuvos pajūrį švedų žvejų kateriu, ap- lankęs tėvus Dambroje ir pasimatęs su seserim Onute, „Audronis“ — „Mažytis“ atnaujino ryšius su Aukštaitijos partizanais. Atlikęs keletą Geležinio Vilko rinktinės už- duočių, pasitraukė į Dzūkijos Dainavos apygardą.

Enkavedistai jį įnirtingai medžiojo. Neradę Lietuvoje, pradėjo ieškoti už jos ribų. Paieškoms užsienyje buvo or- ganizuotas sovietinių šnipų tinklas, kurio centre figūravo „patriotai“ — agentas Virginijus Butkus ir saugumo pul- kininkas Viktoras Ditkevičius. Negalėdami įveikti apdai- rių Lietuvos partizanų jų gimtojoje žemėje, enkavedistai suskato ieškoti neatsargių žmonių tarp emigravusių į už- sienį lietuvių.

Siunčiamą į Vakarus Lietuvos partizanų kurjerį „Gai- lių“ suėmė pereinant sieną. Vietoj jo į Vakarus „Gai- liaus“ vardu ir maršrutu išvyko rusų šnipas Virginijus Butkus. Vakarų Vokietijoje ir Londone įgijęs pasitikėjimą ir užmezgęs ryšius su kai kuriais lietuvių emigracijos vei- kėjais, šnipas grįžo į Lietuvą vaidinti spektaklį toliau. Klaipėdoje per uostamiesčio padugnes ir lėbaujančius už- sienio jūreivius jis bendrom frazėm perdavė tariamą prae- šimą į Londoną apie partizanų pasiruošimą žiemai. Pir- muoju smuiku šiame spektaklyje grojo saugumo pulkinin- kas Viktoras Ditkevičius. Šnipai ėmė laukti atsakymo iš Londono šefų, tikėdamiesi, jog žioplą lydeka užkibs.

Lietuva vilko sunkų rusų bolševikinės okupacijos jun- gą. Į Sibiro ledynus riedėjo ešelonai su gyvąja preke — vergais iš Lietuvos. Piešdami ir žudydami likusius Tėvynėje lietuvius, raudonieji budeliai prievarta tvėrė kolchozus, die- gę elgetišką santvarką. Taip atsitiko visoms trims pa- vergtoms Baltijos valstybėms — Lietuvai, Latvijai ir Es- tijai. Mažas mūsų aprašomos žemės trikampis atspindėjo lietuvių tautos kančią taip kaip vandens lašelis — vande- nyną.

Springdami krauju krito mūšiuose mūsų partizanai, žinodami, kad jų lavonai mėtysis miestelių aikštėse, bus spardomi ir niekinami kruvinų azijatų ir jų parankinių. O į jų vietą ėjo ir ėjo kiti vyrai — tautos pažibos. Ėjo tam, kad žūtų už Lietuvos Laisvę ir Nepriklausomybę!

Pasaulis nieko apie tai nežinojo arba dėjosi nežinąs... Nusispjaut pasauliui į pačiame Europos centre išnykstančias tautas!

Tyliai ošė Dzūkijos šilai. Saugojo paslaptį. Miško aikštelėje degė laužas, aplink jį sėdėjo ginkluoti vyrai. Atokiau stūksojo kelios palapinės. Vienoje iš jų buvo žmogus, kuris ir sėdėdamas atrodė aukštas. Tvarkingai apkirpti, papurę, tamsiai kaštoniniai plaukai gaubė jo šviesų, truputį pablyškusį veidą. Jis buvo apsivilkęs paprastu kostiumu su partizanų vado skiriamaisiais ženklais ant rankovės. Pasigirdo komanda vakarinei maldai. Partizanai suklaupė. Kunigas kapelionas kalbėjo „Tėve mūsų“, vyrai kartojo maldą.

Vyriškis palapinėje suklupo ties Nukryžiuotuoju, kabančiu ant sienos. „Viešpatie,— karštai meldėsi „Mažytis“,— išgelbėk Lietuvą iš vergijos. Suteik Tėvynei laisvę! Leisk, kad mūsų auka nenueitų veltui!“...

Vyrai prie laužo valgė liesą partizanišką vakarienę iš vienintelio patiekalo — sprangios kruopų košės. Vadas vakarieniavo kartu su visais. Temo. Sakose užmigo paskutinis paukštukas. Iš drėgme persisotinusių nuokalnės kilo lengvos rugsėjo ūkanos. Šilų ramybę sudrumstė graudi partizanų daina:

*Gegutėle, ši metelį
Tu anksčiau pas mus parlėk.
Apraudoki mūs vargelį,
Našlaitėliams mums padėk!..*

„Mažytis“ mintimis nuskrido į tolimas vaikystės pievas prie Nemuno ir Tamulšios, kartu su sesute skynė laukų gėles ir palydėjo saulę nuo piliakalnio viršūnės. Rodos, vėl mama šaukia atsigerti šilto pavakarių pieno. Mintyse jaunuolis prigludo prie Motinos krūtinės...

Jam buvo tik dvidešimt šešeri... Iki Amžinybės slenksčio, kelyje į Nemirtingumą, tebuvo likę keletas dienų.

Rusų šnipai per savo agentus gavo ilgai lauktą laišką iš Londono. Iššifravę jį perskaitė: „Mus jaudina „Audronio“ likimas. Su rezistencijos įgaliojimais jis grįžo į kraštą. Užmegzkite su juo ryšius ir persiųskite mums jo surinktą informaciją“. Laiške buvo nurodyta tikroji „Audronio“ pavardė — Pyplys. Laišką pasirašė Žakevičius ir Lozoraitis.

Virginijui Butkui ir saugumo pulkininkui Viktorui Ditkevičiui užėmė kvapą iš džiaugsmo. Tai bent žinia! Lobis! Siūlo galas! Surastas „Audronis“ — tas pats Pyplys, 1947 m. lydėjęs Lukšą į Vakarus!

Taigi, paukštis žinomas, bet kur jis? „Nieko baisaus,— trynė rankas emgiebistai,— ponai emigrantai vėl pasufleluos!“

Butkus atsiminė: hitlerininkų „talkininkas“ ir „gaujų“ organizatorius Žakevičius dar Vakarų Vokietijoje jam pasakojo apie „Audronį“, turėjusį ypatingus įgaliojimus ir paties prelado Krupavičiaus palaiminimą pasipriešinimo kovai Lietuvoje. Tai buvo jų didvyrių didvyris!

Šnipai puolė ieškoti „Audronio“. Vėl užklausė užsienio šefų. Gavo Žakevičiaus atsakymą, kad „Audronis“ — viename Dzūkijos miestelyje, pas senį Silvestrą, pravardžiuojamą „Atsiskyrėliu“. Susitikimui su Pypliu emigracijos veikėjai išdavė slaptažodį ir nurodė seriją bei numerį dolerio, kurį turi Pyplys.

Dzūkijos miestelyje Butkus nesunkiai rado Silvestrą. Pradžioje senis į kalbas nesileido. Gerokai pavaišintas degtine atlyžo ir ėmė girtis:

— Turiu slėptuvę — nors 100 metų gyvenk! Pats velnias neras!

Jis priėjo prie ugniakuro, nužėrė malkas ir atkėlė dangtį į bunkerio kiaurymę. Bunkeris buvo tuščias. Supranta ma, „Audronis“ ne vieną jų turėjo.

Tačiau atsirišęs senio liežuvis pasakė dar vieną svarbią naujieną — koks svarbus žmogus tas „Mažytis“. Tai buvo tikras atradimas rusų šnipui: vadinasi, „Audronis“ — Pyplys, grįžęs į Lietuvą, yra tas pats „Mažytis“, kurio

pėdomis jau seniai seka vietos miestelių enkavedistai. Priešai sujungė savo jėgas. Taranas prieš Tautos didvyrį pajudėjo.

Štai tada pas Pyplio tėvus ir buvo paliktas užminuotas laiškas Kazimierui nuo tariamo draugo. Avantiūrai nepavykus, padedant užverbuotam partizanui „Jauniui“, Liškiavos bažnyčioje buvo surastas ir areštuotas Dainavos štabo komendantas Gusčius. O šis turėjo tiesioginį ryšį su Pypliu — Gusčius nurodė slaptavietę medinėje varpinėje, nuvedė prie dar vieno „Mažyčio“ bunkerio. Tuščias! Partizanas elgėsi atsargiai, bet ryšio kanalai su juo jau buvo žinomi priešui.

Rusų šnipas Virginijus Butkus varpinėje paliko Kazimierui laišką. O jiems susitikus padėjo užsienio vėplų įteiktas slaptažodis ir dolerio numeriai.

Eidamas į susitikimą Butkus mąstė, koks gi tas „Mažytis“. Vaizduotėje matė jį panašų į baltagvardietišką banditą Machno — turėtų būti apžėlęs ilgais karčiais, nesi-skutęs, neblavus. Pamatęs jauną, inteligentišką lietuvį, šnipas trumpam sutriko (studentas — prisiminė), bet gailėstį nustūmė šalin. Judai išlieka judais iki galo!..

Pavergtoje Lietuvoje nuo Kalesninkų miško nenuleido akių visas NKVD organų elitas. Ankstyvą rytmetį motorizuoti rusų armijos daliniai nuo Vilniaus ir Kauno pilkomis bangomis plūdo į Dzūkiją.

Aštuoniasdešimtmetis Klausiškės kaime gyvenantis buvęs eigulys Truncė iki šių dienų išlaikė gyvą atmintį. 1949 m. rugsėjo 23 d. į eigulio kiemą suvažiavo 60 sunkvežimių su rusų kareiviais. Toje pačioje Alytaus apskrities Alovės apylinkėje, Zarnėnų kaime, prie kryžkelės stjojo dar apie 300 mašinų. Ginkluota iki dantų priešo kariuomenė. Lietuvių stribų — nė vieno.

— Čia žolės tiek nebuvo, kiek rusų! — linguoja žilą galvą senasis eigulys.— Rusas prie ruso! Keliom eilėmėjo! Prieš du lietuvių vyrus: jūsiškį „Mažytį“ ir mūsų „Žilvitį“ — Makarevičių nuo Nedzingės...

Oras pakvipo paraku. Azijiniai skėriai, aišku, pajuto ir kraują. Griūte griuvo jų voros prie Dainavos apygardos štabo slėptuvės smėlėtoje Kalesninkų miško kalvelėje...

„Mažytis“ ir „Žilvitis“ didvyriškai gynėsi. Nukovė 18 rusų. Tačiau ar gali atlaikyti Titanas kalno laviną? Bunkerio stogą jau trypė. Mina, kuri buvo pritvirtinta prieš įėjimą, nesprogo. Pasigirdo sprogimas viduje... Rusai ėmė tėt vietinį gyventoją Sadauską į slėptuvę patikrinti, ar yra kas gyvas. Žmogus pamatė du nejudrius kilnus. „Žilvitis“, kurį jis pažinojo, buvo nusišovęs į kaktą ir gulėjo arčiau durų.

Fotografijoje, kurią enkavedistai rodė tardomiesiems atpažinimui, buvo tik viena „Mažyčio“ veido pusė... Bet ne tai svarbu — jis visą save paaukojo Lietuvai!

...Jauna ankstyvo pavasario žolė želia takuose, kurie veda į mišką, prie gilios duobės. Skaidrus Tėvynės dangus plyti viršum medžių, ošiančių skaudžią lietuvišką legendą iš XX amžiaus vidurio. Apie narsą ir pasiaukojimą, kurį sunku įsivaizduoti, apie gabų jaunuolį, kurio didžiausias talentas buvo meilė Tėvynei — partizaną Kazimierą Pyplį nuo Pakuonio. Gimtinės žmonių numylėtinį, vadintą švelniu, daug pasakančiu vardu — „MAŽYTIS“.

*Po Tėvynę siaučia rūstus ryto vėjai,—
Per anksti, mergaite, mane pamylėjai!..*

ŽALIO ŠILO BROLIAI

Vėl žiema. Pusto ne taip smarkiai kaip prieš keturiasdešimt metų. Tik banguoja baltos, kalvotos lygumos, ošia šilai. Stūkso susirūpinęs ant kalvos Šilavotas. Mažai čia piliakalnių, nėra plačių upių. Tik miškų vainikai juosia horizontą, o jaukios sodybos kloneliuose ir aukštumėlėse sutūpę. Kalvotoji Suvalkija. Čia aršiai kovojo lietuviai su okupantais. Viensėdžiai virto tvirtovėmis, žmogaus dvasia ginkluotomis. Jų nepaėmė, neįveikė, nepaklupdė ant kelių.

Ateikit, pokario metų Prienų gimnazistės, čia — į Senavaičių sodybą!.. Kaip tąsyk — į slaptas partizanės Ma-

rytės Senavaitytės šermenis. Kartu nusilenksite ir Jos penkiems broliams. Jie, visi šeši, žuvo. Dar trys broliai nukentėjo kitaip.

Šlama liekni beržai sodybai klonyje ir tiems, kurie čia didvyriais užaugo. Vaikų daugiau negu hektarų turėjo senieji Senavaičiai. Vaikų — vienuolika, hektarų — tik dešimt. Gražus lietuviškos šeimos atžalynas — aštuoni broliai ir trys seserys: Juozas, Pranas, Vincas, Jonas, Kazimieras, Povilas, Matas, Antanas, Marytė, Anelė ir Ona. Darbštiesiems žmonėms, vargo vaikams, užteko darbo ir duonos po Tėviškės dangum. Tarnavo pas žmones, mokėsi, stengėsi įsigyti amatą. Eigulys, mokytojas, girininkas... O daugiausia — artojų. Nė vienas nesusigundė okupantų žadamu rojumi. Senavaičių šeimos partizanai — patys pirmieji šiame krašte.

Į partizaninę kovą brolius pakėlė girininkas Vincas, gimęs 1924 metais, iš pradžių pasivadinęs „Žaliavelniu“, vėliau — „Šiauriu“.

Jie buvo jauni.

Dar vokiečių okupacijos metais Senavaičius pažinojo besimokantis Prienų jaunimas. Seserys Anelė ir Domicėlė Brudnytės daugiausia draugavo su Senavaičių Maryte ir Vincu. Balbieriškio statybos darbininko šeimoje augę, kaip du vandens lašai panašios viena į kitą, dvynukės buvo doros ir kuklios mergaitės. Anelė dirbo Balbieriškyje ir dažnai aplankydavo seserį Prienuose. Mokslo pirmūnė Domutė gyveno kartu su klasės draugėmis Janina Skučaitė ir Klementina Ručyte pas Kastulę Petrušauskaitę netoli Prienų bažnyčios, prie pat katalikiškosios „Žiburio“ gimnazijos.

Marytė Senavaitytė, įsigijusi medicinos sesers specialybę, dirbo vienoje Vilniaus ligoninėje. Buvo gabi menui — piešė, siuvinėjo, turėjo gražų balsą, buvo įstojusi į Dailės institutą. Jos brolis Vincas, baigęs miškininkų mokyklą, dirbo girininku Vilniaus krašte. Brolio ir sesers keliai dažnai vedė į Prienus. Tuo metu Lietuva buvo okupuota vokiečių. Senavaičiai dar nepartizanavo, nors ir rudųjų okupantų nemėgo.

Girininkas Vincas nelakstė po šokius, nesidomėjo merginomis. Aukštas, lieknas kaip uosis, miškininko uniforma su ažuolo lapais švarko atlapų kamuščiuose, jis buvo suvalkietišškai santūrus, tvirto charakterio vyras. Vieno jis negalėjo nuslėpti — savo meilės gamtai, miškui. Kiekvienas medelis jam buvo savas ir gražus. „Nieko man nėra gražesnio už mišką“ — sakydavo. Toks žmogus negalėjo būti blogas, todėl merginų širdys linko prie jo. Draugavo paprastai, nuoširdžiai, susitikę išsikalbėdavo, o pakviestos apsilankydavo Senavaičių tėviškėje — netoli Šilavoto, Pakiauliškių kaime. Susipažino su tėveliais ir broliais. Netrukus Domutė ėmė pastebėti, kad Vincui ne tik drebulės, eglės ir ažuolai patinka, kad išskiria ją iš kitų mergaičių tarpo. Nesiskubino išsakyti savo jausmų žodžiais, — prastarė nebent įrašas ant fotografijos, dovanotos Domutei: **„Tu sužadina mano sieloje tai, kuo niekas jos neapdovanojo! Domutei—Vincas. Prienai. 1944.05.23.“**

Vis dažniau pasimatymų vieta buvo tėviškė.

Artėjo frontas. Bėgo vokiečiai. Vincas atvyko į Balbieriškį pas Domutės tėvus ir paklausė, ar jie trauksis, ar ne. Patarė saugoti gyvybes.

— O aš surinksiu bendraminčius, vyrus,— kalbėjo jis.— Kovosiu, kol neliks čia to raudonojo maro!.. Gal ne greit laimėsime, bet nepasiduosim!

Išlydėjo jį Domutė, pažadėjusi, pasitaikius progai, vėl susitikti. Išleido pėsčią į Šilavotą, iki kurio apie 20 kilometrų.

Okupuotos Lietuvos karaliukai aukojo raudonajam Maskvos slibinui ešeloną po ešelonu. Tautą trėmė į Sibirą. Visuose Lietuvos kampeliuose kilo pasipriešinimo kova.

Prienų—Šilavoto ruože tos kovos pradininkas ir organizatorius buvo Vincas Senavaitis. Petys petin greta stėjo karšti patriotai jo broliai: Juozas, Pranas, Jonas ir Kazimieras. Labai mylėjusi brolius, ypač Vinčą, į būrį įstojo ir sesuo Marytė. Medicinos sesers paslaugos čia buvo labai reikalingos. Kita Vinco sesuo — Onutė Ulinauskienė gyveno savo vyro namuose, o sesuo Anelė — tarnavo toliau nuo namų.

Domutei Brudnytei Vinco laiškus į Prienus atnešdavo jo seserys Marytė ir Anelė. Laiškai — su Trispalve kamputyje... Juose partizanas rašė apie Šilavoto puolimą — kaip jojo jis ant arklio. Rašė apie didžiąją Laisvės svajonę. Žadėjo parodyti bunkerius, kur vargta, kentėta — kai Lietuva vėl bus laisva.

Domutė prisimena ne tik tuos laiškus — jų šventą ir tyrą draugystę:

— Nė karto nepabučiavo... O reikėjo — nors atsisveikinant...

Kokius vaizduoja komunistai partizanus? Banditus ir prievartautojus! Kuo patys kvepia...

Tai įvyko mokslo metų viduryje. Marytė Senavaitytė, su brolio „Šiaurio“ žinia, pakvietė Prienų abiturientes — Domutę Brudnytę ir Janiną Skučaitę vienai iškilmingai progai:

— Atvyko Marytė su arkliu ir rogėmis, įsisodino mus. Po šienų vežė šventus paveikslus. Šilavoto šiluose prirovėm pataisų. Atvykom į vienkiemį tarp miškų, atrodo, pas Degimų Vilkus. Neklausinėjom ko nereikia. Papuošėm paveikslus, baltom staltiesėm apdengėm stalus. Nebuvo cukraus — sausainius be cukraus iškepėm aukštoje, nepritaikytoje kepimui krosnyje. Neskanūs buvo sausainiai. Marytė nuramino: „Vyrai saldžiai nemėgsta“. Paruošėm mėsą. Pradėjo loti šunys ir pro langą pamatėm: toli toli eina žąsėle vyrai... Ilga virtinė nusitęsus. Suėjo snieguoti, sušalę. Jų buvo apie 50 — pilna troba. Vincas pristatė brolius: „Čia Rainys, čia Tabokius“ ir kitus. Vyrai buvo labai pavargę, net nevalgę sugulė ant grindų ir sumigo — nenusivilkę, varganai. Nugulė visas grindis. Mes su Jane ant suolų nusnūdom. Ryte — pusryčiai. Vyrai apsitvarkę, atvežė iš Prienų kunigą. Jis klausė išpažinčių. Partizaniai meldėsi ir kiekvienas priėmė šv. Komuniją. Po to giedojome „Marija Marija“ ir Tautos Himną. Mums buvo labai gražu viskas...

Prasidėjo Priesaika. Atsistojo vadas už stalo, pasakė kalbą. Paėmė peilį, išrėžė sau ant rankos Gedimino stulpus. Krauju parašė priesaikos žodžius ant lapo. Perskaitė.

Toliau šaukė kiekvieną kovotoją slapyvardžiu. Kiekvienas kartojo priesaiką, klaupėsi ir bučiavo Trispalvę. Kunigas laimino. Buvo žiauru ir iškilminga.

Mes buvom jaunos ir visą laiką verkėm — kaip per masines laidotuves. Užtino mūsų akys, užkimo gerklės. Raudojom, kaip pasamdytos... Mums buvo gaila vyrų — geriausių Lietuvos sūnų. Aš neturėjau vilties... Buvo baisu!

Vincas Senavaitis turėjo tikro vado savybes: buvo drausmingas, organizuotas, reiklus ir tėviškai jautrus savo kovotojams. Pamatęs, kad kovos draugas neturi šaliko, jis nusiimdavo savąjį, atiduodavo pirštines. Dėl kiekvieno pergyveno, kiekvienu rūpinosi. Buvo sąžiningas, doras žmogus. Į būrį bet ko nepriimdavo — žiūrėdavo, kad nebūtų susitėpęs rankų vokiečių okupacijos metais. Didysis jo gyvenimo tikslas buvo kova už Lietuvos Laisvę. Nebijojo jis mirti už ją.

— Man brangiausia už viską yra Lietuvos Laisvė. Ir Lietuva! — sakydavo jaunuolis Domutei.

— Ir už mane? — paklausė kartą mergina.

— Taip! Ir už tave... Lietuva man — viskas! Be laisvos Lietuvos nematau gyvenimo... O kai mes išvalysime Lietuvą nuo okupantų, tuomet pamatysi, Domute, kaip gyvensime! Atkursi ne geresnę, gražesnę Lietuvą, negu ji buvo. Joje bus vietos.- kiekvienam žmogui. Ir neturtingiems, tokiem kaip mes!..

Abu jie buvo iš tų paprastų Lietuvos darbo žmonių, kurie, kaip gyvybingi šaltiniai nuo amžių palaikė mūsų tautos gyvastį, Lietuvybę ir Laisvės troškimą. Juos laimino LIETUVA!

Vieną šaltą 1944 metų žiemos dieną Domutė iš arčiau susipažino su partizanų kasdienybe. Atvažiavo rogėmis Vinco sesuo Marytė, ir ją su klasės drauge Klementina Ručyte nusivežė į pasimatymą kaime, už Prienų.

Atėjo Vincas su draugu — sušalę, alkani.

Jos pamatė, ką partizanai valgo. Šeiminkė įpylė nebalintų kruopų, užsikando duona. Dar gavo po mažytį,

kaip žvirbliui, gabalėlį dešros. Pasakė ačiū, padėjo už šilumą. Gailu buvo žiūrėti.

Marytė Senavaitytė labai mylėjo brolius, perrišinėjo jų žaizdas. Sužeistą Juozą gydė ir slapstė bunkeryje, iškas-tame upelio krante. Mergina, paėmusi į rankas ginklą, petys į petį kovojo kartu su broliais. Nesiskundė, kantriai dalinosi sunkia partizano dalia. Ji buvo labai panaši į Vinčą: aukšta, stipri, šiek tiek vyriškų veido bruožų, ta-čiau švelni.

Partizaninį gyvenimą labai sunkino ne tik nesibai-gianti rusų okupacija, didžiųjų demokratiųjų valstybių abejingumas Pabaltijo likimui, bet ir nepalankios partiza-niniam karui gamtinės sąlygos: kaip ant delno išdėstytos lygumos, nedideli miškeliai, šaltas ir drėgnas klimatas, kuris ir normaliame gyvenime dažnam sugadina plaučius. O kaip sunku šaltuose bunkeriuose arba tvankiose slėp-tuvėse po gyvulių tvartais!.. Visa tai jiems teko iškęsti.

Kai būdavo nepakeliamai sunku, partizanų vadas „Šiaurys“ prašydavo sesers:

— Nueik, Maryte, į Balbieriškį pas Domutę. Pasvei-kink! Pažiūrėk, kaip ji atrodo, kaip apsirengus... Grįžus papasakosi, ir bus man lengviau...

Klampodavo Marytė žiemą pėsčia iš Šilavoto miškų į Balbieriškį, žinelę iš Domutės parnešdavo. Rinko jos laišk-us „Šiaurys“, sakėsi, tik jam vienam žinomoj vietoj už-kasdavęs.

— O per 1945 metų šv. Velykas,— mena Domutė,— mano tėvelis jau Vorkutoj kalėjo,— temstant į duris bel-džiasi. Atidarom: Vincas! Granatom apsikarstęs, kojos šlapios. Ėjo per daržus, rizikuodamas gyvybe. Drąsus bu-vo. Sesuo Anelė nuavė pilnus vandens jo batus. Iš dėkin-gumo jis susijaudino... Pavalgė, pridėjome maisto parti-zanams ir švintant išleidome. Vėl — su šlapiais batais — į šaltį ir nežinią...

Marytės Senavaitytės mirtis buvo skaudus smūgis vi-siems.

Juos apsupo gausus kariuomenės dalinys. Partizanai kovėsi narsiai, daug rusų paklojo, tačiau ir jų saujelė tirp-te tirpo. Marytė perrišinėjo sužeistuosius ir atsišaudyda-

vo trumpomis automato serijomis. Vadas davė įsakymą pasitraukti, prasiveržti visiems viena kryptimi. Traukėsi ir Marytė Senavaitytė, tačiau prie pat apsupimo žiedo partizanė pamatė sužeistą kovotoją. Marytė negalėjo jį palikti: puolė gelbėti. Reikėjo skubiai perrišti... Prasiveržę partizanai tarp savųjų nerado Marytės... Suprato, kad ji liko mūšio vietoj. Prišliaužę atgal pamatė prie žuvusiųjų nakčiai išstatytą kareivių sargybą.

Naktį broliai Senavaičiai išvogė sesers kūną iš mūšio lauko ir atgabeno šarvoti pas kitą seserį — Oną Ulinauskienę į Pakiauliškių kaimą. Ant Marytės kaklo malėsi smaugimo žymės: ji buvo užklupta tvarstant sužeistąjį. Nušauta (ar nusišovusi) krūtinėn.

Prienu abiturientės — klasės berniukai jau buvo išėję į mišką — gavo liūdną žinią apie Marytės mirtį. Į šermenis nuvyko dvi minėtos merginos — Domutė ir Janina.

Šių eilučių autorei sesuo Janina pasakoja:

— Tą dieną labai snigo, prasidėjo baisi pūga. Mes bridome aplinkiniais kaimo keliais, bijodamos susitikti stribus arba kareivius. Ėjome prieš vėją. Aš visiškai pasimečiau. Vedė Domutė. Išlindome už Prienlaukio ežero, atėjome pas Ulinauskus. Marytė jau buvo karste, apvilкта pilka suknele, pašarvota nuošalioje mažutėje kamarėlėje. Degė žvakės, langai buvo uždangstyti. Lankytojų nebuvo. Laidotuvės buvo slaptos. Mes visą laiką verkėm. Dieve, iš kur žmogus gali turėti tiek ašarų?..

Merginos nežinojo, kad ašarų gyvenime joms dar daug reikės. Nežinojo Janina, kiek prisiverks, kai tėvus į Sibirą išveš, o ji blaškysis po visą Lietuvą. Nežinojo Domutė, kad už pusmečio apraudos patį Vinčą... kad jos seserį Anelę Brudnytę greitai išgabens ilgalaikėn Vorkutos kartogon. Nenujautė jos širdis, kaip verks 1951 m. spalio mėnesį, vežama į Sibirą, kai lediniu Obės vandeniui bus priversta girdyti savo mažą kūdikį ir prašyti rusų kareivių, kad nevežtų toliau, o sušaudytų... Visa tai dar bus — kai kruvina komunizmo saulė Lietuvą dar labiau nušvies... Dabar gi jos gedi savo draugės — partizanės Marytės Senavaitytės, žuvusios Būdininkų mūšyje.

Sesers mirtis labai sukrėtė Vinčą.

— Aš buvau ten! Ir padėt negalėjau! — graužėsi vyras. Jiedu su Domute paėmė kartūninį užvalkaliuką, nuėjo į kluoną ir prikimšo jį minkšto, puraus šieno. Tylėdami padėjo pagalvėlę po žuvusios galva.

Atėjo keletas partizanų. „Šiaurys“ neslėpė savo minčių:

— Turbūt mūsų visų laukia tokia dalia, tačiau kito kelio nėra. Aš neatsisakysiu kovos už Laisvę! Kol nors vienas partizanas bus gyvas Lietuvoje, aš nepaliksiu jo! Nepasitrauksiu!

— Niekada jam nekliudžiau,— prisimena Domutė,— niekada nepasakiau, kad išeitų iš miško, kad mestų viską. Jam tai buvo šventas reikalas!

Partizanai palaidojo Marytę ant kalnelio, pamiškėje. Greta atgulė dar du jos kovos draugai. Merginos laidotuvių pabaigos nesulaukė — tuo pačiu keliu grįžo atgal į Prienus.

Marytės Senavaitytės palaikus 1989 m. rugpjūčio 12 d. jos artimieji perkėlė į Šilavoto kapines greta motinos — Agotos Senavaitienės. Daug kentėjusi motina, pergyvensi šešių savo vaikų mirtį, o kitų — lagerius, mirė 1973 metais ant dukters Onos Ulinauskienės rankų, išbuvusi be sąmonės apie dvi savaites.

Ulinauskų šeimos pagalba partizaninei kovai Lietuvoje — neįkainojama. Bunkeriai jų sodyboje ir laukuose buvo įrengti nuo pat 1944 metų, užėjus rusams. Šie žmonės aukojosi Lietuvos laisvės reikalui: kovotojus jie slapstė beveik ištisai. Motiniškai jais rūpinosi Onutė, tyliai nešė kančią kantrus, santūrus jos žmogus Ulinauskas — niekada neprieštaraudamas, niekam nepasiskųsdamas.

Artėjo 1945 metų pavasaris. Gegužės mėnesyje rusai baigė karą su vokiečiais, bet atsitraukti iš Lietuvos nesiruošė. Komunistų pavergtos mūsų tautos pasaulis nematė. Į partizaninį karą prieš raudonuosius rusų okupantus įsijungė dešimtys tūkstančių Lietuvos vyrų.

Degimų kaime prie Skardupio upelio buvo didelis reguliarios rusų armijos mūšis su Lietuvos partizanais. Mūsų vyrai buvo užsiėmę geras pozicijas ir išklojo gausybę priešo kareivių. „Kai rytojaus dieną mes perbėgom tą lauką,— prisimena Izabelė Jundilaitė,— gulėjo krūvos ka-

reivių azijatą veidais, stulpu pastatę įkypas akis.“ Partizanų žuvo nedaug. Šeši. Tačiau — „Šiaurys“... Jo niekur nerado!

Domutė galvoja, kad vadą pražudė partizanų humanizmas. Priešas surengė dvi atakas. Sėkmingai atmušę pirmąją ataką, partizanai paėmė nelaisvėn du sužeistus rusus. Jie perrišo priešų žaizdas ir paleido atgal pas savuosius, ragindami jiems paaiškinti: „Ko jūs lendat į mirtį? Čia ne jūsų žemė! Eikite sau iš jos!“ Tai buvo klaida: paleisti rusai nurodė partizanų pozicijas. Kareiviai pradėjo naują puolimą. „Šiaurį“ sužeidė į klubą. Kovos draugai jį nunešė pas ūkininką, sutvarstė. Tačiau eiti „Šiaurys“ nepajėgė: paprašė, kad jį paliktų po krūmu, užmaskavę šakom, o mūšiui pasibaigus — paimtų.

Kai Domutė atbėgo pas Ulinauskus, rado čia verkiančias Vinco seseris. Atėjo ir kokie penki partizanai. Regėdami mergaitės skausmą, vyrai ramino:

— Neverk, Domute! Mes sėsime ant arklių, lėksime per visą miškelį. Išieškosime kiekvieną krūmą ir rasime jį — gyvą ar negyvą!

Nerado. Tą vietą jie aptiko. Joje nesimatė susisprogdinimo žymių, nors jam buvo palikta granata. Nebuvo šliaužimo pėdsakų. Atrodė — tarsi būtų atsikėlęs ir nuėjęs. Greičiausiai taip ir buvo, nes mūšis užsitęsė.

Po kiek laiko vienas kaimietis, eidamas pamiške, rado negyvą partizaną. Jis buvo sužeistas į klubą ir, matyt, nukraujavo. Ištraukęs iš jo kišenės kažkokį ženklą praeivis atpažino, kad tai — Senavaitis. Paskubomis jį palaidojo, gerai neįsidėmėjęs vietos. Vėliau ir pats pasimirė.

Kaip mirė „Šiaurys“ ir kur jis palaidotas iki šiol neaišku.

Kančia jauną žmogų subrandina, bet didelis sielos skausmas beveik atima protą. Paliko Domutė Brudnytę gimnaziją, nebelaikė abitūros egzaminų. Viskas nutolo — nematė ji nei gėlių, nei saulės. Išbėgo, kaip stovi, į Balyriškį pas motiną.

— Visada santūri ir kantri buvau. Bet tada... Lėčiau mišku verkdamas ir balsu šaukdamas: „Gegute raiboji, išgirs! Pasakyk, kur jis? Gegute raiboji!..“

Neišgirdo gegutė. Tylėjo miškas. Buvo apakęs dangus.

Į namus ir sesuo Anelė parėjo. Abi verkė, raudojo. Motina dvi dienas abiem dukrom šaltus kompresus ant galvų dėjo...

Auklėtoja — vienuolė Felicija Jackūnaitė susirūpino Domutės likimu: be atestato liks viena iš geriausių klasės mokinių, ketinusi studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą! Auklėtoja parašė raštelį į Balbieriškį, priminė pareigą, drąsino. Kai Domutė atvyko į Prienus, egzaminai jau buvo pasibaigę...

— Mokytojai sudarė komisiją man vienai. Atėjau juoda suknete. Buvau viskam abejinga. Gyvenimas atrodė žuvęs, beprasmis. Atestatą gavau, bet buvo nemiela niekas. Visa vasara buvo be galo liūdna. Širdį tebeskauda ir dabar, kai pagalvoju apie praeitį. Gaila ne tik mylimo žmogaus, bet ir patrioto — Lietuvos iš didžiosios raidės... Trypiamo į purvus tokių žmonių atminimo. Kaip tik jų nešmeižė?! Ką galėjo pagalvoti jaunoji karta? Kad Lietuva pati atsisakė laisvės? Kad „išvaduočiai“ — ne okupantai? Kad partizanai buvo banditai ir ne prieš okupaciją kovojo?

Nupūtus kasdienybės dulkes, metų raukšlės išnyksta veide. Lyg šlifluotas deimanto grūdas spindi tyras, visą amžių saugotas jausmas Žmogui — jo šventai idėjai ir Aukai.

Erškėčiuotas, sunkus, bet garbingas Domicėlės Brudnytės gyvenimas. Sutikusi dorą žmogų sukūrė šeimą, bet Likimas nepasikeitė. Mat, vyro tėvai turėjo „per daug“ žemės. Iškentėjo Sibirą. Kaip ir sesuo — Anelė Pinkevičienė, kuri ir dabar tebegyvena Balbieriškyje, tėvų name lyje. O Kaune, Vilijampolėje, apsivilkusi mėlynu treningu ir jaunatviškai nusiteikusi, Domutė santūriai džiaugiasi: anūkė parašė eilėraščių. Patį pirmąjį — „PARTIZANAI“... Gyvenimas skuba į ateitį, o Lietuva, be abejo, — į Laisvę!

Bet sugrįžkime į Senavaičių sodybą. Didelė šeima — didžiausias aukas Laisvei sudėjo. Be Marytės ir Vinco, partizanuose žuvo broliai: Juozas (g. 1910), Pranas (g. 1917), Jonas (g. 1925), Kazimieras (g. 1927). Brolis Povilas, mokytojas, išbuvęs daugelį metų rusų lageriuose,

liko gyvas. Brolis Antanas (g. 1929), išprotėjęs nuo kankinimų, gyvena tėviškėje. Brolis Matas (g. 1913) žuvo psichoneurologinėje ligoninėje...

Okupacinis maras tiesiogine prasme išguldė darbščią ir religingą Senavaičių šeimyną.

Vyriausias brolis Juozas, Prienų šilo eigulys, partizanavo nuo pat okupacijos pradžios. Keletą kartų buvo sužeistas. Sužeistas ir į nelaisvę pateko. Mirė kalėjime nuo kankinimų.

Pranas Senavaitis — „Tabokius“ išėjo į mišką 1944 metais. Buvo labai drąsus ir ištvermingas partizanas. Susidūręs su enkavedistais ir sribais, žuvo 1946 metais Prienų šile. Jo lavonas buvo niekinamas Prienų aikštėje.

Jonas Senavaitis — „Rainys“ įstojo į brolio Vinco — „Šiaurio“ būrį, buvo nepaprastos narsos kovotojas. Jį išdavė, kai nakvojo su draugu pas žmones. Nelaisvėn pateko sužeistas. Atgabentas į Prienų ligoninę, Jonas nusiplėšė tvarsčius, nesidavė gydomas. Jį užmušė šautuvų buožėmis. Kūną niekino ant gatvės grindinio Prienuose.

Kazimieras Senavaitis — „Zuikis“ — jauniausias, septyniolikmetis moksleivis veržte veržėsi į partizanus. Įstojo į brolio „Šiaurio“ būrį. Žuvo paskiausiai už visus brolius, kartu su kitais mokytojo Juozo Stravinsko — „Kardo“ kovotojais.

Žmonės saugo „Senavaičių — be galo darbščių, dorų ir sąžiningų kaimynų — atminimą. Šiltais žodžiais tėvus prisimena. Jų tėvas iš mažumės buvo visiškas našlaitis. Nuo mažens sunkiai dirbo ir buvo turtingas tik tuo, ką ant savęs apsilikęs. Jis atėjo į žentus, į nedidelį 10,8 ha ūkį. Žmona Agota taip pat buvo darbšti vargo bitė. Jos penki broliai jau buvo išvykę ieškoti duonos ir laimės į Ameriką.

Įrašas ant Amerikos lietuvių dovanoto Laisvės varpo Kauno istoriniame muziejuje byloja: „*O skambink per amžius vaikams Lietuvos: tas laisvės nevertas — kas negina jos!*“ Paprastų Lietuvos artojų Senavaičių šeima liko ištikima Nepriklausomybės idėjai ir yra akivaizdus įrodymas KAIP lietuviai gina savo Laisvę!

Kokios šio beatodairiško pasiaukojimo ištakos?

Mokytojas Povilas Senavaitis, dėl diskriminacijos 40 metų dirbęs darbininku, neabejoja, kad jo brolių ir seserų patriotizmo šaknys išaugo šeimoje — tėvo ir motinos nuo mažens puoselėtoje lietuviybėje ir religiniame auklėjime. Perimdami ankstesnių kartų tradicijas, būdami arčiausiai prie žemės, šie žmonės puikiausiai skyrė juoda nuo balto ir sava nuo svetimo. Jiems buvo aišku, kad sovietų okupacija neša Lietuvai dvigubą vergiją: svetimos tautos — rusų, ir svetimos dvasios — komunizmo. Krikščionių tikėjimas ir malda lydėjo šeimos darbus ir žingsnius. Jiems buvo įprasta kartu kreiptis į Dievą, prašyti „kasdienės mūsų duonos“ ir kalbėti rožančių. Todėl Dievas buvo jų paguodos, įkvėpimo ir stiprybės šaltinis Tėvynės meilei gairinti.

Senieji Prienų gyventojai tebeatsimena brolius Senavaičius, žuvusius už Laisvą Lietuvą ir azijatų „pašarvotus“ miestelio turgaus aikštėje...

Aukštas, juodbrūvis vyras „Rainys“ dar buvo gyvas. Jis pakėlė galvą nuo grindinio. Prienų stribas Vaišnys priėjo, ciniškai nusijuokė ir pasilenkė. Uždegtu degtuku degino gyvas partizano akis!..

Iš kito brolio krūtinės tekėjo šilto kraujo srovelė. Jis buvo peršautas netoli širdies. Budelis priėjo, išmeigė šautuvo durklą į širdį ir išmalė į visas puses...

Jų neleido palaidoti kapinėse. Panteonus žaliuose kalneliuose sau įsirengė okupantų padlaižiai ir tikrieji Tautos duobkasiai.

TAČIAU: viskas turi savo pradžią ir pabaigą. Tėvynėje baigiasi bolševikinės okupacijos žiema. Tauta gedi nepalaužtų, nenugalėtų, Nepriklausomybės dirvoje išaugusių Suvalkijos artojų — partizaninio karo didvyrių šeimų.

Įsaulyje rymo nedidukas bažnytikėmis — Šilavotas. Snaudžia kalvotos lygumos, mieli širdžiai padūmavę miškai. Čia gyveno Senavaičiai — savo krūtinėmis Lietuvą gynę — žalio šilo broliai.

Įsiklausykime — jų vardai ataidi Laisvės varpo gaudime. Jų dvasia gyva — MŪSŲ TRISPALVĖSE!

*..., Išbraidžiau aš mišką
Ir žaliąsias pievas —
Širdžiai nuraminti
Neradau žiedų! "...*

(Kastutės daina)

PASKUTINĖ CHEMIJOS PAMOKA

Lyja. Šilti lašai laisto birželio žalumą, pilką akmens grindinį ir trijų partizanų lavonus, paguldytus paniekini-
mui Prienų miestelio aikštėje. Lietus pamažėle nuprausia
kruviną Geležinio Vilko rinktinės vado „Kardo“ veidą.
Jo graži, didelė galva ramiai nusvirusi, vešlūs geltoni
plaukai pasklidę purve, o iš plačiai atmerktų akių lyg aša-
ros srovena lietaus lašai.

Lietus nuvijo stribus į patalpas. Sargybos nėra. Aikš-
tėje stabtelėjo būrelis mokinių: „Viešpatie, mūsų chemi-
jos mokytojas Stravinskas! Aukso žmogus, o su juo ši-
taip!“ Mokiniai, susigūžę, nubėga. Prieina kiti žmonės.
Miestelio aikštėje vyksta paskutinė chemijos pamoka. Mo-
kytojas net miręs duoda pačią tauriausią pamoką.

Mažaraščiai bolševikiniai okupantai nežino pagrindinio
chemijos dėsnių: niekas iš nieko neatsiranda ir niekur ne-
dingsta, tik viena energijos forma pereina į kitą. Jeigu
masės tvarumo dėsnių atradėjas rusų mokslininkas
Lomonosovas būtų gyvenęs dviem šimtmečiais vėliau, jie
būtų sudeginę jį Kremliaus laužo liepsnose, panašiai kaip
italų fanatikai Džordaną Bruno.

Prienų bažnyčioje kunigas laiko gedulingas šventas
Mišias ir guodžia verkiančius žmones Biblijos žodžiais:
„Neverkite jūs, kurie esate žeminami ir skriaudžiami, nes
ateis laikas“...

Prienų aikštėje pūva lavonai. Atpažinimui? Ne! Įbau-
ginimui. Žiūrėkite, bėdžiai, koks galingas yra pavergėjas
ir kas laukia Nykštuko, pakėlusio kardą prieš Galijotą,
todėl susitaisykite su savo likimu ir po skaisčiai raudona
vėliava keliaukit į kruviną šviesų rytojū! Lietuvoje nuo

amžių pradžios negirdėta šitaip niekinti mirusiųjų kūnus — nei žmonių, nei žvėrių, nei paukščių.

Mokytojas Juozas Stravinskas yra teisus. Nebyliai gultinti Prienų aikštėje, jį supranta visi, net ir mokslų neragavę žmogeliai, artojų krašto vargo pelės. Pašiorpę jie stebi šį vaizdą. Stebi taip, kad paskui vaikų vaikaičiai nepamirštų: niekas nedingsta — materija įgauna dvasinę išraišką. Laisvės nužudyti neįmanoma! Nebūna ir nebus veltui pralieto kraujo už Tėvynę!

Niekintojai nesupranta, kad žemindamas kitą savęs neišaukštinsi. Atvirkščiai. Tai, kas gerbtina, bus dar labiau pagerbta. Mokytojo drabužiai nudraskyti. Greta jo paguldyta jauna mėlynakė partizanė ilgomis kasomis. Merginos suknelė užkelta, kūnas apnuogintas. Jos ir Mokytojo rankos surištos spygliuota viela — „sužieduotos“. Jų kūnai kasdien kitaip išdraikomi. Tokia bolševikinė pornografija — akivaizdi agitacija už komunizmą.

Labai mylėdami ir gerbdami savo Mokytoją, Jo mokiniai sukūrė apie Jį nemažai gražių legendų. Viena iš jų pasakojo, kad aikštėje greta Jo gulėjusi žmona. Tai nebuvo ji.

Prisiminimai neišsisklaido kaip lengvi rytmečio rūkai. Kastutė Stravinskienė — trapi ir švelni moteris. Kraupi kalėjimų ir lagerių tikrovė neįstengė išplėsti iš jos širdies tai, kas siejo su brangiausiu žmogumi.

Augo jie gretimuose Šilavoto valsčiaus kaimuose. Kastutė Mieldažytė — Pažarstyje, Juozas Stravinskas — Mieldažiškėse.

Stravinskių šeimoje buvo trys seserys ir du broliai. Vaikai anksti liko našlaičiai. Motina tvarkėsi ūkyje viena kol užaugo vyriausias sūnus Antanas. (Abu sūnūs vėliau žuvo partizaninėje kovoje.) Antanas, ūkininkaudamas, kartu tarnavo Šilavoto valsčiaus viršaičiu. Ūkis buvo stiprus, turėjo 50 ha žemės, nemažai arklių, padargų. Antanas dažnai pagelbėdavo kaimynams ir buvo jų gerbiamas.

Juozas (g. 1914) mokėsi Prienų „Žiburio“ gimnazijoje, o per vasaros atostogas neatitiedavo nugaros nuo žemės darbų tėviškėje. Baigęs gimnaziją įstojo į Vytauto Didžiojo Universiteto fizikos-chemijos fakultetą. Pašauktas Lie-

tuvos kariuomenėn, baigė Karo mokyklą. Fizikos-chemijos fakultetą subombardavus, Juozas išstojo iš ketvirto kurso. Laikai buvo neramūs — toliau nesimokė.

Jie susituokė 1942 metais, Juozui tarnaujant Žemės ūkio departamente. Apsigyveno Žaliakalnyje, išsinuomavę kambariuką Italijos gatvėje. Vėliau — pas Kastutės brolių, kunigą Antaną Mioldažį Plutiškėse, kur Juozas dirbo trianguliacijos objektų statyboje. Rudenį grįžo į jo tėviškę.

Vokiečiai atkreipė dėmesį į jo tikslus topografinius žemėlapius. Ir dar — kad atsargos karininkas. Atsiuntė kvietimą į kariuomenę, įspėdami, kad neprisistačius atiduos Karo Lauko teismui. Vykti jis nenorėjo. Nuvažiavęs į Garliavą sužinojo, kad jį numato išsiųsti į užgrobtas Rusijos teritorijas. Grįžo tėviškėn ir dirbo žemės ūkio darbus.

Atvažiavo dviračiu Prienų gimnazijos inspektorius Eiduevičius. Girdėjęs, kad Juozas namie, todėl kviečia mokytojauti. Vokiečiai mokytojų į armiją neima. Taip Juozas Stravinskas tapo mokytoju. Dėstė chemiją, fiziką ir matematiką. Direktorius, kunigas Martišius, apgyvendino medelyne, savo name, kurame jau gyveno mokytojai Graževičius ir Gvazdaitis. Žmona rūpinosi padidėjusia šeima: jau buvo gimusi Laimutė.

— Du didelius džiaugsmus gyvenime turėjau,— taria Kastutė,— pirmą, kai po penkerių draugystės metų Juozas pabučiavo mane, antrą — kai duktė gimė. Tąkart jo brolis Antanas, viršaitis, paskambino jam ir nedrįsta pasakyti, tik ragina: „Tu parvažiuk, pareik, naujų žmonių yra“... Jis parėjo.

Kambaryje buvo tamsu. Atsiklaupė prie lovos, pabučiavo ranką. Nė žodžio neprataręs paėmė ant rankų dukrytę, priglaudė. Tylomis džiaugėsi — santūrus buvo. Visiems jis buvo geras. Ir šeimą nepaprastai mylėjo. Linkėčiau, kad visi vyrai turėtų nors pusę jo gerumo!

Juožą Stravinską tokį pažinojo ir mokiniai,— padorų, kuklų ir tvarkingą, širdies šilumą spinduliuojantį žmogų. Jis mėgo bendrauti su gimnazistais, visada būdavo jų apsuptas. Pasibaigus pamokoms, būrelis mokinių jį atlydėdavo iki namų. Su jais švėsdavo Užgavėnes ir kitas šventes. Vadovavo kultūros rateliui. Mokyklos scenoje jis

režisavo Binkio „Atžalyną“. Net ir mokiniui nusikaltus mokytojas tik švelniai šypsodavosi, nemokėdamas jo pabarti.

Kaip gi toks žmogus galėjo stoti į miško brolių gretas ir netgi tapti jų vadu?

Ne, jis neišsivedė į mišką, kaip buvo kalbama, visos klasės. Ir nepuolė, kaip akis išdegęs, į kraštutinumus. Kaip ir vokiečiai, jį paprasčiausiai pasirinko taikiniu NKVD.

1945 metų Verbų išvakarėse mokytojas Stravinskas vadovavo mokinių vakaronei gimnazijoje. Mokinys deklamavo Maironio eilėraštį, kuriame buvo žodžiai, raginantys Lietuvą atsibusti. Į salę įėjo du civiliai: lietuvis ir žydas. Programai pasibaigus, jie aplankė naująjį direktorių Juozą Baltūsi, pasiteiravo, kas vadovavo vakaronei, apėjo klases. Vienoje pamatę kabantį Vytį, išpūtė akis: „Kieno klasė?“ — „Stravinsko.“ Išardė mokinį, kas parinko jam eilėraštį. „Aš pats pasirinkau!“ — drąsiai atsakė berniukas, bet atsakymas nieko nereiškė. Provokacijai „faktų“ pakako. Direktorių suėmė. Stravinską iškvietė į saugumą.

— Aš tik vieno prašiau,— pasakoja Kastutė.— „Nesutik dirbti jiems!“ Išėjo liūdnas. Ilgai negrižo. Pagaliau pareina... Eisena pasikeitus. Dirbtinai šyptelėjo: „Nebijok, viskas tvarkoje“. Minutėlę palengvėjo. Pavalgėm, o jis atsistojo ir sako: „Man reikia iš čia dingti... Leido pasirinkti: arba pasirašyt, arba supūti kalėjime. Pasirašiau, kad laimėčiau laiko. Davė man slapyvardį „Plunksna“. Ėmiau verkti. Jis tarė: „Neverk! Dar prisiverksi...“

Keletą dienų mokytojas pabuvo namuose. Į voką įdėjo NKVD reikalaujamus duomenis: savo autobiografiją ir foto nuotrauką. Trečiojo, svarbiausio, dokumento — įtariamų žmonių sąrašo — jis neparuošė... Ši voką buvo išakyta slapčia padėti po vieno sugriauto namo akmeniu. Nenešti į saugumą, kad nekiltų įtarimas.

— Ėjome centrine Prienų gatve. Netoli turgaus prišoko enkavedistas, išplėšė voką iš vyro rankų. „Kur sąrašas?“ — sušuko. Vyras truktelėjo pečiais...

Rytojaus dieną Juozas savo šeimoje praleido paskutiniąsias šv. Velykas. Jie buvo nuvažiavę į ramų Dūmiškių kaimą, mokytojo Gvazdaičio tėviškėn. Pasidžiaugė gam-

ta. Vėliau enkavedistas atėjo į klasę. Mokytojo pamokose jau neberado.

Mokytojo Stravinsko pasaulį perskėlė svetima ir grubi prievarta. Pakludamas sąžinei, jis atmetė išdavystę ir pasirinko mišką. Stoją į nelygią, žūtbutinę kovą su priešu. Akistaton — matematinis santykiu — vienas prieš tūkstantį...

— Pradžioje jis slapstėsi vienas. Pareidavo nusiprausti, pavalgyt. Kartą, parėjęs, verkė be žodžių. Ilgai ir tyliai... Suprato, kad jokių šansų išlikti nėra. „Bet geriau žūti savo žemėje!“ — kartojo. Aš neturėjau ką atsakyti.

Paskui atėjo žmonės iš miško. „Ko jis vienas slapstosi? Ko neina prie visų?“ Susitiko su jais: „Šiauriu“ — Senavaičių, „Vilija“ — Pušinskaite ir kitais. Gimnazijoje prasidėjo areštai ir tardymai. Į mišką išėjo daugiau mokinių. Jie ėjo pas savo mokytoją — į būrį, kuris veikė Šilavote, Pajiesy, Išlauže.

Žmona Kastutė pabėgo iš Prienų ir slapstėsi nuo arešto ir išvežimų, bet visur tykojo pavojai, persekiojo sribai. Trumpam užsuko į Juozo tėviškę. Atbėgo jos mama:

— Bėk, gal spėsi!

Mama įdėjo maisto. Pasodino ją į dviratį vežimėlį „bėdukę“, padavė mergaitę. Išspruko. Apsistėjo Garliavoj. Iš ten — toliau.

1945 metų rudenį šventino Geležinio Vilko rinktinės vėliavą. Kastutė pasimatė su vyru partizanų stovykloje, kuri buvo užmaskuota girios glūdumoje.

— Juozukas paprašė, kad pasilikčiau, nes bus didelė šventė. Likau. Atvažiavo sunkvežimis, į jį sulipo daug partizanų. Nuvežė mus į Išlaužo bažnyčią. Kunigas Vytautas Gurevičius jau laukė. Bažnyčia buvo apytamsė, degė tik viena žvakutė viduryje. Vyrai suėjo vidun. Bažnyčią užrakino. Ginklus sustatė — kaip dabar vainikus — apie katapelį. Visi priėjo išpažinties, priėmė Švenčiausiąjį, išklaušė pamokslo. Paskui sugrįžo atgal į partizanų stovyklą, pernakvojom. Kitą dieną iškilmės tęsėsi. Iš Plutiškių savo arkliais atvyko mano brolis — kunigas Antanas Mioldažys, pašventino vėliavą. O, kokia tai buvo vėliava! Aukšniais kutais apjuostame bordo spalvos fone

staugė pilkas Geležinis Vilkas! Auksinėm raidėm švytėjo rinktinės simboliai — GVR.

Mes, moterys: partizanės „Vilija“, „Laimutė“ ir aš paruošėme stalus. Dalyvavo apie 60 žmonių. Pašventinus vėliavą, partizanai davė priesaiką. Paskui kalbėjo rinktinės vadas — mano vyras. Levutė Tercijonaitė iš Prienų spausdino mašinėle Juozo diktuojamus žodžius. Atsimenu, kaip klaupėsi, vėliavą bučiuodamas, partizanas „Vėjelis“ — vešliom kaip moters garbanom jaunuolis. „Šiaurys“ jau buvo žuvęs. Dalyvavo jo brolis „Rainys“, buvo daug žmonių, atvykusių iš Kauno.

Vėliavą iš Kauno atgabeno partizanė „Vilija“ — Pušinskaitė. Slapia, sukaitus, prisisiuvus vėliavą prie palto pamušalo, ji parėjo pėsčia iš Veiverių į partizanų stovyklą.

Kur toji vėliava šiandien? Tas staugiantis plieno spalvos vilkas bordo šilko fone? Ir koks likimas ištiko partizanę „Viliją“—Pušinskaitę? Gal ir jai,— sako Kastutė,— tiktų garsiajai dzūkų partizanei „Pušelei“ skambėjusi daina:

***Kulkosvaidžiams grojant „Pušėlė“ pravirko,
Užmerkė žydrąsias akis amžinai!..***

O kunigą Antaną Mieldažį už Geležinio Vilko rinktinės vėliavos pašventinimą ilgiems metams uždarė į lagerius. Grįžęs dirba altarista Kalvarijoje. Per pamaldas kunigas nebegali aukštai iškelti Ostijos — atidaužytos rankos.

Atsisveikinusi miške su vyru, Kastutė su dukrele ant rankų atvyko į Kauną. Žaliakalnyje, nieko negalvodama, pasibeldė į nepažįstamas duris. „Neturim kur dėtis, Gal priimsit?“ Šeimninėkė įdėmiai pažvelgė ir tepasakė: „Prašau!“ Gerų žmonių buvo, priėmė į mažutį koridorėlį. Po kiek laiko atbėgo brolis Jonukas iš Prienų. Vėl ieškojo kambario. Pažįstamas žmogus iš Dariaus ir Girėno gatvės 114^a numerio priėmė, broliukas įstojo į jėzuitų gimnaziją. Neilgam. Gavo žinią, kad ir iš Kauno reikia bėgt. Jonukas išsoko per langą į traukinį, einantį Vilniaus link.

Kastutę areštavo gražią 1946 metų gegužės 19 dieną. Atėjo du civiliais rūbais apsirengę žydai ir rusų kariškis. Dukrytė žaidė kieme. Atėjusieji klausinėjo brolio Jono Mioldažio.

— Man pasidarė baisu. Čiupau mergaitę ir neatsigręž-dama nuėjau pas kaimynus Baltrušaičius. „Tai jūs ir iš mūsų bėkit!“ — čia pasakė. Nuėjau pas Radušius — jie priėmė mergaitę, o manęs ne. Aš grįžau pas Baltrušaičius. Palikau klykiančią Laimutę: trejų su puse metų vaikas nepajėgė suprasti, kas darosi. Miegojau neramiai, sapnavau, kad tėviškės kluono duris kažkas nuėmė, uždėjo man ant krūtinės ir ritina akmenis... Jau ne sapne, o tikrovėje atbėgo sumuštas, sudaužytas kaimynų berniukas. Akys iššokusios, kruvinas. Jį tardė, o jis net mano pavardės nežinojo. Pasakė, kad ieško kažkokio „Žiedo“ žmonos. Prigrasino, kad man parėjus, praneštų garnizonui. Ką daryt? Netrukus girdžiu — už sienos verkia to berniuko teta. Pagailo man jos. Apsirengiau ir bėgu suramini O kieme... jos atvesti pareigūnai jau rikiuoja į vieną liniją visų aštuonių butų gyventojus, pusplikius, išsigandusius. Tada aš priėjau ir sakau: „Aš — ta pati, kurios jūs ieškot...“ Areštavo. Parsivarė į butą. Viskas buvo išversta, sujaukta, iš albumo išimtos vyrų fotografijos. Tardė kariškis Anatolij Paterin ar Baterin — sausų kaulų, stambus vyras. Ant rankų uždėjo grandines, įsodino į mašiną su kareiviais ir vežė į Marijampolę. Važiuojant per mišką, ties Ažuolų Būda, mašina sustojo. Rusai pasikalbėjo tarpusavyje. Paskui susėdo, atkišę automatų į mišką, o man liepė kėbule pasilenkt kiek galima žemiau. Paaiškino: čia jūsų vyras gali mus pasitikt! O, kad Juozelis būtų žinojęs! Deja... Atvežė į Marijampolės taip vadinamą KPZ kalėjimą, įmetė į rūsį. Utėlės, vargas, badas, skausmas. Kas buvo — tas žino...

Vėliau į mūsų kamerą įleido šnipę T. S., kuri buvo sučiupta apvaginėjant žmones. Čia ji, visai praradusi sąžinę, kitiems daug blogo padarė.

Palyginus su kitomis kameros moterimis, Kastutę ne labai mušė, daugiau taikė psichologinius tardymo būdus: neleido miegoti, laikė pusplikę virš vandens su žiurkėmis, marino badu karcery. Tardytojai vertė ją parašyti vyrui

laišką, kuriame ji turinti prašyti, kad išeitų iš miško ir pasiduotų. Neprivertė. Šaudė virš galvos. Nieko nepešę, laišką surašė patys. Ir įdavė jos motinai, liepę nunešti į mišką.

— Mintyse meldžiausi: „Tik tu nenešk, mama! Tik nenešk! Jie paseks ir nušaus jį!“ Jau po daugelio metų, grįžusi iš lagerio, sužinojau, kad nunešė ji tą laišką. Tik Juozas pažino svetima rašyseną ir nekreipė jokio dėmesio.

Per tardymus Kastutė prašėsi nušaunama. Bet nenušovė. Ir užmušti nespėjo. Tardė neilgai. Dvi priežastys: niekas nebuvo prieš ją skundo parašęs ir nebeliko tikslo— Juozas Stravinskas — „Žiedas“ arba „Kardas“ žuvo... Šią žinią jai pasakė tardytojas.

— Aš pakilau nuo taburetės. Netekau nuovokos. Atrodė, kad jį dar galima išgelbėt. Bet kaip? Rodos, bėgčiau, skubėčiau, kad tik padėt galėčiau!..

Ją kamavo toliau. Vyras buvo žuvęs, o žmoną dar įmėtė į karcerį. Atėmė visus daiktus, drabužius. Buvo šalta ir klaiku...

Jai buvo tik 26 metai. Ją teisė Karo tribunolas už tai, kad „žinojo ir nepranešė“. Lagerių žemėje, Sverdlovske ir Intoj, Kastutė išbuvo 15 metų.

Nukentėjo visa jos giminė. O jų šeimoje buvo penki broliai ir keturios seserys. Be jau minėto brolio kunigo Antano Mioldažio, areštavo brolių Petrą. Jį mušė sušilę, pasimainydami, kol raumenys nuo kaulų atšoko. Petruį sudaužė galvą šampano buteliu, todėl jis susirgo nervais. Motiną ištrėmė į Sibirą.

Juozo motina ir seserys išbėgiojo iš namų, seserys tarnavo pas žmones.

Juozas Stravinskas žuvo 1946 metų birželio 9 dieną, ankstyvą Sekminių rytą. Vienuoliką partizanų — dešimt vyrų ir vieną merginą, medicinos seserį, miegančius užklupo ir iššaudė stribų atvestas kariuomenės dalinys Pagraižio miške, už Cikabūdės. Ta vieta — tarp Šilavoto ir Veiverių.

Partizanai buvo grįžę iš trijų parų žygio prie Sasnavos, labai išvargę. Sargyba užmigo. Priešai atsekė, aptikę įspaustas pėdas šviežiai išpiltame žvyrkelyje. Medi-

cinos sesuo „Laimutė“ pašokusi spėjo surikti: „Žūvam!“. Juozui kulka pataikė į dešinį smilkinį, bėgant proskynos link.

Stribas K., vesdamas Kastutę į eilinį tardymą, didžiai pasimėgaujamas džiaugėsi: „Vakar nušovėm jūsų vyrą! Jau kad klojom, tai klojom mes jų tame miške!“

Sesers Onutės sūnus matė, kaip vežimuose sukrautus lyg malkas vežė į Šilavotą negyvus partizanus. Juozas buvo užmestas ant viršaus. Jo gelsvi, vešlūs plaukai draikėsi vėjyje.

Pirmiausia juos suguldė Šilavote prieš bažnyčios šventorių, kad žmonėms, einantiems iš bažnyčios, būtų atbaldytos akys. Kūnus visai išdraikė. Kadangi buvo tik viena mergina — ją „suporavo“ su vadu Juozu Stravinsku, surišdami jų rankas spygliuota viela.

Pirmadienį, kai Prienuose buvo turgaus diena, Juozo, „Laimutės“ ir dar vieno partizano kūnus atvežė ir bolševikiškai „pašarvojo“ Prienų aikštėje. Matė Juozo mokinių tėvai. Regėjo išniekintą Mokytoją mokiniai. SISTEMĄ suprato visi.

Tragiškai nutrūko ir Juozo brolio Antano Stravinsko — „Miškinio“ gyvenimo siūlas. Jį sudegino gyvą. Antanas su keturiais partizanais kovo 19 dieną atėjo į Elzbiecinkos kaimą pas Raguckus. Vyras atsisėdo prie stalo valgyti. Antanas prastai jautėsi, prigulė ant lovos. Į langą pabeldė stribai, liepė atidaryti duris. Prie stalo sėdėję vyrai iššoko pro langus į pajiesį. Antanas bėgo pro duris, priemenėje sužeistas parkrito. Stribai užrėmė duris ir padegė namą. Raguckų namiškiai, apšaudomi stribų, iššokinėjo pro langus. Kurį laiką girdėjosi Antano balsas: „Broliai, seserys, pribaiokit mane! Pribaiokit!“ Paskui nutilo. Sukrito degančios sijos ir lubos.

Nuodėguliuose žmonės rado Antano kaulus. Atpažino iš rožančiaus, nes jis buvo labai pamaldus ir visada nešiodavosi rožančių kišenėje. Aptiko ir mažą jo languotų marškinių skiautelę. Eigulys Branickis surinko Antano Stravinsko kaulus į dėžutę. Kartu su Raguckų mergaitėmis pakasė ją darželyje, po bijūnu. Eigulį iškvietė į saugumą ir tardė:

— Kas jis tau? Kodėl padėjai?

Žmogus nepasimetė:

— Tai kad nepadėjau! Kaulus surinkau — maniau, gal jūs tyrinėsit?

— Pats dabar tyrinėk! — supyko tardytojas.— Mums jis buvo reikalingas gyvas!

Dėžutę su Antano Stravinsko palaikais iškasė Jiestračio gyventojai Lapinskai, ketino palaidoti Plutiškėse arba Šilavote. Netrukus jie patys mirė. Kur Antano kapas?

Nežinoma pavardė partizanės „Laimutės“, kurios lavoną viešai niekino kartu su Juozo Stravinsko kūnu.

— Man tik minėjo, kad kilusi nuo Bagotosios,— kalba Kastutė.— Laikėsi konspiracijos, nieko apie save nepasakojo. Kad nors žinočiau, kas ji? Gal juos ir užkasė ta vieta surištus? Gal pagal tai būtų galima atpažinti?

Didelis moters širdies skausmas. Kažkas lengvabūdiškai nurodė — ir ji patikėjo:

— Tik pamanykit! Dvidešimt septynerius metus puošiau ir prižiūrėjau svetimą kapą! Dar per „Žiburio“ gimnazijos jubiliejų žmonės prie jo nusivedžiau. O prieš Vėlines gavau žinią, kad ten ne Juozo kapas — partizanai nuo Jiezo palaidoti. Matydavau, kad kažkas be manęs lanko tą kapavietę, gėlių padeda. Atsimena mokiniai,— galvojau.

Kur pateko partizanų kūnai iš Prienų aikštės? Kalbama, kad suvertė į Nemuną, o gal į buvusias duobes senose vokiečių kapinėse. Ten, kur nauja vidurinė mokykla stovi. Jeigu taip, tai yra mokiniams apie ką pagalvoti...

Atmintis drėkina šviesias Kastutės akis. Ir byra žodžiai tarsi gyvi širdies trupiniai.

— Skriaudą jaučiu, kad neparodė man jo negyvo, ten — aikštėje. Prašiausi per tardymą, kad nuvežtų. „Nėra reikalo,— pasakė,— atpažino ir be tavęs!“ O tai, kad aš atsisveikint su juo norėjau — jiems reikšmės neturėjo... Nelaikė jie mūsų žmonėmis!

Lageriuose Kastutę palaikė malda, tikėjimas, lietuviškos dainos. Nuo nevilties gelbėjo rožančius. Prisimena Genutę nuo Jurbarko, kuri mokėjo kažkokį ypatingą rožančių. O kai jos — Genutė, Kopeckaitė, Sirutavičiūtė,

Anelė Brudnytė ir kitos — užtraukdavo šv. Marijos litaniją, rusų moterys verkdamos. Joms tie jausmai jau buvo mirę. Sargybinis, Pavolgio vokietis, vis prašydavo dainų. Kai švelniai Uralo miškuose skambėjo lietuviška „Ko liūdi, berželi?“, vokietis leisdavo ilgiau pailsėt: „Dainuokit,— sakydavo,— „erzeli“...“

Kol mama kalėjo, dukrelę Laimutę 10 metų augino teta Onutė. Sulaukusi trylikos metų, mergaitė atvyko pas mamą į Intą ir mokėsi vidurinėje mokykloje. Ta pati Laimutė, kuri, būdama trejų su puse metų Lietuvoje, pravažiuojant pro mišką, šaukdavo: „Čia Kaunas! Tėvelį pamatysiu!“ Nes jai sakydavo, kad tėvelis — Kaune... O paskui vaikas bėgiojo prie visų, žiūrėjo žmonėms į akis ir klausinėjo: „Ar tikrai mano tėvelį nušovė? Ar tikrai?“... Likimas paženklino Lietuvos kūdikius, kaltus tik tuo, kad gimė lietuviais!

Didžiausia diskriminacija ne tik Kastutę, bet ir jos dukrą lydėjo grįžusias Lietuvon. Jos neturėjo teisės apsigyventi didesniame mieste, turėti stogą virš galvos, dirbti mėgiamą darbą, mokytis.

Nors Laimutė mokėsi pavyzdingai, bet jos svajonė tapti gydytoja buvo nereali. Nenorėjo priimti net į medicinos mokyklą. Vis dėlto viena dėstytoja suabejojo: ar galima palikti mergaitę be specialybės? Jai leido baigti akušerių skyrių.

Jų gyvenimams — visi vėjai skaudūs.

Spaudoje pasirodė publicisto Antano Viršulio straipsniai, kuriuose iki koptumo šmeižiamas Juozas Stravinskis. Už juos žurnalistas komunistų buvo apdovanotas respublikine premija.

— Kodėl tas žmogus manęs nepasiklausė apie Juozą? Aš jam būčiau paaiškinus, kad jis nei gėrė, nei rūkė, nei paleistuvis buvo! — apgailestauja Kastutė.

O šventasis naivume! „Santa simplicitus!“ — sušukęs deginamas didysis čekų reformatorius Janas Husas, kai pamatė moteriškę, atnešančią pagalius jo laužui įkurti.

Ar ne panašiai elgiasi Kastutė, ketinanti parašyti tam žmogui laišką ir paklausti:

— Kokia tu ranka paėmei tą premiją ir kaip neužspringai, įsidėjęs kąsnį į burną?

Nepatariau rašyti, nes tai beprasmiška.

Sovietinė santvarka, kurios prigimtyje glūdi kraujo troškimas, lengvai suranda „priešų“. Sovietų priešas ir miręs lieka priešas, kuriam keršijama. Bolševikinis keršto medis išsišakojęs labiau negu itališkoji vendeta. Raganų medžioklė čia vyksta nuo anūko iki prosenelio — ne mažiau kaip keturias kartas į priekį ir dar antra tiek į šonus: priešais tampa giminių giminės — visa gentis!

Sovietinėje santvarkoje atstumtuosius sadistiškai trypti, palaužti ir žeminti privalo smogiamasis šmeižikų legionas. Ideologijos ramsčiai — sovietiniai žurnalistai, prisidengę sakraliniu paties „Iskros“ įkūrėjo vardu, veikia akiplėšiškai, tarytum norėdami įtikinti, jog šimtą kartų pakartotas melas virsta tiesa! Jų užduotis dvišališka: kiek galima labiau sumaitoti „antrarūšius“ žmones ir kuo aukščiau iškelti padugnes bei čeponių tipo kriminalinius nusikaltėlius. Rūmų poetų, šlovinusių imperijos „saulę“, statusas yra aukštesnis, nors ir jie neišvengė iškilų asmenų žeminimo ir represijų teisinimo.

Žinomos dvi sovietinių žurnalistų atmainos. Pirmajai priklauso sąžinė ir protą praradęs bukalgalvis, primenantis pokarinį jugoslavišką anekdotą: „Atėjo Ivanas į medkirčio trobelę. Atėmė laikrodį-žadintuvą. Grįžus Rasiejon, laikrodis sugedo. Pasišaukė remontuoti traktoristą. Tas išardė laikrodį ir mato: guli negyva blakė... Iškeikė, mongoliškai, motiną, ir sako: „Tai štai kodėl jis sustojo — ogi mašinistas mirė!“ Suprask — blakė, kuri „varė“ laikrodį...

Antrajai sovietinių žurnalistų atmainai priklauso stribai ir jų palikuonys, ginklą pakeitę plunksna. Jie kitokie būti negali. Kelio atgal nėra! Ir liejasi „tiesų“ lavina, kuria maskuojamas melas — akivaizdus SISTEMOS veidrodis.

Tačiau nieko nėra amžino. Žmogaus juodinimo laikai pračina. Varnom gimę — lakštingalom nečiulbės!

Kastutė neturėjo žinių apie vyro partizaninę veiklą, nei duktė Laimutė — apie savo Tėvelį.

Tik buvę jo mokiniai... Tik jo partizanai, ėję tuo pačiu žūtbūtinės kovos keliu.

Pasakoja Jonas Matukevičius — „Danielius“, gimęs 1925 metais Ingavangio kaime. Jo brolis Vytautas, gimęs 1930 metais, taip pat buvo partizanas, žuvo apie 1951 metus.

Įdomi Geležinio Vilko rinktinės steigimo pradžia.

Buvo 1944 metų pabaiga, Rytprūsiuose tebegriaudėjo frontas. Pavakarės rūko gaubiami pro apšerkšnijusius medžius į Dūmiškių kaimą pas Urbanavičius atėjo 3 vyrai: Vincas Senavaitis — „Žaliavelnis“ (vėliau „Šiaurys“), Algirdas Varkala — „Žaliukas“ (vėliau kiti slapyvardžiai) ir Kazimieras Juočys — „Šatas“. Urbanavičiai turėjo du sūnus: Kazimierą, kuris tapo „Žaibu“ ir Vytautą — jį vadino „Judošiuku“ (žuvo pirmasis Geležinio Vilko rinktinėje). Šie vyrai sudarė Geležinio Vilko rinktinės užuomazgą. 1945 m. vasario mėnesį grupuotė oficialiai pasivadino Geležinio Vilko rinktine — sutrumpintai GVR. Pirmasis grupuotės vadas buvo Vincas Senavaitis — „Šiaurys“. Antras — „Briedis“ — Kuzmickas nuo Alytaus, ulonų pulko karininkas, išmestas desantu į Prienų šilą su „Aušra“ ir „Vilku“. Kitas GVR vadas buvo atsargos karininkas, Prienų gimnazijos mokytojas Juozas Stravinskas — „Žiedas“ — „Kardas“.

1946 metų birželyje žuvus „Žiedui“, Geležinio Vilko rinktinės vadu tapo Algirdas Varkala — „Žaliukas“, Marijampolės karo mokyklos absolventas, kilęs iš Šaltupio kaimo prie Išlaužo. Pastarajam 1948 m. kovo 3 d. žuvus, rinktinei vadovauti ėmė Juozas Lukša, o kai jis išvyko į užsienį, rinktinės reikalais rūpinosi kuopų vadai „Dešinys“ (Pinkvarta iš Šiauliškių) ir „Tabokius“ (Pranas Senavaitis).

Rinktinėje buvo daug gimnazistų — „Žiburiečių“ — apie 15 vaikinių. Miškai pasipildė gimnazistais, kai juos pradėjo imti į rusų kariuomenę. Jau 1944, 1945 ir 1946 metų abiturientai gavo šaukimus į sovietinę armiją.

— Reikėjo pasirinkti, kuriuo keliu pasukt,— prisimena buvęs „Danielius“,— ir mes pasirinkome... Mišką! Iš mūsų klasės 27 vyrų į gimnaziją 1944 metų rudenį atėjo tik vienas!

Katalikiškoje Prienų „Žiburio“ gimnazijoje mokinius auklėjo gana griežtai. Gimnazijos vadovybė reglamenta-

vo, kontroliavo ne tik jų mokymąsi, bet ir laisvalaikį, elgesį namuose. Tvarkingus ir drausmingus berniukus kai kurios Prienų davatkėlės juokais vadino direktoriaus Martišiaus „šuniukais“.

Miško vyrai greitai pastebėjo, kad „šuniukai“ yra labiau išprusę, kultūringesni, drausmingesni už kaimo bernelius, todėl buvo sudarytas atskiras „šuniukų“ būrys — baudžiamasis. Greta įprastų veiksmų kautynėse, „šuniukai“ turėjo ir specialią paskirtį: naikinti išdavikus ir sribus. Jų vadas pradžioje buvo „Žaliukas“, paskui „Aidas“. Dar vėliau gimnazistus išsklaidė po kitus būrius, paskirdami skyrininkais ir kuopų vadais.

Partizanų vadovybė pavesdavo gimnazistams „žiburiečiams“ atlikti ypatingas užduotis. Ypač ten, kur greta narsumo ir miklumo, prireikdavo nemaža išradingumo ir nuovokos sudėtingose situacijose.

Tokia atsakinga užduotis buvo likviduoti septynių sribų ir vieno saugumiečio grupę Mackių kaime, netoli Dūmiškių. Šiai operacijai vadovavo „Briedis“, nes Stravinskas dar mokytojavo.

Po to jie atliko didelį žygį Kalniškių link. Gavę įsakymą padėti išsiveržt iš apsupties kovojantiems dzūkų partizanams, vyrai pasiekė Simno apylinkes. Deja, mažai tegalėjo padėt, nes atsirėmė į rusų kareivių sieną, pamatė kelis apsupties žiedus. Iš apsupimo išsiveržė apie 40 partizanų, antra tiek žuvo.

Gimnazistai dalyvavo puolant Šilavotą. Pirmasis puolimas — 1944 m. gruodžio mėnesį — buvo nesėkmingas. Antrą kartą — 1945 m. vasario mėnesį — bažnytkaimis buvo paimtas, nors „mūrelyje“ sribai išsilaikė. Tada žuvo 3 partizanai: Vytautas Urbanavičius, Liniauskas iš Pakiauliškių ir Bailumas iš Pakumprio. Šilavoto puolimui vadovavo „Briedis“.

Tas pats „Briedis“ vadovavo ir kautynėms Ingavangio pievose. „Danielius“ prisimena, kaip viskas vyko:

— Apsistojome pamiškėje, apie 70 vyrų. Tris ar keturis išleidome į vieškelį suvaidinti „spektaklį“. Sustabdė jie dieduką su arkliu. Atėmė arklį, prisakydami pranešti Šilavoto sribams, jog Ingavangyje siautėja trys banditai. Netrukus atbildėjo trys vežimai sribų ir enkavedistų. Pa-

sitikome taiklia ugnim. Išklajome apie 17, pabėgo gal vienas kitas vandens pilnais grioviais. Nežuvo nė vienas partizanas.

„Danielius“ dalyvavo ir aršiose Būdininkų kautynėse:

— Mes, apie 90—100 partizanų apsinakvojome pas žmones. Ryte atskriejo žinia: visai arti — Otoje — pilna rusų! Pasitraukėm į pamiškę. Rusai atkirto kelius iš šonų. Atidengėm ugnį. Dvi jų mašinas pervertėm. Rusai persirikiaavo ir keliom bangom, kokius 4—5 kartus iš eilės vėl puolė pamiškę. Kautynės tęsėsi visą dieną. Vėlai vakare pajutome, kad mus jau ir užnugaryje supa. Minosvaidžiai leido į mus minas — kaukė taip vadinamos „katiušos“. Išsisklaidėm mažais būreliais ir veržėmės iš apsupties. Mūsiškių žuvo du: Marytė Senavaitytė ir jos tvarstomas kovotojas. Vadas „Briedis“ žuvo rytojaus dieną. Išėjęs į pamiškę pasižvalgyti, jis buvo nukautas rusų snaiperio.

Būdininkų mūšyje galvas palydėjo ne mažiau kaip šimtinė rusų. Važiavo kniūpsčių kareivių priverstos mašinos iš mūsų girių...

Nė kiek ne lengvesnės „Danieliui“ ir jo draugams buvo kautynės Žemaitkiemyje:

— Tai įvyko 1945 metų balandžio 13 dieną. Rusų čia žuvo apie dešimtį, bet tarp jų buvo keli aukšto rango karininkai. Jiems atvežė specialius karstus, raudonai dažytus. Iš mūsiškių krito vienas — „Aršusis“ — mano bendraklasis Jonas Kisielius. Traukdamasis aš ant jo, sužeisto, suklypau. Ėmėme jį vilkti arimu. Buvome iš visų pusių apsupti, žemę gaubė tirštas ryto rūkas. Jonas labai dejavo pro sukąstus dantis. Paskui paprašė jį palikti, bet įduoti granatą. Ištraukę kaištuką, granatą padėjome klasės draugui ant krūtinės ir palikome vagoje. Nušliaužę apie dvidešimt metrų, išgirdome sprogimą. Per rūką pamatėm ties juo virstančius kelis rusus.

Kiti jo klasės draugai žuvo panašiai. Lietuvos moksleiviai ir studentai — šešiolikmečiai dvidešimtmečiai — be panikos, ramiai, — ir ne vienetai, o šimtai ir tūkstančiai, kovoje už Tėvynės laisvę pasirinkę nebūtį ir garbingai išlikę nenugalimi! Tokie tad buvo:

Povilas Šiugždinis — „Bitinas“, kilęs iš Alksniakiemio kaimo. Labai narsus jaunuolis. Netoli Pociūnų, rusų ap-

suptas, granatomis susisprogdino bunkeryje kartu su broliu. Jie, trys vienos šeimos sūnūs, kovojo prieš raudonuosius okupantus.

Kazimieras Banionis — „Klajūnas“, kilęs iš Ašmintos. Žuvo Mačiūnų kaime 1945 m. rugpjūčio 15 d. „Buvo nupjautos avižos. Mes užėjome ant pasalos,“ — prisimena „Danielius“.

Vaclovas Petraška — „Šturmas“, kilęs nuo Balbieriškio, daug baimės sribams įvaręs. Žuvo Simno pusėj, netoli Žuvinto.

Petras Krūvelis — „Aidas“, suimtas pasaloj, žuvo kalėjime.

Kazys Urbanavičius — „Žaibas“ — pateko į enkavedistų rankas pas Žukauskus Vartų kaime. Per Kalėdų šventes jis buvo užnuodytas fabrikinio būdu užantspauduotu burgundišku vynu patyrusios saugumo agentės „Pulkininkienės“. Ši agentė, tobulai užsimaskavusi ir iki kaklo įbridusi į Lietuvos patriotų kraują, tebėra nedemaskuota iki šiol.

Buvę Prienų gimnazistai — partizanai „Kovas“ ir „Danielius“, praėję Gulago golgotas, sulaukė Lietuvos Atgimimo.

Juozui Stravinskui — „Žiedui“ („Kardui“) ėmus vadovauti Geležinio Vilko rinktinei, kai kurie jo mokiniai jau buvo gavę partizaninės kovos krikštą, užsigrūdinę mūšiuose.

Kaip ir normaliaame gyvenime, miške Mokytojas buvo inteligentiškas, švelnus žmogus. Jam buvo sunku prisitaikyti prie žiaurių kovos sąlygų.

— Jis visad išliko taurus, geros širdies žmogus,— prisimena buvęs partizanas.— Užklupo kartą jį sekusį sribą. Nesunaikino, nenubaudė, tik atskaitė moralus: „Kaip tau negėda?“ Ir paleido: „Keliauk, žmogau, ir būk doras!“ Tik nežinia, ar tie linkėjimai išsipildė...

Vadovaudamas rinktinei, „Kardas“ buvo geras strategas ir karinės taktikos žinovas. Jis vadovavo Degimų mūšiui, kuriame žuvo nedaug kovotojų (septyni), o mūšyje prie Šunskų sugebėjo taip organizuoti kovos veiksmus,

kad nežuvo nė vienas partizanas. Rusų šiame mūšyje krito apie trisdešimt.

Partizanės „Laimutės“ pavardės ir vardo „žiburiečiai“ nežinojo. Tik prisimena, kad jos šeimoje buvo dar viena sesuo, taip pat partizanė.

Toks buvo Geležinio Vilko rinktinės partizanų vadas Juozas Stravinskas — žmogus, nenusilenkęs niekšybėi. Savo mokiniams taip ir likęs Mokytojo pavyzdys. Kartu su savo mokiniais ėjęs per ugnį ir vandenį į žūtbutinę kovą, su jais ir akis užmerkęs. Prienų turgaus aikštėje — nebyliai IŠKALBINGAS savo paskutinėje pamokoje... Nes amžina žmogaus siela ir nemirtinga — jo tautos Laisvė.

BĖGA JOTVINGIŲ UPĖ

Tarsi magnetas traukia protėvių žemė. Giliai suleido šaknis ąžuolai ir liepos, skroblai ir klevai Jiesios skardyje. kur dar stūkso prosenelių sodybos likučiai. Kitapus Kauno—Prienų plento, Jiesios ir Šventupės santakoje, nedidelio piliakalnio viršūnėje dūli jų kaulai. Jau keturi ar penki šimtmečiai piliakalnis saugo protėvių poilsį. Atėinu čia, į Veiveriukus, ties vienu geležiniu kryžiumi nusielenkti tiems, kurių proanūkė esu. Kartu ir tiems, kurie ilsisi šalimais, bendrame mirtinai užplaktų sukilėlių-baudžiauninkų kape.

Jaučiuosi šiame piliakalnyje lyg senoje šventovėje. Tvarkome tuos kapelius. Jauniausioji talkininkė — sūnėno Lino dukrytė Aistė nuolatos teiraujasi, kas buvo tie proseneliai, kodėl sukilo baudžiauninkai, ar tikrai čia medinė pilis stovėjo, gal po ąžuolu šventą ugnį kūreno? Į daugelį klausimų atsakyti jau neįmanoma. Karai sunaikino ir koplyčią, kurioje Napoleono kareiviai laikė arklius — trypė jie baudžiauninkų koplyčioje paslėptas drobes. Sudegino nepakartojamo grožio kryžius, išvartė paminklus. Sklandė legenda apie lobius, rastus piliakalnyje. Aiškinu Aistei, kad proseneliai Stuopiai nerado jokių lobių, jie buvo pa-

prasti, neturtingi valstiečiai, savo darbštumu iš baudžiaivos išsipirkę. Ir kad suprato jie mokslo reikšmę, todėl dar praėjusiam šimtmečiui, gūdzioje carinės rusifikacijos naktį leido savo vaikus ir anūkus į Vakarų Europos — Leipcigo ir Miuncheno universitetus. Tegul jiems ir neskyrė valdiškų stipendijų, kaip Petrapilio ir Maskvos universitetuose, užtat negrėsė nutautėjimas, ir niekas nepiršo svetimo tikėjimo.

— Agota Stuopini,— perskaito Aistė įrašą paminkle.— Kodėl prosenelės pavardė nelietuviška? Juk teta Aldona Markūnienė pasakojo...

— Legendą apie tai, kaip italų architektai statė Prienu bažnyčią? Ir mūsų giminėje prasidėjo juodbruvių linija? Ne visai taip. Prosenelei paminklą darė Rytrpūsių meistras, kurie, nežinodami lietuvių kalbos, galėjo lengvai praleisti pora raidžių. Italai čia niekuo dėti, Aistute! Gražiom baudžiauninkėm — tokių pat baudžiauninkų užteko. O šiose vietose gyveno jotvingiai — labai narsi baltų gentis. Tragiško likimo tauta: prieš aštuonis šimtus metų juos, kaip ir prūsus, išnaikino kryžiuočiai. Vienas kitas, be abejo, išliko — čia visur gūdzios girios augo. Net Garliavos bažnyčia pastatyta 1809 metais miško viduryje. Manychiau, kad juodbruvus genus mes iš jotvingių paveldėjom. Ir kai ką daugiau...

— Lietuvus viduryje — jotvingiai? Netoli Kaunas, ir Jiesia į Nemuną įteka.

— Upės vardas — aiškiausias įrodymas! Jiesia — jotvingių upė. Jotvingių kilmės žodis, reiškiantis skubų ėjimą, eisną. Einantis — nueina.

— O kur prosenelių palikuonys nuėjo? Toli?

— Ir toli, ir netoli. Dukros — prie Nemuno, Šventupės nutekėjo. Anūkai ir proanūkiai — kas į Kanadą — avialaineriais, kas į Sibirą — gyvuliniais vagonais.

Kiti, pasilikę čia, užmerkė akis, amžiams išlikę jauni...

Pasivaikščiosime pajiesiais, takais narsių jotvingių palikuonių, skaudžiai gyvų neblėstančioje mūsų atmintyje.

Kuplių medžių ir krūmų apsuptyje prie Jiesios glaudžiasi Marčiulaičių sodyba. 18 ha smėlėtos žemės lopinėlis — ne per didelis 9 asmenų šeimai. Sodybos šeiminkas

Kazimieras Marčiulaitis buvo nagingas, darbštus, mokėjo pasigaminti ir baldus, ir žemės ūkio padargus. Kaimynams namą pastatydavo, roges ar vežimą padarydavo. Amatas padėjo išmaitinti gausią šeimą.

Marija Marčiulaitienė, bitės darbštumo lietuvė valstietė, rankų nuo darbų nepraskirdavo: laukai, vaikai, audimas ir verpimas, šeiminkavimas.

Marčiulaičių vaikai—vienas paskui kitą. Tėvų rūpesteliai ir džiaugsmas, laukiama paguoda senatvėje.

Vyriausias — Antanas, gimęs 1923 m., buvo gabus mokslui, lankė Prienų „Žiburio“ gimnaziją.

Antrasis — Vytautas, g. 1925 m., į mokslus nelinko. Užtat buvo nepakeičiamas žemės ūkio darbuose.

Trečiasis — Klemensas, g. 1927 m., buvo judrus, linksmas, domėjosi technika, visų labai mėgiamas už nuoširdumą ir paslaugų būdą.

Ketvirtasis — Justinas, g. 1929 m., ramus, lėtabūdis. Jį nepiktai pajuokdavo, kad merginą gal ir ras, bet karėivis nebus.

Penktoji — dukrelė Birutė, mamos numylėtinė.

šeštasis — Kostas, g. 1935 m., augo rimtas ir mąslus. Tėvų manymu, mokslo keliu pasuks.

Aneliukė — septinta — viskuo į brolių Klemensą panaši.

Augantys vaikai padėjo tėvams gyvulius prižiūrėti, visus darbus nudirbti. Kadangi visi turėjo skambius balsus ir gerą klausą, aidėjo pajiesiai nuo jų dainų. Dainavo sūriui prakaitu žemę laistydami, dainavo nerimą širdy pajutę. O nerimauti buvo dėl ko: artinosi karo vėtra, kybojo naujos okupacijos grėsmė.

Pirmąją karo dieną ugnis nušlavė visus Marčiulaičių trobesius, sunaikino gyvulius. Naginga ir darbšti šeima nepuolė į neviltį — vėl atsistatė, prasigyveno ir nesiskundė likimu. Bet vėl atgriuvo į Lietuvą bolševikai. Ne tik duonos, bet ir ramybės pristigo. Kentėjo lietuvis, kaimo žmogus prie Jiesios.

Okupantai rusai paskelbė mobilizaciją.

Ar galėjo lietuviai, anot mokytojo Antano Marčiulaičio, pamiršti kraupias bolševikmečio žudynes Rainiuose, Pravieniškėse, Panevėžy, Klepočiuose — visoje Lietuvoje, taikių Lietuvos gyventojų siaubingus trėmimus į vergų

šali — Sibirą? Už ką lietuvis turėjo eiti į rusų frontą, lieti kraują ir aukoti gyvybę?

— Nėra ko stebėtis,— sako Antanas,— kad jauni vyrai metėsi į miškus, ėmė į rankas ginklus ir ryžosi gintis. Išėjo ir mano broliai. Visi tvirtai tikėjo, kad po fašizmo saulėlydžio ateis ir bolševizmo galas.

Susiradęs bendraminčių 1945 metais į Laisvės kovotojų eiles įstojo Vytautas Marčiulaitis.

Netrukus — antras, trečias ir ketvirtas broliai pasuko pirmojo keliu. Sūnūs kovėsi, krito, dingdavo paslapčia. Paliko tėvas nesuartą lauką. Palūžo motina po sielvarto našta. Apleido jie gimtuosius namus. Išėjo, kur akys matė. Slapstėsi nuo išvežimų, rusų ir sribų persekiojami.

Partizanas Vytautas — „Vėjas“ partizaninėje kovoje išbuvo bene ilgiausiai — 6 metus. Dalyvavo daugelyje susirėmimų su enkavedistais, reguliarios sovietų armijos daliniais. Ilgą laiką Dievas jį saugojo, nes buvo labai pamaldus. Apie tai pasakoja ir šis įvykis. Vieną 1950 metų naktį Alksniakiemyje jis turėjo susitikti su namiškiais. Apie tai sužinojo enkavedistų sekliai. Sutartą valandą jie užplūdo įtariamą vietą ir padarė nuodugnią kratą. Nieko nelaimėjo. Vytautas, intuicijos vedinas, atėjo dienos metu ir laimingai pasimatė su tėvais bei jauniausiu broliu Kostu.

Vytautas žuvo 1951 m. sausio 14 d. netoli Marijampolės. Jo kovos draugui Kazimierui Kurtiniui — „Ažuolui“ mūšyje peršovė petį, o Vytautą mirtinai sužeidė. Partizano kūną paslėpė vietos gyventojai Narijauskai. Brolis Klemensas—„Karaliūnas“ su draugais atvežė žuvusįjį į Prienų valsčiaus Mielaiškampio kaimą ir pašarvojo Martytės Bubnytės namuose.

Kaime pasirodė enkavedistai ir sribai. „Karaliūnas“ apglėbė brolio kūną ir šermenų dalyviams pasakė: „Aš nuo jo nesitrauksiu. Geriau čia pat žūsiu!“ Sribai praėjo pro šalį. Partizanas buvo palaidotas Skersabalio senkapiuose.

Nepertoliausiai nuo tėviškės pusmečiu anksčiau (1950. 05.16) žuvo Justinas Marčiulaitis — „Milžinas“. Nedideli penkių vyrų būrelį iš pasalų užklupo priešai: nušovė jį ir Leoną Kurtinį — „Jaunutį“. Spėjama, kad juos buvo iš-

davęs eigulys. Šių partizanų kūnus niekino Sasnavoj, Igliskėliuose, ir užkasė bulvių duobėj prie Šilavoto kapinių.

Trečias brolis — Klemensas — „Karaliūnas“ žuvo prie Amalvos ežero, netoli Marijampolės. Jis su būrio draugu Vincu Bražinsku — „Smaugliu“ išsiruošė prie to ežero susitikti su apylinkių partizanis. Abu vyrai valtimi persikėlė per ežerą. Iš tolo pastebėjo belaukiančius žmones. „Karaliūnas“ išlipo ant kranto, o „Smauglys“ pasiliko valtyje. Klemensas pasisakė pasitinkantiems savo slapyvardį. Jie staiga čiupo jį už parankių, norėdami paimti gyvą. Klemensas spėjo paleisti keletą šūvių ir nusišovė pats. „Smauglys“ iš valtios nušovė vieną atėjūną.

Vėliausiai į partizaninę kovą įsijungė jauniausias brolis — Kostas Marčiulaitis — „Slanka“. Jis žuvo vos sulaukęs 17 metų kartu su penkiais kovos draugais Prienų šile, prie Juodaraiščio. Nuvargę po ilgos ir sunkios kelionės vyrai nutarė pailsėti. Sargybą pasisiūlė eiti du to paties būrio draugai, Lietuvos vokiečiai Ūkas ir Hasneris. Nežinojo vyrai, kad ilgai tykoję, savo juodą darbą atliks NKVD šnipai. Susigundę okupantų pasiūlyta nemaža suma jie sušaudė 6 įmigusius partizanus, susitėpė nekaltųjų krauju, palaidojo savo niekšišką sąžinę.

Ūkas gyveno išvežto į Sibirą ūkininko Mačiulio sodyboje. Pas jį apsistodavo ir Hasneris. Po kraupios žmogžudystės Prienų šile abu išdavikai Tauro apygardos vado Staniškio — „Lito“ įsakymu buvo pasmerkti mirti. Mačiulių ūkį partizanai sudegino. Hasneris pabėgo, Ūkas žuvo. Čia įvyko humaniškas likimo paradoksas: vykdę nuosprendį partizanai nekliudytus paleido Ūko šeimos narius. Tuoj pat Ūko žmona nubėgo į Šilavotą pranešti sribams. Motiutė su anūkais taip toli nėjo — prisiglaudė pas Ūko nužudyto partizano Marčiulaičio motinos seserį Konstanciją Bubnię, gyvenusią kaimynystėje, Marčiulaičių ūkyje. Žudikų ir jų giminių akys geros, dūmų nebijo. Vis dėlto, svarbiausia tai, kad partizanai, atlyginę pagal nuopelnus niekšui, nelietė motinos ir vaikų.

Pasitraukę iš gimtųjų vietų, partizanų Marčiulaičių tėvai septynerius metus slapstėsi Mielaišupyje, Jiezne, Bagrėne, Pagaršvyje, Alksniakiemyje, Gustaitynėj, Ilga-

kiemy, Kaliningrado srityje... Motina mirė 1970 m., tėvas — 1973 m. Iš devynių šeimos narių gyvi išliko tik trys: Antanas, Birutė ir Anelė.

Mokytoją Antaną intensyviai sekė. Jis labiau nei čigonas arkliaus kaitaliojo darbovietes, naktimis dažnai slėpdavosi mokyklos palėpėje, pas kaimynus, net kapinėse, prigludamas prie šviežiai supulto kapo. Čia — neįtars. Sekliai neieškos kapinėse, ir apsilankę nenustebs, pamatę skausme suklypusį žmogų. Gal tas — mirusiojo giminaitis?

Enkavedistai mėgino mokytoją užverbuoti. Nepavyko. Daug kartų jį tardė, šantažavo, grąšino. Nepalūžo. Neišdavė brolių, tėvų ir Tėvynės.

Sesuo Birutė taip pat mokytoja. Dirba Molėtų rajono Giedraičių vidurinėje mokykloje. Antroji sesuo Anelė — Prienų buitinio aptarnavimo kombinato siuvėja.

Jų šeima sudėjo didelę auką ant Tautos Laisvės aukuro — keturių brolių gyvybes! Eilėmis išsilieja jų atmintis iš mokytojo Antano širdies:

***Sulauks Tėvynė naujo ryto —
Vergijoj kalinta, basa:
Paminkluos vario ir granito
Plevena didvyrių dvasia!***

Mokytojas prisimena savo motiną, kuri, springdama ašaromis, dainuodavo partizaniškąją „Sūneli, Tėvynė tave šaukia!“. Stiprios dvasios Lietuvė — Motiną, savo keturis tvirčiausius sūnus į nelygią kovą, į klaidią nežinomybę išlydėjusią...

Susimąsto Antanas: „Gal Dievas mus už nuodėmes taip nubaudė, o gal per daug mylėjo? Jeigu užleido šitaip amaru ir nedraudė šėtonui siautėti be atvangos“.

Žiaurus svetimųjų pasikėsinimas į mūsų tautos gyvybę, Kremliaus kurstomas brolių žudiškasis smurtas ir pusė šimtmečio brukta priešinga lietuvių dvasiai ideologija nulino mūsų Tėvynę. Dar ne visi atgimsta ir atkimšta. Nėra dar visiško teisingumo ir tiesos, nes svetimą skriaudą ne visi įstengia suvokti kaip savą. Dar šmirinėja smalsiomis žiurkių akimis saugumo agentai. Visur — ir žmonių susibūrimo vietose, ir kryžių šventinimo iškilmėse. Apsi-

mesdami geručiais ir paslaugiais, strībų klapčiukai pasiruošę ir vėl kryžiuoti daug kentėjusią Tėvynę. Netgi atgimstančią, jau atsikeliančią!..

— Jeigu jau taip,— sako penktasis Marčiulaičių sūnus Antanas,—tai laikas atskleisti ir patį tragiškiausią pokario įvykių tarpsnį. Laikas nevaržomai pasakyti apie jį tiesą.

Taip, laikas. Ir jis nelaukia! Graikų išminčius Talis yra taikliai pastebėjęs: Kas greičiausias pasaulyje? — Protas. Kas išmintingiausias? — Laikas. Jis viską sustato į savo vietas.

Tylime, vaikščiodami pajiesiais — takais senųjų protėvių ir bebaimių jų ainių, žuvusių už Tėvynę dvidešimtojo amžiaus viduryje.

Bėga jotvingių upė Jiesia. Jaugę mūsų šaknys — giliai, jos dugne. Krantuose kiekvieną rudenį variu nurausta klevai. Vasarą senose sodybose bičių dūzgesio pilnos liepos. Ir geri žemės delnai glaudžia Tave prie pačios Lietuvos širdies.

*Žydės Tėvynė mūsų — laisva, graži, jauna
Ir brolių partizanų minės graudi daina!..*

PRIE MIŠKO ALTORIAUS

Vėjas blaško pašiurpusias dobilų galvutes, ant kurių nenutupia bitės. Tyvuliuoja į tvenkinius subėgęs Šventupės vanduo. Nesigirdi pempių, vyturių. Tik mėlynas dangus — skaudžiai artimas ir nepakitęs — lyg palikimas iš tų laikų, kai čia stovėjo Mogiškės vienkiemis.

...Kryžiuočių nusiaubta ir dykra virtusi Suvalkija buvo apaugusi neįžengiama giria. Žmonės išlaužė girią — įkūrė Išlaužą. Girios glūdumoje, ant upelio kranto, protėvis iškirto proskyną, išplėšė kelmus — atkovojo iš girios keliasdešimt hektarų. Jo sūnūs įveikė dar didesnę plotą. Užveisė sodą, o šaltiniuotas atšlaites apsodino drūtmėdžiais: ąžuolais, uosiais, skroblais, kad nuo audrų sodybą saugotų ir būtų iš ko roges, ratus, ratelius ir kitus pa-

dargus pasigaminti. Pagiežingi svetimtaučiai dvarponiai keiksnojo išsprūdusius iš baudžiovos lietuvius, kurie, tik pamanyk, viską gali (lenkiškai „mogi“). Ir Mogiškė viską galėjo, nors jos užaugintus vaikus pančiojo rekrūtų retėžiai, o naujagimius guldė į smėlį epidemijos. Ji slėpė daraktorius ir knygnešius, sukilimų ir karų nusiaubta kantriai kilo iš pelenų.

Priešpaskutinėje Mogiškės kartoje iš 12 vaikų užaugo penki: trys seserys ir du broliai. Šešiasdešimties hektarų ūkis atiteko vyriausiam sūnui, o šis jį pardavė „amerikonui“ Kižiui, vedusiam jauniausiąją „mogiškinukę“. Praradęs sveikatą Amerikoje, jis netrukus mirė. Teta Petrutė, ištekėjusi be kraičio, tapo jauna našlė ir didelio ūkio savininkė. Seserys sutarė, kaip reta — gal todėl net dvi aš vadinau motinomis... Trečioji, jauniausioji, Petrutė buvo ne tik savo vaikų, bet ir Lietuvos partizanų motina. Prieš karą ji ištekėjo už darbštaus ir doro savo samdinio Antano Vilko, garsiųjų partizanų Lukšų dėdės.

Artėjo okupacijų ūkanos. Vokiečiai išvijo rusus, vėliau patys nuo jų pabėgo. Antroji bolševikų okupacija veržė Lietuvai kilpą ant kaklo. Gaivališka kilęs partizaninis judėjimas peraugo į organizuotą, ilgalaikę, kruviną kovą.

Teta Petrutė visa širdim persiėmė kovotojų rūpesčiais. Kai seserys perspėdavo: „Bijok Dievo! Į Sibirą išveš!“, teta ramiausiai atsakydavo, kad į Sibirą vis tiek išveš — „rusai nebūtų rusai, o partizanai dabar — mūsų kariuomenė!“

Sunku suskaičiuoti, kiek Mogiškėje buvo bunkerių ir kiek vyrų juose slėpėsi. Vis dažniau teta atvažiuodavo pas seseris ir prašydavo:

— Visai neturiu miltų... Lašiniai baigėsi. Kiaušinių reikia!

— Turtingiausia gospadinė — ir neturi?

— Tai jau taip! Visi biedni į partizanus suėjo.

Kaskart didesnius krepšius nešiojosi teta. Ją užjautė:

— Petrute, tu elgeta tapsi! Jau panaši daraisi.

— O vyrai kraują lieja už Lietuvą! Kas apgins, kas išvaduos, jei ne jie?

Jos neišgąsdino dažnos kratos. Virtinėm ėjo stribai ir enkavedistai, raustė rausė Mogiškę, bet bunkeriai buvo

patikimi: kluone, tvarte, naujoje troboje, svirnuose. Nė vieno neaptiko. Jų neišdavė teta per tardymus. Neatskleidė paslapties ir lageriams pasmerkta jos duktė Kazimiera. Mogiškėje slapstėsi daug apylinkės partizanų. Gana ilgai jos bunkeriuose gyveno Juozas, Jurgis ir Stasys Lukšos. Jie bene pirmieji pavadino tetą partizanų motina.

Kai kluoną ir tvartą nugriovė tveriamo kolūkio fermoms, o naująją trobą išvežė į Prienus, visas Mogiškės gyvenimas susitelkė svirnuose. Tai buvo tvirtas, skarda dengtas pastatas iš trijų sekcijų, su mažais, grotomis apsaugotais langeliais. Bunkeriai iš svirno požeminėmis angomis vedė į sodo nuokalnės krūmus. Įrengus krosnis, partizanai apsigyveno viršuje. Jausdami pavojų, nusileisdavo į apačią ir nuo Šventupės alksnynų pasiekdavo didžiuosius Prienų šilo miškus.

Vyresnieji tetos Petrutės vaikai — Kazytė (g. 1928) ir Pranas (g. 1930) ankstyvoje jaunystėje augo viskuo aprūpinti, motinos lepinami, mokslo draugų apsupti. Nerūpestinga mėlynakė gražuolė Kazytė, linksma kvatoklė, ant žirgo lenktyniavo su vėju pašventupės pievose. Nelabai jai rūpėjo mokslas, nesidomėjo partizanine kova, nebent romantiškai skambančiais vyrų slapyvardžiais, nebuvo ryšininkė.

Bet jaunystė pareiškė savo teises.

— Turbūt, turėsiu žentą,—palingavo galvą teta.

Kazytė tapo „Piršlio“ — Jurgio Lukšos sužadėtinė. Ištekėti už jo nebuvo lemta. Vos parvedęs būsimą marčią į savo tėvų namus, Jurgis Lukša žuvo. Kazytė pateko į enkavedistų nagus.

Tetos sūnus Pranas su nerūpestinga paauglyste atsiveikino vokiečių okupacijos metais, azartiškai gainiodamas balandžius Išlaužo padangėje. Užėjus rusams Pranas balandžių nebelaikė. Jis ėmė neapkėsti paties šių paukštelių pavadinimo, nuvalkioto atėjūnų. Pranas užaugo reto grožio jaunuolis. Jo klasikinių bruožų veidą gaubė tamsūs garbanoti plaukai, iš gilumos žvelgė aiškios, mėlynos akys. Pranas buvo vyriškas, bet kartu ir labai švelnus, nuoširdus. Gražiai pavydėdamos, kitos dvi seserys kalbėdavo tetai: „Tau bepigū! Tokį sūnų turi — bus senatvėje prie

ko galvą priglausti.“ „Viskas Dievo valioj“ — atsidūsėdavo ji.

Pranas įsijungė į partizaninį judėjimą — tapo ryšininku, žvalgu, išmoko taikliai šaudyti. Kai motina pritrūkdavo maisto, sūnus išeidavo su medžiokliniu šautuvu į pamiškę ir grįždavo apsikarstęs kiškiais. Turėjo Pranas didelę svajonę. Prisimenu jį nuo vaikystės klie dintį: „Aš būsiu kariškis. Tarnausiu Lietuvos kariuomenėje!“

Mus, pusseseres, jis vadino sesikėmis, o savo motiną — mamele. Ištardavo šį žodį kažkaip ypatingai švelniai, ir tuomet jo prašymams ji nepajėgdavo atsispirti.

Merginos nenorėjo palikti Prano ramybėje, bet jis jomis nesidomėjo. Per vasaros atostogas atvyko į Mogiškę dviračiu jauna mokytoja iš tolimo kaimo. Ji buvo kažkur susipažinusi su Pranu ir dabar nuoširdžiai pakvietė:

— Atvažiuok, Praneli, šeštadienį pas mus šokiai. Lauksiu.

— Šokiai? Ne! — vaikinio mintys buvo kitur.— Šokiai bus, taip! Kai rusų kvapas iš čia išgaruos!

Tardytojai Kerberis ir Strelcovas Kauno saugume tardė Petrutę Vilkiene.

— Tavo duktė mūsų rankose. Nurodysi banditų bunkerius— paleisim! O jei ne — pamatysi!

Petrutės nemušė. Nepalietė. Tik jos akivaizdoje kankino dukterį. Kazytę atvedė vienmarškinę, išsitaršiusiais plaukais, paklaikusiu žvilgsniu. Ji paslėpė nuo motinos savo sutraiškytus pirštus už nugaros, bet tardytojas liepė padėti ant stalo.

— Pažįsti? — paklausė budeliai motinos.— Grožėkis! Gal nori dar gražiau? Kur bunkeriai?

Jos nepasakė, kad bunkeriai namuose. Kazimierai trenkė per rankas. Ji susmuko. „Kur bunkeriai?“¹¹

— Nieko nežinau... — suvaitojo duktė.

— Ne-ži-nau! — išskiemėnavo motina.

— Yra būdų! — neatlyžo šlykščiai keikdamiesi vanda-lai.— Prabilsite! Išveskit ją į kitą kambarį, duris praver-t,— tegu šita girdi!

— Mama, nebijok! — sušuko Kazytė.— Aš ne... ne... ne!

Abi moterys buvo tvirtos. Nepalaužiamos. Jos gynė tai, ką privalėjo ginti. Susidūrę su žvėrimis, jos išliko žmonėmis. Ir Dievas joms suteikė stiprybės.

Vėliau, atėjusi į Panemunę pas savo vyriausiąją seserį Kotryną, Petrutė pasakojo patirtą siaubą ir tarp žodžių ilgai, graudžiai, bejėgiškai raudėjo. Ašarų jai dar buvo likę.

Man neleido išklaudyti jų pokalbio iki galo. Su pusės sesere Kazimiera atvirai išsikalbėjome neseniai.

— Baisiausia buvo,— prisipažino ji,— kai norėjau išprotėt, bet negalėjau! Mūsų kameroje buvo dar žiauriau kankinamų moterų. Prisimenu tokią Naruševičienę. Nėdudukė, apie 28 metų. Kilusi nuo Kauno, iš Lapių. Po langais atvedavo jos kelerių metų sūnelį ir mušdavo, motinai matant. Rankutes laužė. Po to ją vedavo į tardymus. Sugalvojo azijietišką kankinimo būdą. Saugumo kieme buvo tualetas. Ją nuvedavo į ten, surakintom už nugaros rankom, pusnuogę. Į tualetą įleisdavo vilkinį šunį. Tas draskydavo moterį. Supūliavo pilvas, atsivėrė mėsgaliai, kuriuos šuo dar labiau draskė. Pusgyvę kankinę įmesdavo į kamerą, ji rėkdavo per naktis. Maldavo:

— Moterys, užmuškite mane! Greičiau užmuškite!..

Kameroje sklido baisus kvapas. Merdėjančią išnešė, ir daugiau nebematėm.

Pasaulis nežinojo Lietuvos vaikų kančių, tragedijų, likimų.

Kazimieros laukė Karagandos lageriai, Džeskazgano vario kasyklos ir Kengyro sukilimo tankų vikšrai.

Likusią tetos Petrutės šeimą užkliudė didysis 1948 m. gegužės 22 d. trėmimas, tačiau svirno bunkerio požemine anga ji spėjo pasitraukti į laisvę. Išvežė vieną dėdę Vilką.

Išdraskytų lizdų žmonės blaškėsi po visą Lietuvą. Pranas lankė vidurinę mokyklą Klaipėdoje. Teta lenininiu būdu išgavo jam „baltą bilietą“ — atleidimą nuo tarnybos prieš kariuomenėje.

Jie vėl grįžo į Mogiškę. Slapstėsi nuo kitų išvežimų, kurių datas geri žmonės pranešdavo. Išėiti į mišką Pranas neketino, nes partizaninė kova blėso. Bolševikai per prievartą įkūrė Lietuvoje kolūkius. Juose — valstybinėje baudžiamojoje — žmonės dirbo pusvelčiui, gyvuliai dvėسė —

grėsė badas. Rusiška betvarkė darbščiam lietuvių valstiečiui buvo nepakenčiama. Todėl į mišką vis dar ėjo vyrai — geriausi tautos sūnūs, spėję užaugti per kelerius pokario metus.

1950 metų vasarą grįžau iš Sibiro. Aplankiau teta Petrutę. Pranelis liūdnas sėdėjo kiemo viduryje ant didžiulio nupjauto medžio ir susimąstęs lėtai tampė armoniką. Neprisitaikė pusbrolis prie okupacijos sąlygų. Manęs nesuprato. Pakėlė savo gražias mėlynas akis ir pasakė:

— Nesidžiauk, sesike, kad sugrįžai. Matai — Lietuva pavergta. Negali būti nei laimės, nei teisybės okupuotoj valstybėj.

Motinai jis kalbėjo aiškiau:

— Mano vieta, mamele, kur tikri vyrai — miške! Aš okupantų tarnas nebūsiu! Skeltanagiams nevergausiu!

Motina sudrebėjo... Žūti dabar, kai matosi, kuo viskas baigsis — okupacija nepajudės!

— Aš dar pagalvosiu,— Pranas paglostė jos galvą.

Nerimo genama, teta atbėgo pas savo seseris. Prano ketinimai jas pribloškė. Neleisdamos Petrutei atsikvošėti, moterys patarinėjo:

— Uždrausk, ir viskas! Kamaroj užrakink! — šaukė Marija.

— Tu jam į kojas pulk! Atsiklaupk prieš jį, kad tik neitų. Kaip žvaigždė tavo sūnus, o tu jį mirt išleisi? — priekaištavo Kotryna.

Išgirdome — išėjo...

Motina palydėjo savo sūnų Praną priimti priesaikos pas Juozą Lukšą. Jis buvo neseniai grįžęs iš savo antrosios kelionės į užsienį. Sunkios padėties neslėpė — partizaninis judėjimas silpo, pagalbos iš niekur nesitikėjo. Tačiau didvyriškumas užkrečia: Juozas liko su savo tauta, ir Pranas Kižys nusprendė, kad būtent dabar, tragišku momentu, jo pareiga — būti šalia Juozo Lukšos didvyrių. „Mamele, nepyk,— įtaigiai pasakė.— Lietuva man — irgi motina!“

Paskutinis mūsų apylinkės jaunų vyrų būrelis priiminėjo priesaiką. Jie buvo labai rimti, susikaupę. Priėjo

išpažinties, priėmė Švenčiausiąjį. Atsiklaupę bučiavo vėliavą ir kartojo priesaikos žodžius.

Kartu su teta Praną atlydėjo jo pusseserė Janina Skučaitė. Petrutė palaimino sūnų ir bejėgiškai pratarė:

— Vaikeliai, jūs gi visi žūsite!..

— Taip, žūsime, bet Lietuva bus laisva! Kada nors, bet bus! Ateinančios kartos įvertins!—Jozas Lukša buvo tvirtas savo teisumu.

Baigiantis iškilmėms, Lukša apžvelgė susirinkusius. Jo žvilgsnis sustojo ties raudančių motinų veidais.

— Tėvynė niekada neužmirš jūsų aukos,— tarė.— Yra ir bus Lietuva, nes yra ir bus tokių motinų. Ačiū Jums, brangiosios, už Jūsų didžiausią auką! Kai stovės Lietuvoje paminklas Partizano Motinai — bus jame ir Jūsų bruožų!..

Paskutiniųjų Lietuvos partizanų veikla neturėjo lemiamos įtakos. Vienu aspektu jos reikšmė nenuginčijama: nė viename per prievartą sulipdytame kolchoze Prienų—Šilavoto—Veiverių trikampyje nepasirodė rusų kolonistai! Paskutiniųjų lietuvių vyrų gyvybės auka atitolino rusifikacijos grėsmę, nutautėjimo pavojų, sustiprino tautos viltį išlikti.

Pranas apsilankydavo namuose, tačiau buvo labai atsargus ir ilgiau užtrukti Mogiškės bunkeriuose privengė. Jo motina dabar buvo rusų agentų dėmesio centre. Užsidedę klastos ir melo kaukę, gerąją tetą Petrutę ėmė lankyti įtartini asmenys. Iš pirmo žvilgsnio jie atrodė lyg ir nekalti žmogeliai, net vaizdavo nukentėjusius nuo okupantų, patriotus. Vienas bruožas krito į akis — jų perdėtas uolumas. Ir dabar, praslinkus keliasdešimčiai metų, sutikus gatvėje, juolab tautinėje sueigoje, aš atpažįstu anuos apmokamus niekšelius. Jau pražilusius, bet juodos sąžinės nė kiek nenusivaliusius. Anais laikais jie sukurdavo savo duondaviams neįtikėtinas istorijas. Štai, kad ir tokią.

Pusseserę Janiną, lydėjusią Praną į būrį, jam žuvus iškvietė į Kauno saugumą. Moteris prisimena:

— Sėdėjau namie su dviem mažais vaikais. Vyras darbe. Atėjo skrybėlėtas džentelmenas. Mandagiai pasisveiki-

nęs pranešė, kad esu kviečiama konfidencialiam pokalbiui į saugumą su tardytoju Macevičium. Nuvykau į nurodytą kabinetą. Už stalo sėdėjo tas pats džentelmeną vaizdavęs raudonas ponas.

— Mes viską apie tamstą žinom! Nebandyk meluoti. Turi pusbrolių Praną Kižį. Lydėjai jį į gaują! Esi banditų ryšininkė...

— Turėjau, bet jis žuvo. Jokia ryšininkė nebuvau. Aš vaikus auginu.

— Nepūsk arabų! Geriau paaiškink, kaip vežei šovinius į Šilutę!

— Pirmąkart girdžiu apie šovinius, o Šilutėj niekad nebuvau!

— Jei sakau, tai žinau, kad buvai! Supūsi kalėjime, supratai? — pilietis tardytojas paleido rusišką triaukštį keiksmą.

— Nebuvau!

— Buvai!

Ėjo bene 1955 metai, o Žemaitijos giriose dar veikė partizanai. Okupantai, neįstengdami jų greitai sunaikinti, matyt, ir griebėsi minėtų gudrybių.

Išlaikyta gerą pusdienį, Prano pusseserė paprašė.

— Man laikas kūdikius maitinti. Išleiskit!

Didžiai nepatenkintas tardytojas Macevičius pašaukė sargybinių:

— Jej nado pacanov kormit...

Pranas partizanavo apie du metus. Jis kovojo būryje, kuriam vadovavo „Spyglys“ — Vytautas Menkevičius. Juos dažnai imdavo į apsaugą rinktinės vadas Juozas Lukša. Ir 1951 m. rudenį Juozą, einantį į lemtinę susitikimą su Kukausku Pažerų pamiškėje, iš užnugario dengė „Spyglio“ vyrai. Jie negalėjo numatyti, kad priešas pasitiks Juozą jam neižengus į mišką, kad bus sutrauktos tokios didelės kariuomenės pajėgos. Ir nesitikėjo išdavystės. Prasiidėjus susišaudymui, patekė į antrąjį apsupimo žiedą, „Spyglio“ vyrai prasiveržė miškais.

„Spyglio“ partizanai išsilaikė iki tragiškos 1952 m. birželio 24 d., kai juos, sumigusius, klastingai iššaudė bolševikų užverbuoti vokiečiai — Ūkas iš Plutiškių, Has-

neris — iš Ingavangio. Tai įvyko Prienų šile, prie Juodaraiščio kaimo.

Buvo išlikęs vienas gyvas šios istorijos liudininkas — Sukevičius. Jis nesinėšiojo ginklo, atliko tiekėjo, virėjo pareigas. Jo vaidmuo, vėliau — mirtis, liko iki galo neišaiškinti. Šukevičiaus žmona, tuomet siuvusi aplinkiniuose miškų kaimuose, pasakojo: „Vyras ryte grįžo su partizanais iš žygio. Kartu su jais atsigulė po pušelėm, bet užmigt negalėjo — vidaus balsas liepė prigulti po kitais medžiais. Taip ir padarė. Pabudo, išgirdęs šūvius. Pamatė, kaip vienas prūsas automatu šaudė sugulusius į eilę vyrus, o kitas naganu iš arti juos pribaginėja. Nuo šūvių serijos persivertęs ore Pranas Kižys dar spėjo sušukti: „Jėzau, Marija!“

Išdavikai vokiečiai liudininkui Sukevičiui nieko nedarė... Kodėl? Saugumo archyvai tyli.

Po šaudymo, kurį girdėjo miškų kaimelių gyventojai, eigulys matė du ginkluotus vyrus, bėgančius iš tos vietos Prienų link. Netrukus atbildėjo du sunkvežimiai su kareiviais. Šie paleido į darbą kulkosvaidžius, inscenuodami susišaudymą. Po to išdegino benzinu ir vata suveltus vyrų kraujus, o lavonus išsivežė. Žmonės, grįždami iš Prienų bažnyčios, kelyje sutiko eglīšakėmis apmestus sunkvežimius, iš kurių ant kelio dulkių lašėjo kraujas. Kur užkasė partizanus — iki šiol nežinoma.

Jų žuvimo vietą mums parodė Prienų šilo eigulys Mikušauskas.

Atgimimo vėjai aptirpdė okupacijos ledkalnį. Pakėlėme galvas nuo kasdienybės ir atsigręžėme į apspjaudytą mūsų praeitį, į paniekintus mūsų didvyrius.

Vieną gražų rugsėjo vidudienį Prienų krašto žmonės užpildė pušynėlį šilo pakraštyje prie Juodaraiščio. Atvyko niekieno neverčiami, su gėlėmis rankose, ašaromis akyse, pagarba ir meile širdyse. Nusilenkti šešioms paskutiniams šių vietų partizanams, žuvusiems 1952 m. Joninių išvakarėse.

Jų žuvimo vietoje, nedidelėje miško aikštelėje, atidengtas paminklas. Šeši plieno kryžiai — kiekvienam po vieną — saugos jų atmintį. Iš gėlių ir ažuolų vainikų žmonės sukrovė tikrą Miško Altorių.

Žmonės pažinojo juos — gimtines ažuolus, tikruosius Lietuvos gynėjus: Vytautą Menkevičių, Albiną Banislauską, Vincą Bražinską, Vincą Naviką, Kostą Marčiulaitį ir Praną Kižį.

Čia jų gimtoji žemė, kurios takeliais bėgiojo jų basakojė vaikystė. Čia jie atidavė brangiausia, ką žmogus turi — gyvybę už Tėvynės laisvę. Čia jie — plieno kryžiais sustingo šile...

Paskutinis Geležinio Vilko rinktinės vadas „Spyglys“ — Vytautas Menkevičius (g. 1930) kilęs iš Sakališkių kaimo, buvo jauniausias penkių vaikų šeimoje. Tėvai turėjo 32 hektarus žemės. Kaip buožės sūnaus, Vytauto nepriėmė į Marijampolės gimnaziją. Jis dirbo Igliaukos parduotuvėje. Tėvą paėmė į kalėjimą, motina slapstėsi, okupantai gimtąjį lizdą išdraskė. Vytautas buvo švelnus, religingas, darbštus, giliai mąstantis jaunuolis. Į mišką išėjo 1949 m. Apie savo sprendimą pasisakė vyresniam broliui Juozui, nuvykęs pas jį į Vilnių. Atsisveikindamas tarė: „Nematau kitos išeities! Vis kviečia, tardo, daužo... Nenoriu daugiau pakliūti į NKVD nagus. Geriau sutiksiu savo likimą su ginklu rankose, kovodamas už Lietuvos laisvę!“

„Dėdė“ — Vincas Navikas (g. 1912) — iš jų vyriausias. Kilęs iš Šilavoto valsčiaus, Plutiškių parapijos, Skinikių kaimo. Pažįstamų ir artimųjų atmintyje išlikęs kaip doras, darbštus lietuviško kaimo žmogus.

„Klajūnas“ — Albinas Banislauskas (g. 1929) — iš Šilavoto valsčiaus, Sarginės kaimo. Brolių prisimena akla moteris iš Prienų — Ona Mačiulienė, buvusi Sibiro lagerių kalinė. Į plieninį sūnaus — didvyrio kryžių atsiremia žilagalvis, 96 metų sulaukęs tėvas. Jo rankose krūpčioja rudeninių gėlių puokštė...

„Smauglys“ — Vincas Bražinskas (g. 1930), kilęs nuo Marijampolės. Pasirinko gąsdinantį slapyvardį, nors buvo „linksmų plaučių“, labai mėgo dainuoti. Miško vienkienių merginos, nutekėjusios į Dzūkijos kaimus, ir šiaudien prisimena, kaip gražiai vyrai dainavo susėdę po pušelėmis prieš savo tragišką žūtį. „Rimti buvo! Mes jiems nerūpėjom, kai mirtis kiekvienam žingsny tykojo!“ — šluos-

to ašaras Janina, pas kurią taip ir neužėjo tų Joninių švęsti... „Na, apskalbdavoin, uniformas pasiūdavom. Juk savi buvo, Lietuvą gynė.“

„Slanka“ — Kostas Marčiulaitis. Apie jį rašyta apybraižoje „Bėga jotvingių upė“.

Lankydami paskutinių partizanų žuvimo vietą Juodaraistyje, neaplenkiame Skersabalio partizanų kapinaičių, esančių už kelių kilometrų, Skersabalio miške. Jose palaidoti anksčiau žuvę šių vietovių partizanai. Jų kūnams dar buvo lemta išvengti viešo niekinimo turgaus aikštėse.

Skersabalyje ilsisi Vincas Žioba (g. 1923), žuvęs 1951 m. Kapą puošia gėlės. Namiškių paliktas užrašas: „Prisiliečiam prie šito kryžiaus ir pasikalbam su Tavimi.“

Toliau — tvarkinga partizanų kapų rikiuotė: Vasiliauskas Stasys — „Bizūnas“ iš Balbieriškio, Petkevičius Kazys — „Kaštonas“ iš Dūmiškių, Povilaitis Albinas — „Karklas“ iš Klebiškio, Ališauskas Jonas iš Žemaitkiemio, Butkus Jonas — „Zubras“ (g. 1926), žuvęs 1945 m. birželio 23 d., kilęs iš Užbalių kaimo.

Greta kapinaičių gyvenanti partizano Jono Butkaus sesuo Albina pasakoja, kad partizanavęs ir kitas jos brolis — Butkus Vincas — „Vanagas“, kuris sužeistas pateko į nelaisvę. Mirė grįžęs iš lagerių. Butkai buvę tokie pat neturtingi kaip ir dauguma partizanų šeimų — tėvai teturėjo 3 hektarus ir 36 arus žemės...

— 1946 metais brolio žuvimo vietoje su mama pasta-tėme geležinį kryžių,— pasakoja Albina.— Kunigas Luc-kus pašventino. Apsodinom alyvom, aptvėrėm. Išstovėjo kryžius daugiau nei 20 metų, bet prieš kokį dešimtį už-kliuvo: komunistas — traktoristas Kazys Zujus, gyvenan-tis Kunigiškiuose, jį su traktorium išvertė... Dienos metu! Dabar, Lietuvai atgimstant, tas Zujus atrado kelią į baž-nyčią. Rožančiaus iš rankų nepaleidžia. Tik kryžiaus ne-atstatė— skriaudą atitaisyt pamiršo.

Neveltui žmonių pasakyta: Dievas glėbyje — velnias širdyje!

Grįždami iš Juodaraisčio užsukame į dar vienas par-tizanų kapinaites — kitapus Šilavoto, Klebiškio miško pa-kraštyje.

Tėviškės pušų glėbyje čia amžinu miegu miega už Moliną Lietuvą žuvę jos sūnūs: kaimo varguoliai broliai Juodsnukiai, tvirtas vyras Jurgis Pauža iš Šilavoto, Morūnas iš Mačiūnų, Stakutis iš Prienų...

Palikome Juodaraistį ir žalias miško brolių kapines. O mintys — tenai, stiprybę skleidžiančioje šilo paunksmėje.

Teta Petrutė nepamatė plieno kryžių šile. Nesulaukė ji savo sūnaus pagerbimo. Kai Pranas žuvo, motina neverkė — tik gailiom apskritom akim prieš save žiūrėjo... Tarsi į beorę erdvę. Dabar būtų verkusi... Kaip ir daugelis partizanų motinų, ji sunkiai skyrėsi su gyvenimu. Tarp sąmonės prošvaisčių išstardavo paskutinius žodžius: „Ar dar rusai neišėjo iš Lietuvos?“ — tarsi mažutę vilties kibirkštėlę.

Kartu su tūkstančiais lietuviškų sodybų raudonasis maras nušlavė nuo žemės veido ir Mogiškę. Niekada nepamiršime, kad buvo laikai, kai lietuviybės židinius vadino... „banditų lizdais!“

Tragiškai žuvo ši mūsų „kariuomenė“, tačiau — garbingai! Tarsi grūdas, pasėtas į tėviškės dirvą — subrandino vaisius.

Partizanų kraujas pastatė galingą barjerą „vyresniųjų brolių“ antplūdžiui į mūsų namus. Partizanų kraujas — brangiausias tautos lobis. Jų kraujas atiteka mūsų gyslomis iš praeities. Į amžinąją Lietuvos svajonę — Laisvę!

*Zvimbė kulkos kaip bitelės,
Zvimbė, skaudžiai gėlė...
Kraujas dažė žalią žolę
Mano tėviškėlėj...*

LEDONEŠIS

Piliuona. Piliakalnis. Pilėnai. Pilys... Pilu žodžius kaip grūdus į lietuvišką aruodą — burtažodžius sanskrito prokalbės senos. Ne formulės — o paslapties iš amžių glūdomos. Ir laukiu kada susitiksime vėl — su Nemunu.

Vanduo šliaužia sulig skardžiu, ant kurio stovėjo mūsų troba. Vyriausioji „mogiškinukė“ Kotryna Petrauskaitė, septyniolikmetė atitekėjusi į Piliuoną, atsistojo kieme, ant pat Nemuno kranto, ir, suplojusi rankomis, tarė sau: „Kas bus — tebūna, bet nors gražioj vietoj gyvensiu!“ Ačiū Dievui — 50 metų čia išgyveno. Perkūnijos ir audros trankešė, o tėvukai vis laikėsi kaip kranto medžiai, šaknis giliai suleidę.

Man Nemunu grožėtis teko mažiau nei 20 metų. Bet Nemunas — meilė pirmoji! Nemunas — širdies daina. Svajonė. Ateitis. Ir dar kažkas be galo gero. Gali žiūrėt ir žiūrėt į jo bangas — kasdien naujas, kasdien kitokias. Nemunas — gyvas. Su juo gali kalbėti, džiaugtis, guostis. Atsigauna kojos, nupraustos Nemune, prašviesėja galva.

Panemunėse — akmenys savi. Įšildyti ne tik saulutės spindulių, bet ir paslaptinių gamtos jėgų. Atsisėdu, būdavo, į akmeninį, išgaubtą „krėslą“, egzaminams ruošiuosi, perskaitau vieną kartą — ir gana. Kažkas padeda įsiminti — gal pamirštos protėvių vėlės, gamtos didybė ir Dievo palaima.

...Plaukia Nemunu sieliai. Neapsižiūri sielininkas — ant seklumos užšoka. Ji nematoma po vandeniu plyti, Varnos sala vadinasi. Sakydavo — ten taip negilu, kad varna gali atsistoti. Kai sieliai įstrigdavo pavakare, lyjant, peršlapę sielininkai atėdavo prašytis nakvynės. O tėvai perpasakodavo dar iš savo tėvų girdėtas istorijas apie caro žandarų nesusektą knygnešių „sielių kelią“. Mat, slėpdavo jie knygas dėžėje, virš vandens. Dėžės apačioje būdavo prikabinatas akmuo, o viršuje pritvirtinta kartis. Užklupus žandarams, sielininkas pakeldavo kartį, ir pavojingas krovinyš panirdavo į vandenį. Sielius tuomet stabdydavo keiliais šimtais metrų žemiau sodybos, ties Žydiškės akmenimis. Sieliams ten gilų. O sielininkams krantą pasiekti lengva — viršun išlindę akmenys kaip sustirę Ali-babos plėšikai ant nugarų į krantą išneša. Ką ir besakyti, idomus gyvenimas prie didžiosios Lietuvos upės.

Piliunos slėnyje, vingiuodamas tarp senųjų geologinių krantų, Nemunas išrašo išstęstą raidę „s“. Į jį subėga

šaltinėliai iš Žiegždriakalnio (kokia ten Žiegždrė gyveno?) ir Kaunakalnio, vedančio į didelį miestą.

Praplaukia garlaiviai, paskui save palikdami baltas putas ir keistą kelionių ilgesį. Krante snaudžia valtys ir vienas kitas išskobtas iš minkšto medžio luotas. Nors ne žvejai mes — artojai, bet panemunių žmonės—ir turime reikalų su vandeniu.

Įspūdingiausias Nemunas per ledonešį. Visą žiemą miegojęs, atbunda milžinas. Jaučiame keistą nerimą. Pirmasis praneša tėtukas:

— Nemunas prašneko! Ledą neš!

Girdisi reti, duslūs triokštelėjimai tarytum kirvio aidas tolimoje girioje. Po keletos valandų pokšteli smarčiau— skilinėja, trūkinėja, ūžia. Ledo pančius daužo Nemunas. Ledonešis Nemune — savotiška šventė. Metam visus darbus: reikia išlydėti! Kaip užkerėti stebime upės mūšį: grumiasi ji, nusimesdama ledo šarvus. Išsilaisvina.

Seni žmonės sako, kad Nemunas išneša ne tik savo šiukšles, bet ir visas mūsų negeroves. Tai, kas nereikalinga— viską Nemunas išneš! Palydėdami ledą, įmetame ir mes ką nors atlikusio: sudilusį ratlankį, seną indą, sulūžusią rankeną. Toks paprotys. Didelį darbą dirba milžinkapių prieglobstyje mūsų gyvenimus lydėdamas Nemunas.

Už žilvičiais apaugusios Guogų salos, netoli Užupių, stūkso aukštas Piliuonos piliakalnis. Jame rasta titnaginių dirbinių, akmenų kirvukų. Akmenų amžiaus Lietuva. (Valsstybės dar nebuvo.) Bet ne į ją mus norėjo gražinti bolševizmas. Į kažkokį kitą akmenų amžių — žiauresnį.

Ar prieš tris tūkstančius metų čia galėjo būti taip baisu?!

Piliakalnių žemėje mėgsta švęsti Jonines. Galbūt todėl beveik visos mano draugės, su kuriomis lankiau Piliuonos pradžios mokyklą, pakrikštytos Janinomis. Sutičiau vieną iš jų. Apsikabinome, ilgai nesimatę, po taiklų jumoristinį žodelį pasisakėme. Mano draugė nepėsčia: tvirta, linksma, vėjo nugairintu veidu.

— Paskolink,— paprašiau,— paskolink to... garsaus mūsų krašto žmogaus fotografiją: tu turėtumei ją saugoti.

— Ne! Ne!.. Aš bijau praeities,— išbalo draugužė. Buvusį linksmumą kaip vėjas nupūtė.— Dar netikiu, kad Stalinas miręs! Neminėk mano pavardės.

— Gerai.

Ir plaukia prisiminimai, kaip sieliai Nemunu kadaise. Kaip ledonešis, išplukdantis susikaupusį kruviną vargą.

— Anksčiau valgė cepelinus, o dabar lietuvis — lietuvi! — sako jau be baimės.

Išvežė Janinos tėvus ir devynerių metų sesutę. Brolis žuvo. Ji, pravardžiuojama „bandite“, išsislapstė. Liko gyva per aguonos grūdą.

— Tai buvo per šventą Jurgį. Gražu, šilta. Prisilaikėme pas Guogų Pilkauskus. Į rėvą prie piliakalnio parėjo daug partizanų. Celiešius davė jiems valgyti. Mes padėjom ruošti stalus. Man, vaikui, buvo labai įdomu. Staiga atleikia sargybinis: „Vyrai, mes apsupti!“ Mudvi su seserim leidomės bėgti, išlipom iš revo, paskui šliaužėm. Prasiidėjo šaudymas. Seseriai peršovė koją. Nušovė svainį, kuris vis poteriaudavo, prašydamas Dievą taikos.

Matau: lekia „Saulė“ su granatom sribų link. O jie kulkas sėte sėja. Peršovė mane!.. Per nugarą, arti stuburo, per plaučius. Kulka kiaurai perėjo... Likau viena. Sužeista. Vidury lauko... Slenku link Randžio ir matau, kaip nuo miško artėja kariuomenės pulkas. Atbėgo partizanas „Katinas“. Jis paėmė mane už rankos ir nuvedė tolyn nuo pavojaus. Užėjom į sodybą. Laukaitis pakinkė arklius, nuvežė į mišką.

Atsirado sesuo. Tiek verkia! Tiek... Neperrišo niekas manęs, plūstu kraujais... Tūnom miške, loja lapė tankumyne. Loja ir loja... Partizanai miega. Man baisu! Nieko nežinau — tik baisu!..

Prašvito. Paprašiau sesers — išvedė iš miško. Atėjau į Dobilią. Kupčiūnienė pavalgydino, aprišo žaizdas.

Ties Darsūniškiu persikėlusį per Nemuną, atsidūriau Sekionyse. Ten tarnavau: niekas dykos nelaikė. Žaizdos gijo gerai, be daktaro. Reikėjo gyventi — gyvenau!

...Taip gyveno manoji karta, gimusi panemunėse. Kaip žolė po vandeniu.

O JIE, vaikščioję tais pačiais takais, įrodė, kad Lietuva, iš tikrųjų, didvyrių žemė!

Piliuonos apylinkėse kovojo ir žuvo garsusis „Dėdė“ — Juozas Išganaitis. Iš daugiavaikės jų šeimos pasipriešinimo judėjime dalyvavo keturi: trys broliai ir sesuo. Jų tėvai, 1947 metais ištremti į Sibirą, kartu su šių eilučių autore kasė druską Angaros saloje, Usolje — Sibirskoje vietovėje. Gerai prisimenu švelnią, malonaus veido suvalkietę Elžbietą Išganaitienę. Grįžus į Lietuvą likimo keliai suvedė ir su jos dukra „Valyte“ — Anele Išganaityte — Montviliene, kaip du vandens lašai panašia į motiną.

Išganaičiai kilę iš Prienų valsčiaus, Lankelių (anksčiau Būdviečių) kaimo. Šeimoje augo aštuoni vaikai: keturi broliai ir keturios seserys. Tėvai buvo neturtingi — turėjo 2 hektarus žemės. Išganaičių šeimyna buvo religinga, darbšti. Tėvas — nagingas stalius, amatininkas, statė žmonėms namus, dirbo roges, vežimus ir visa, kas reikalinga žemės ūkyje. Vyriausias sūnus Motiejus tarnavo eiguliu Išlaužo girininkijoje. Jį taip pat ištrėmė. „Valytė“ prisimena gražius šventadienius šeimoje, kai vyravo dvasinis susikaupimas. Tėvas kaip relikviją paimdavo į rankas senas kantičkas, ir jie giedodavo šventas giesmes, litanijas, rožančių.

Vyriausias brolis Juozas (g. 1921) vokiečių okupacijos metais įstojo į generolo Plechavičiaus rinktinę ir ruošėsi kovoti su artėjančia bolševikine neganda. Kai vokiečiai rinktinę išformavo, jis grįžo į namus su kariška apranga ir ginklu. Namiškiams pasakė:

— Sutikau nuostabius žmones — Lietuvos partizanus: „Šiaurį^{4*}“, „Tigrą“, „Kurta“, „Erelį“... Kartu kovosime prieš rusus!

Juozas prisijungė prie jų. Su juo išėjo ir brolis Antanas Išganaitis (g. 1924)—„Barsukas“. Pastarasis dienom dirbo prie statybų, naktimis partizanavo.

Išlaužo gyventoja Marija Petraitytė-Dybartienė prisimena:

— Mūsų namą statė vienas meistras ir trys partizanai. Staiga pamatėm — į kiemą įsuko mašina su sribais. Vyrai nesutriko — tašo rastus kaip tašę. Seimininkas vidur kiemo tiesia paklodę, stato degtinę, deda užkandą: „Vaišinkitės, vyručiai, dokumentns rasit!“ Susėdo. Geria. Kyšt kita mašina, pilna rusų. Klausia sribų, ar patikrino darbininkų dokumentus. „Proverili, vsio v poriadke!“

Pajiesy, dirbdamas prie statybų su Rusecku, „Barsukas“ buvo apsuptas ir areštuotas. Atsidūrė Šiaurės lageriuose.

1946 metais „Dėdė“—Juozas Išganaitis su „Vilku“ — Vosylium, labai išvargę, grįžo iš žygio. Mozūriškių kaime, netoli Pagraižio nutarė pailsėti. Ganančių bandą piemenukų paprašė pasaugoti. Susitarė, kad pajutę pavojų, jie pradės šūkauti, varinėdami gyvulius. Partizanai sumigo. Siek tiek pailsėję išgirdo vaikų sukeltą triukšmą. Traukė didelis sribų būrys. Vyrai traukėsi nesileisdami į kautynes. „Dėdė“ sužeidė. Draugas jam numetė paltą, į kuri susisupęs partizanas pasislėpė krūmuose. Sribai nusivijo „Vilką“, bet jis taip pat sėkmingai ištrūko. Juozuką priglaudė valstietis Glamba. Iš jo namiškiai pervežė partizaną gydytis į Rinktinus, netoli Garliavos.

„Dėdė“ — Išganaitis aktyviai dalyvavo visose to meto kovinėse partizanų operacijose prieš sribus ir reguliariąją rusų armiją. Ėjo Šilavoto vyrai — pulkais — ginti Lietuvos! Ėjo patriotai, bebaimiai narsuoliai trys broliai Baltarušaičiai — „Tigras“, „Kurtas“ ir „Erelis“, pas ūkininkus tarnavę dori kaimo vyrai broliai Juodsnukiai ir daugybė kitų. Aršios buvo Degimų kautynės su rusų armija. Pas-kui „Dėdė“ su vyrais du kartus puolė Šilavotą, eidavo į žygius prie Marijampolės, Sasnavos, Kauno.

— Po Degimų kautynių,—papildo „Valytė“,—atėjo pas mane Pušinskaitė. Su ja nešėme žinias per Kukoriškės mišką. Pušinskaitė jau buvo partizanė, o prieš tai ji dėstė matematiką Šilavoto progimnazijoje. Tai buvo nepaprastai energinga, drąsi, ištverminga ir pasiaukojanti Laisvės kovotoja.

Kai ištrėmė į Sibirą Išganaičių tėvus ir brolių Motiejų, likę Lietuvoje du jauniausieji vaikai - Klemensas

(g. 1930) ir Anelė (g. 1931), netekę pastogės, buvo priversti išeiti į mišką. Klemensas — „Sūnus“ nesiskyrė su ginklu, o Anelė — „Valytė“ vasarą vaikščiojo su broliais, o žiemą buvo ryšininkė ir slapstėsi pas žmones. Apstodavo Suvalkėliuose pas Sivuchą ir Požėrienę, Rinkūnuose — pas Andriuškevičių.

Su broliais „Dėdė“ ir „Sūnumi“ „Valytė“ dažnai lankydavosi Kaune. Siaurose Senamiesčio gatvelėse jie klijodavo ant sienų proklamacijas ir atsišaukimus. Iš patikimų farmacininkų gaudavo vaistų ir tvarstomosios medžiagos sužeistiems partizanams.

— Kelios dienos prieš Nepriklausomybės šventę Kaune, Laisvės alėjoje, susitikome: „Dėdė“, „Litas“, „Radastas“, ryšininkė Albina Drūlytė ir aš. Atlikę reikalus, pavar karieniavome kavinėje. Einant Soboro link brolis Juozas — „Dėdė“ susimąstęs kalbėjo:

— Žinai, sese, išvykstu kovoti į Piliuoną. Nuojuota keista, galiu žūti. Noriu tau parodyti savo bunkerį. Ten yra daiktų: geras akordeonas, drabužiai. Paimtum — jei kas...

Pasakiau, kad bijau, nenoriu žinoti to bunkerio, nes galiu neišlaikyti tardymų: netekti sąmonės, ar kaip kitaip prasiatarti. Dieve, kaip mušdavo mane Kolesovas! Ir Kerbelis! Dar tada, kai tėvai neišvežti buvo, kai mokiausi Šilavoto progimnazijos šeštoj ir septintoj klasėse. Pirmame namo aukšte buvo progimnazija, o antrame — NKVD būstinė. Atveža negyvus vyrus iš miško — išmeta ant šventoriaus. 1946 m. biržely Pagraižio miške žuvo mokytojo Stravinsko — „Kardo“ grupė: „Špokas“, „Gintaras“, „Vilius“, „Jazminas“, „Kardas“, „Vėtra“, „Laimutė“ ir „Studentas“. Jų nuogus kūnus sumetė ant pievelės prieš bažnyčią. Per pertrauką atėjo į klasę Kolesovas, nusivedė mane prie partizanų lavonų. Spardo lavonus ir mane, klausinėja: „Kuris tavo brolis?“, muša per ausis! Skauda neapsakomai... O vaizdas — klaikus! Negyvų partizanų veidai akyse visą gyvenimą stovi! Už ką juos taip? Kad už Tėvynę savo jaunas gyvybes atidavė!?

Kentėk, mergaičiuke! Istorinė patirtis sako, kad užkariautojas visada jaučia panieką pavergtai tautai. Neišsen-

kantis, išradingas sadizmas — lenininės nacionalinės politikos pagrindas.

Partizanui „Dėdei“—Juozui Išganaičiui išvykus į Piliuoną, sesuo jo daugiau nebematė. Žuvo 1949 m. vasario 14 d., išduotas dviejų užverbuotų vietinių merginų. Tąsyk iš keturių partizanų du išliko gyvi: „Litas“ ir „Sūnus“. Sunkiai sužeistas „Dėdė“ toli nubėgo, žmonės jį rogėmis pervežė per Nemuno ledą, tačiau prieš slidų kalną sribai pasivijo. Partizanas jau buvo miręs. Sesuo spėja, kad brolis pasinaudojo nuodų ampule, kurią ji buvo įsiuvusi į apykaklę.

Vasario 16 dieną narsaus Lietuvos partizano Juozo Išganaičio kūną sribai atgabeno į Panemunę ir įmetė į gilų forto šulinį. Po kelių dienų žuvo ir jo brolis Klemensas.

Atvingiuoja Nemunas į Prienus pro vaizdingus Giraitiškės ir Skėvonių kaimus. Kaip gera čia alsuoti pilna krūtine, gėrėtis padūmavusiais miškais ir rusvomis krantų atodangomis!

Giraitiškėje gyvena Antanas Kučinskas — vienas iš penkių brolių likęs gyvas. Dar buvo dvi seserys. Kučinskai turėjo tvarkingą 16 ha ūkį Skėvonyse. Užplūdus raudoniesiems okupantams, broliai nedvejodami išėjo ginti Tėvynės. Sesuo Kastutė tapo ryšininke.

Vyriausias — Juozas Kučinskas — „Spyruoklis“ (g. 1906), buvęs Lietuvos kariuomenės būtinios tarnybos leitenantas, tapo partizanų būrio — tėvūnijos vadu. Laisvės kovose dalyvavo visa jo šeima: kartu su tėvu išėjo du nepilnamečiai jo sūnūs—13, 14 metų vaikai. Žmona buvo aktyvi talkininkė, ryšinininkė. Siame kaime Lietuvos partizanus rūpestingai globojo ir palaikė visi gyventojai.

— Iš anksto būdavome sudarę eilę, kam kepti duoną, ruošti mėsą,— prisimena šiame kaime gimusi fotomenininkė Adelė Petrauskaitė.— Partizanai buvo mūsų žmonės, savi, kovėsi už mūsų tautos laisvę. Tik tautos išgamų sribų gyventojai bijojo ir neapkentė.

Čia 1944 metais organizuotam partizanų būriui iš pradžią vadovavo „Vilkas“. Jam žuvus vadu iki pat mirties 1952 metais buvo Jonas Kučinskas, turėjęs keletą slapy-

vardžių: „Spyruoklis“, „Tautmylis“, „Kapitonas“. Jo ryžtą, organizuotumą ir didelį poveikį kovos draugams pripažino netgi okupantų padlaižiai. Jonas žuvo tarp Alytaus ir Balbieriškio, šnipams išdavus bunkerį. Sužinojusi apie gresiantį pavojų, vietinė mergaitė bėgo išpėti partizanus, tačiau sribai ją nušovė. Nelygioje kovoje prieš pavergėjus krito ir mažametis Jono Kučinsko sūnus.

Kučinskas Jurgis — „Gegutė“ (g. 1915) buvo baigęs puskarininkių mokyklą ir tarnavo Alytaus ulonų pulke. Užėjus rusams, pateko į jų kariuomenę. 1945 metų pavasarį, vežamas į frontą, iššoko iš traukinio ir nuėjo pas brolių į mišką.

Jurgis Kučinskas žuvo 1946 metų rudenį Mačiūnuose, apsuptame bunkeryje kartu su kitais trimis kovotojais. Ten buvusiems broliams Šalnomis pavyko pabėgti.

Trečiasis Kučinskių brolis Petras — „Tyla“ (g. 1923) išėjo partizanauti 1945 metais, vengdamas tarnauti okupacinėj armijoj. Net 7 metus jis išsilaikė, kovodamas kruviną kovą gimtinėje. Žuvus jo broliui „Spyruokliui“ vadu tapo Vytas Stanaitis — „Aidas“. Tuo metu trys broliai Stanaičiai — Vytas, Jurgis ir Albinas partizanavo. Dar du jų broliai, Klemensas ir Leonas, buvo namuose. Pagal bolševikų moralės kanonus komunizmas sėkmingiausiai kuriamas tuomet, kai brolis žudo brolių. Tad du broliai Stanaičiai iškart sudomino enkavedistus. Okupantų viltis pirmasis pateisino Klemensas: išdavė brolių Albiną. Ir prasiėdėjo! Išdavysčių grandinė nutįso net iki „Vanago“ slėptuvės. Ilgai triumfavo komunistinė spauda, aprašinėdama laimingą išdavikų gyvenimą...

Tokia išsigimimo atmaina Lietuvos rezistencijoje pasitaikydavo nepaprastai retai ir susilaukdavo žmonių paniekos bei pasmerkimo. Masiškai vyko kitas, karšto patriotizmo ir Tėvynės meilės valdomas procesas: petys petin prieš rusų okupantus kovojo broliai ir seserys, tėvai ir vaikai, ištisios lietuvių šeimos ir giminės.

Kučinskas Petras — „Tyla“ žuvo 1952 metų gruodyje Stadalių sodyboje. (Plačiau apie tai rašoma apybraižoje „Lietuvos Liepa“).

Broliai Kučinskai — ištikimi Nepriklausomybės idėjoms Lietuvos patriotai — savo gyvybėmis įrodė meilę Tėvynei

ir Tiesai. Nenulenkė galvų ir šimtąkart galingesnio priešo, klastingai užgrobusio mūsų valstybę, malonės neprašė.

Lagerių pragarus perėjo kiti Kučinskų šeimos nariai: sesuo Kastutė (g. 1917), brolis Albinas (g. 1924), kurie buvo nuteisti 10 metų, o Intos lagerių kalinys — brolis Antanas (g. 1911) buvo teistas net du kartus; antrąkart 25 metams kalėjimo ir 5 metams tremties.

Skaidri kaip Tėviškės dangaus krištolas ir gyvybinga kaip gimtojo Nemuno versmė šių žmonių meilė Tėvynei.

Raudonosioms gaujoms užplūdus gimtinę ir pradėjus imti vyrus svetimšalių kariuomenėn, 1946 metų vasaros pabaigoje į mišką išėjo ir Vytautas Stanevičius — „Barsukas“ (g. 1927). Jis kilęs nuo Pakuonio, iš Seniūnų kaimo, kuriame tėvai valdė 6 ha žemės ir augino 6 vaikus.

Vytautas — „Barsukas“ buvo jauniausias partizanas Algirdo Varkalos vadovaujamoje Geležinio Vilko rinktinėje, Petro Mockapetrio — „Kairio“ kuopoje. Jis partizano neilgai — apie pusantrų metų. Kupinas aštrių situacijų ir didelės rizikos buvo tas laikas. Daug vyrų žuvo, daug atsidūrė Sibire. Vieni palūžę neištvėrė, kiti — tvirtos dvasios, garbingi ir teisingi iki galo išliko. Ir tokių, ačiū Dievui, dauguma.

...Silikatinių plytų namelyje Rutkiškėse plačioje lovoje guli pakirdęs tvirtas vyras. Jo galinga krūtinė aptemta jūrinuke. Salia — ranka pasiekiami ramentai, o ant sienos — keturių užaugintų sūnų — „naujų barsukų“ — fotografijos. Tai įdomus žmogus, spalvinga asmenybė. Nepėsčias, nors ir lamdytas likimo. Žinoma, po 22 narkozės seansų, gautų nupjaunant gangrenuotą koją, ir atmintis nebe ta. Bet parako yra parakinėje. Liaudiškai guldo žodžius.

— Ech, partizaniška jaunystė! Praėjo — ir tegu lapai šnara...

1947 metais, per pačią rugiapjūtę, prie Pagraižio miško, antrą valandą nakties žygiavo keturiose: „Mažytis“, „Vilius“, „Dešinys“ ir jis, „Barsukas“, vedinas eigulio eržilu. Kelias buvo šviežiai išpiltas. Girdi — bilda. Mato: kariuomenė artėja! „Atidengiau savo krikšto ugnį. O jie,

žalčiai, nori paimt mane gyvą! Šaudo šviečiančiom, padegamom kulkom. Išsimušiau į balas. Plaukiau, iškėlęs šautuvą. Išlendu ties Gudynais. Čia ir vėl — kokia penkiolika traukia. Barška lėkštiniai kulkosvaidžiai. Aš — paknopstom, bėgte! Atsikovėčiau Rimiškėj, paskui pas Jundilaitę persirengiau. Enkavedistų — kaip šunų — visur pilna. Tai kertam su Izabele rugius, lyg niekur nieko. Praėjo visas garnizonas, su erodu Korablinu priešaky...“

Buvęs partizanas gerais žodžiais prisimena savo vadas — Algį Varkalą: „Jis man buvo kaip tikras tėvas“, Juozą Lukšą — teisingą, niekad nenusimenantį vyrą, ir nepakartojamą šaunuolį „Mažytį“. O apie Petrą Mockapetri — „Kairį“, deja, taip nepasakysi: žmonių netausojo, o pakliuvęs į nelaisvę — reikėjo ar nereikėjo — šimtus žmonių išdavė! Neveltui, išlikęs gyvas, gimtuose kraštuose nosies nerodė. Tokios tokelės. Ką čia šnekėt — geriau tegu lapai šnara!..

Pasitaikydavo gyventojų, kurie vyrus gerai privaišindavo: „Valgykit, gerkit, vyručiai, o čia vieną pilietį sutvarkyt reikia.“ Nuotakų kalne žuvus „Jungai“ — Kleizai, jo brolis „Sakalas“ prisiminė „sąskaitas“ savo brolienei Onutei. Atėmė nupenėtą meitėlį, paskui ir žiedus. Moteriškė pranešė partizanų vadovybei. Viskas buvo gražinta, o „Sakalas“ nubaustas. „Jei savivaliausit, vyrai,— barė vadas Varkala,— tauta nematys laisvės!“ Varkala ir „Mažytis“ — Kazimieras Pyplys įvedė tokią tvarką: skundėjai turėjo užpildyti specialias anketas, kuriose jie prisiima visą atsakomybę už nurodytus faktus. Tokia priemonė buvo labai svarbi, nes sustabdė nereikalingą kraujo praliejimą.

Nusikaltusius priesaikai ir moraliai degradavusius partizanus teisė ir griežtai baudė Laisvės Kovotojų Karo Lauko Teismas. Kalėjimų ir pataisos stovyklų partizanai neturėjo, todėl bausmė už sunkius nusikaltimus būdavo tik viena — mirtis.

Kovotojas „Bijūnas“ — Buzas iš Kazimieravo, Laisvės kovai silpnėjant atsiskyrė nuo būrio. Vaikščiojo vienas, plėšikavo, girtuokliavo, išprievartavo ir nužudė ryšininę

Šiugzdinytę. Užkasė ją Jiesios pakrantėje. Nusikaltimą atskleidė partizanas „Pipiras“ — Bronius Piekus. Vadas Varkala sušaukė Teismo posėdį miške prie Rutkiškių. „Bijūną“ į posėdį atvilioti pavedė „Barsukui“. Pastarasis daug negalvojo: „Ateik,— ginklą į batus išmainysiu!”

Susirinkę vyrai išklausė vado komandos klausyt įsakymo. O leitenantas „Vilius“ paskelbė nuosprendį:

— Už poelgį, teršiantį partizano vardą, nesuderinamą su šventa Lietuvos Laisvės kova, „Bijūną“ sušaudyti!

Partizanai „Mažytis“, „Žaliukas“, „Vilius“ ir „Dešyns“ pasivedėjo banditą tolėliau ir nuosprendį įvykdė.

— Nebuvo mums, miškinukams, lengvų dienų — tykojo rusai, stribai, išdavikai. Pakliuvau į jų rankas,— baigia savo pasakojimą „Barsukas“,— gavau 25 metus kalėjimo ir 5 metus tremties. Kai po Stalino mirties, 1956 metais grįžau, svėriau 34 kg.

Ilgus metus giliai žemėje buvo užkastas bidonas su Geležinio Vilko rinktinės archyvu. Jį išsaugojo Igliaukos gyventojas Vitas Galinis ir jo šeimos nariai, uolūs partizanų rėmėjai, perėję kalėjimus, lagerius, tremtį. Dabar mūsų rankose — tragiško laikotarpio dokumentai. Juose tebevirpa pasiaukojimas, pareiga ir sąžinė tautos vaikų, kurių nežinomais kapais nusėta visa mūsų žemė.

...Partizano „Speigo“ — Antano Gudyno raportas rinktinės vadui. Registracijos Nr. 101. Data: 1950.10.02. „Pranešu, kad kovotojas „Tigras“ be reikalo paėmė iš žmogaus batus ir kelnes.”

Vado nuobauda nuskriaudusiajam. Įspėjimai tautos išdavikams, kurie maudosi brolių kraujuje. Liudytojų parodymai. Partizanų teismo nuosprendžiai. Įvairūs aktai, dokumentai, tvarkingai sudėlioti į aplankalus. Kovų Sąjūdžio laikraščiai.

Partizanų archyvai gyvomis akimis žvelgia į iškankintą, bet nenugalėtą, mąstančią ir atgimstančią Tautą.

Senovės išminčius Pitagoras aiškino, kad pasaulyje gyvena trys rūšys žmonių: vieni gimsta kovotojai, antri prekeiviai, tretį stebėtojai.

Gyvenimas įrodė, kad kovotojų dalia visais laikais nepavydėtinais sunki, o prekyautojų sąžinė — negarbinga. Ne visuomet laimi ir pasyvūs stebėtojai.

Tai atsitiko 1945 metų rugpjūčio 6 d. Kostas Matulevičius (g. 1913) nuo Išlaužo, rusų vežamas į frontą, pabėgo. Parėjęs į namus slapstėsi slėptuvėje, kuri buvo įrengta kambaryje po grindimis. Jis buvo mažžemio sūnus, tėvai turėjo 10 hektarų žemės. Kaimynė Žitkuvienė lankė ne tik juos, bet ir Šilavoto sribyną. Todėl enkavedistų ir sribų vizito ilgai laukti neteko. Užgriuvę sodybą, ieškojo slėptuvės. Nustūmė nuo bunkerio spintą, atidengė dangtį ir be jokio perspėjimo Kostą nušovė. Areštavo troboje siuvusį Išlaužo siuvėją Antaną Klimą ir Kosto tėvą. Juos išsivarė, o namą padegė. Į bėgančią Kosto žmoną paleido automato papliūpą, tačiau skersai kelio pasimaišė arklys. Moteris prigludo už parkritusio arklio ir liko gyva. Tie patys Šilavoto sribai atvyko rytojaus dieną. Padegė dar nesudegintą bulvinės pastatėlį. Išsivarė grobį — palaidus gyvulius.

Grįžusi į namus, Kosto žmona surinko teberusenančius vyro kaulus, o pamiškėje žmonės rado nušautus du išvartytus vyrus: senąjį Petrą Matulevičių (g. 1888) ir siuvėją Antaną Klimą (g. 1908).

Į Išlaužo kapines nešė du karstus. Viename buvo Antano Klimo palaikai, kitame — šalia tėvo Matulevičiaus į amžiną poilsio vietą atgulė ir sūnaus Kosto kaulai.

Sribų siautėjimui nebuvo nei galo, nei krašto. Kai po daugelio metų, partizaniniam karui nurimus, visuomenės padugnės liko „be darbo“, žinomas apylinkės sribas verkė gailiom šuns ašarom: „Tai dabar aš jau nereikalingas...“ Deja, taip! Nei Dievui žvakė, nei biesui — šakė!

Tauta išgėrė skausmo jūras, išplukdė kraujo upes. Žiemkenčiais po priespaudos ledu užaugo naujos lietuvių kartos — pavergtų, bet nepalaužtų. Neišsigimusių — nebučiavusių vergo grandinių. Jie sveikina skaistų saulėtekį virš laužiančio ledus Nemuno — trispalvėmis.

Atūžia, atskuba LEDONESIS — Tautos apsivalymas nuo purvinų istorijos putų ir okupacijos šiukšlių, išnešdamas visa, kas nereikalinga!

*Ko palinkot, žilvičiai, prie kelio,
Kam nuleidot žaliąsias šakas? —
Sudūmojo jaunieji broleliai
Laisvės kelią Tėvynei atrast!..*

VAIKYSTĖS VIEŠKELIUOSE

Tokie pažįstami vingiuoja vieškeliai nuo Nemuno piliakalnių iki Šventupės pievų ir Jiesios skardžių. Ir krūpiočia prisiminimai — svajonės be namų...

Einu žeme, kartu su ja kartodama vardus jau nesančių, tačiau... Sapnuojasi jie naktimis. Auga lieknais pakeilių uosiais, rymo atgijusiais kryžiais, dega žvakių liepsnomis lietuvių rankose, kyla iš atgimstančios Tėvynės pelenų.

Didelė mūsų kančia — Viltim. Prasingas mūsų tylėjimas, Laisvei brandintas.

Girdėjo pasaulis mūsų priesaiką: „Esame laisvi žmonės. Atkursime laisvą Lietuvą!“

Dega žvakutės vaikų rankose. O aš matau juos visus — savo vaikystės vieškeliuose.

Vokiečiai jau ruošėsi bėgti. O brolienės sesuo Anastazija — tekėti. Deja, vestuvės neįvyko. Jaunamartė patiko vienam vokiečiui. Ir nulydėjo ją žmonės į Pakuonio kapines. Seimą buvo tik vaikais turtinga. Rusų okupacijos metais pasiglemžė juos lageriai, tremtys ir turgaus aikščių „pašarvonės“.

Vienišas lauko ažuolas, ištiesęs rankas panemunių pušėn, saugo svetur mirusio dailininko Jurgio Juodžio atminimą. Esu mačiusi puikius jo paveikslus partizanų tema.

— Tą ažuolą mudu abu vaikystėje sodinom! — prisimena mano tremties draugas Kazys Gelažius, veždamas į savo sodybą.

Artėja lietus. Kazio sūnūs krauna šieną į prėslus, skubinasi. Kazys atlydi į seną sodą, bet obuolių valgyti nesiuo.

— Šitoje vietoje, — parodo ranka, — žuvo „Viesuliukas“ — studentas iš Kauno. Pavardės nežinau. Tai įvyko

1947 m. spalio 9 d. 10 val. Pas mus ant šieno buvo pasislėpę trys partizanai. Sesuo Antanina atnešė jiems kiaušinienės ir pamiršo nukelt kopėčias. Užgriuvo šeši stribai iš Pakuonio. Vieną, tokį žiaurų rusą, vyrai nušovė. Partizanai „Žentas“ ir „Ungurys“ prasiveržė. „Ungurys“ — tai Juodžių Juozas, turbūt, žinai?

Neprisimenu... Šiose apylinkėse daug Juodžių. Su vienu mokiausi Piliuonos pradinėje, kiti buvo tolimi giminių, tretį — neeilinę Tautos didvyrių šeimą!

Kėbliškiuose, kitapus reliktinės Kazio Gelažiaus sodybos, Nemuno link bėgantis kelias atveda į šnarantį vaismedžių sodą. Čia kadaise stovėjo gimtoji Juodžių gryčia. Jie čia nepriklausomai Lietuvai gimė ir visi šeši (septintas tėvas!) galvas už ją padėjo:

1. „Šarūnas“ — Vytautas Juodis (g. 1922), narsiai kovojęs ne tik šiose apylinkėse, bet ir Dzūkijoje — nulydėdavo į ten savo garsųjį pusbrolių „Mažytį“.

2. „Merkys“ — Algirdas Juodis (g. 1924), petys petin grūmėsis greta vyriausiojo brolio.

3. „Ungurys“ — Juozas Juodis (g. 1927), nedvejodamas nuo pat okupacijos pradžios išėjo brolių takais.

4. Motiejus Juodis (g. 1929) kovojo gimtose apylinkėse, žuvo netoliese — Margininkuose pas Kapočių.

5. Albinas Juodis (g. 1931) labai troško tapt partizanu, vos sulaukęs pilnametystės išėjo pas brolius.

6. Jonas Juodis (g. 1933), pats jauniausias — tragiško likimo jaunuolis, vienintelis likęs Motinai vaikas. Tačiau jį areštavo — dvylikos metų paauglį. Nuteisė už tai, kad neišdavė savo brolių. Paauglys praėjo kalėjimų ir lagerių Golgotą. Grįžo į Lietuvą ir tapo partizanu. Žuvo — paskutinis iš šeimos.

Liko gyva tik Motina, kuri teturėjo vieną troškimą — numirti Lietuvoje — žemėje, sugėrusioje visos jos šeimos kraują... Saugodami nuo išvežimo, nepraradę žmoniškumo gydytojai pripažino Motiną psichine ligone. Šventas gydytojų melas! Tačiau šį kartą jie mažai apsiriko: kas pajėgs iškęsti kančią Motinos, paaukojusios Tėvynei visus savo vaikus — šešis vyrus — kaip ažuolus! Ar daug tokių pavyzdžių žino Antikos mitai?

Motinos Juodienės troškimas išsipildė: mirė Lietuvoje, palaidota Pakuonio kapinėse. Su jos mirtimi šeimos geneologija baigėsi. Senoji Juodienė buvo partizano „Mažyčio“ — Kazimiero Pyplio teta, tėvo sesuo. Prieš raudonąjį marą Lietuvoje kovojo ištisos šeimos ir giminės.

Žaliuoki, karštu lietuvių krauju palaistytas, Nepriklausomoje Lietuvoje išaugęs Laisvės medis! Jokie Šiaurės vėjai nesunaikins Tavo viršūnės ir Tavo šaknų neišraus! —

Vieškelis pro Daukšiagirę suka į Patamulšį, Pagermonį, Jokiamiškį, Samapolę. Šone pasilieka Šaltupis ir Liustbergis (nuo 1958 m. Linksmakalnis). Klestėjo čia dvarai dar nuo baudžiavos laikų. Laisvoje Lietuvoje dauguma jų žemių atiteko savanoriams. Išlaužo žmonės net bažnyčią pasistatė iš dvaro rūmų, o dvaro sodą kapinėmis pavertė. Pamažu iš vargo brido Lietuva.

Pavieškely — Laukiškių kaimas. Kryžkelė, kalniukas, nuo kurio Išlaužo panorama atsiveria dar gražesnė, negu nuo Prienų pusės. Kryžkelėje — keleliai į dešinę ir į kairę.

Dešinėje... Penkios vienišos liepos lauko gale žymi buvusių Drūlių sodybą. 1944 metų spalio mėnesį, kai „grįžo“ rusai, iš čia virtinę karstų lydėjo kaimynai į Išlaužo kapines.

Liko ne tik šiurpios nuotraukos, bet ir ryškūs epizodai žmonių atmintyje. Kaimynas Kazimieras Liaudagis apie Drūlių šeimos iššaudymą prisimena:

— Drūlios pas kitą kaimyną talkoj kūrė. Baigę parėjo namo. Tada užėjo pas juos du rusai, nes vienam patiko Anelė Drūlikė.

Kazė Drūlytė — Juočionienė patikslina:

— Man buvo trylika metų. Atėjo rusų kareivis, pasistatė bonką. Mano seserį Anelę jis buvo matęs skinančią šermukšnius. Jai buvo 17 metų. Kai mes, vaikai, nuėjom miegoti, rusas pareiškė dėdei, tėvo broliui, kad eis gult su seserimi. Dėdė atsistojo ir sako: „Ką tu kalbi! Kaip tau ne gėda?“ Rusas šovė į jį. Jaunesnė sesuo Marytė šoko pro langą. Šovė ir į ją, sužeidė. Mama bėgo pro duris. Jai peršovė vidurius. Anelė išbėgo nekliudyta kulkos. Aš prisikėliau brolių, metais už mane jaunesnį. Mudu iššokom pro langą. Brolis nuėjo pažiūrėti sesers Marytės, kuri de-

javo sužeista. Rusas peršovė ir brolių. Aš išbėgau į laukus. Buvo spalio viduryš — šalta, lynojo. Atslinkau prie namų, bet į kambarį eiti bijojau. Apsvarsčiau, kad saugiausia bus šuns būdoj. Jei kas —šuo apgins. Nužudytuosius išvežė, o aš tūnojau šuns būdoj. Iš pergyvento siaubo buvau nei gyva, nei mirus.

Dar truputį gyvą seserį rusas išniekino. Motina po paros mirė ligoninėj. Dėdė buvo iškart nušautas. Tėvas po kelių dienų pasikorė. Gydytojai, padarę skrodimą, nustatė, kad jam buvo plyšusi širdis. Gyvuosius dar ilgai tardė, kamantinėjo.

Jų neištrėmė į Sibirą. Juos išnaikino jų pačių namuose. Gimtinėje.

Rymo penkios liepos lauko gale. Iš tolo nedidelės. Tarsi nustojusios augti nuo patirtos tragedijos.

Kryžkelėje — kelelis į kairę: tas pats Laukiškių kaimas, sovietinėje lietuviškoje enciklopedijoje paminėtas kaip vieno aukšto sovietinio pareigūno gimtinė. Deja, garsus ir kitkuo... Vos du — trys šimtai metrų nuo kryžkelės, ant kalniuko, tarp suartų vagų — metalinis kryžius ir akmuo. Čia 1949 metų kovo 26 dieną kaimo seniūno Prano Mišiuo sodyboje žuvo keturi partizanai.

Kryžių pastatė savo brolio „Žydruolio“ ir jo kovos draugų atminimui kitas mano tremties draugas — Donatas Grybauskas su bendraminčiais. Tiesą pasakius, Donatas nebuvo tremtinys. Jis pats atvyko į tremtį pas tėvus.

Į Ameriką vežė vergus iš Afrikos, o į Sibirą — iš Lietuvos. Ūkininkai Grybauskai gyveno Pakuonio valsčiuje, Pamoterio kaime. Augino keturis sūnus. Turėjo 40 ha žemės, visus žemės ūkyje reikalingus padargus, mašinas, kieme netgi traktorius burzgė. Okupantų akimis žiūrint — buvo tinkamiausi kolonizuoti Sibirą. Žmonės nebuvo užmerkę akių — nujautė, kas jų laukia, bet nuo savo likimo niekur nebėgo.

Karo metu, ties Pakuoniu stumdantis frontui, kaimiečiai buvo trumpam pasitraukę iš namų — slapstėsi slėptuvėse pajiesio šlaituose. Daukšiagirėje veikusi spirito vorykla pirmiesiems „išvaduotojų“ daliniams buvo kaip me-

dus musėms. Užima objektą, prisigeria iš laimės, o vokiečiai juos vėl atmuša. Dvi ar tris savaites truko toks šturmas. Gyventojai išsikankino. Buvo sužeistų, daugeliui sunaikino gyvulius, sudegino namus.

Grybauskų sodyba išliko. Vyrams pavyko išvengti ir vokiečių armijos. Brolis Algirdas užsirišdavo skarutę, užsisėgdavo sijoną ir pasiėmęs kibirą eidavo karvių melžti. Vokiečiai nieko nedarė. Anot Dano — ne visi panelėmis domėjosi.

Užėjus rusams, tėvas gavo iš valdžios sąrašą, pagal kurį iš eilės pas visus kūrė javus. Sūnūs mokėsi: Algirdas su Donatu — Kauno šeštoje gimnazijoje Šančiuose, Vytautas — sodininkystės-daržininkystės technikume Fredoje, o mažasis Levukas — Girininkų pradžios mokykloje.

— Buvau klasės seniūnas 1946—1948 metais,— prisimena Donatas.— Stalino konstituciją dėstė toks ekskuningas. Niekas šito „mokslo“ nesimokė, dienyne buvo vieni dvejetai. Mokytoją dėl kažko areštavo. Pas mane liko klasės žurnalas, tai pasidarbavau, ištaisiau tuos dvejetus. Grįžo mokytojas — demaskavo. Man — vilko bilietas!.. Niekur neįstosi, niekur nesimokysi. Išgelbėjo mokytojas Lechavičius, sau prisiimdamas bėdą. Viską suprato ir klasės auklėtojas Žemaitaitis, bet jis neišdavė.

Pakuonio apylinkių mokiniai — Rimai, Krušinskai, Valentai kartu su Grybauskais gyveno Šančiuose, netoli gimnazijos — Pušyno gatvės penktame numeryje, pas Dainelius.

Artėjo didieji 1948 m. gegužės 22 dienos trėmimai. Neaiški nuojauta pleveno tarp Šančių gimnazistų. Pirmąjį areštavo Rimų Klemensą. Klasėje. Naktį suėmė Algirdą Grybauską. Broliai Danas su Vytautu tuo metu buvo kaime. Iš ryto tėvukas su mama ir Danas atsivežė į Panemunės malūną susimalti grūdų. Tėvukas pasiliko malūne, o Danas su mama užėjo į butą Pušyno gatvėje. Buvo apie 10 valanda ryto. Juos čiupo keli civiliai, ginkluoti automatais. Privažiavo kariškas „Viliukas“. Stribai apsupo namą. Vienas, ilgšis, išsižergė ant durų, rankomis atsirėmė aukštai į staktą. Liepė jiems rengtis pas baltas meškas!

Danas apsisprendė. Žebenkšties vikrumu nėrė pro ilgio rankas, išsmuko kieman ir pasileido gatve. Vejantis nesigirdėjo. Skersgatvyje užsiglaudė už namo ir matė kaip veža jo mamą.

Vaikinukas, ir nebūdamas aiškiaregis, nuo dabar daug ką matys: areštuojamus, tremiamus, žudomus...

— Nubėgau aš pas tėvuką, į malūną Panemunėje. Pasakiau, kad mama ir Algirdas jau paimti, mokslo draugai išvežti. Grįžome į kaimą. Nusprendėme mes, trys broliai, pasislėpti. O tėvukas susiruošė ir ėmė laukti egzekutorių... Aš pasislėpiau pas kaimynus Starkevičius. Pro skylėtą kluono stogą stebėjau, kaip veža tėvą.

Lijo lengvas gegužės lietus, sumišęs su žydinčių alyvų kvapu. Verkė vaikai, paslapčia lydėdami tėvus, vežamus į Sibiro vergiją... Ar ne tuos pačius jausmus pergyveno Afrikos negriukai, išsislapstę džunglėse prieš du šimtus metų? Civilizacija kruvinu komunizmo veidu atsiskuko į senutę Europą!

Trys Grybauskų vaikai, pasilikę Lietuvoje, slapstėsi pas kaimynus. Vėliau valdžia jiems didžiavasiškai leido prisiregistruoti. Jie mėgino ūkininkauti. Vytautas švariai nuėmė ir sutvarkė derlių, atidavė duoklę. Uždėjo antrą — vėl atidavė. Užkrovė trečią — didžiąją — nubuožinimo!

— Nebuvo ką duoti... Tada jau bėgome iš namų. Visi...

Mažąjį broliuką Leoną priglaudė Veiveriuose Tūtlių šeima — Juozo Lukšos sesuo ir svainis. Donatas bastėsi pas kaimynus, pažįstamus. Nakvojo klojimuose, šiaudų kūgiuose. Vyriausias brolis Vytautas, gimęs 1928 metais, susirado bendraminčius, paėmė ginklą į rankas ir išėjo kovoti už Lietuvos Nepriklausomybę. Pasirinko „Žydrوليو“ slapyvardį.

Išvengusius trėmimų ir kalėjimų kaimo žmonės plėšė ir terorizavo „išvaduotojai.“ Apylinkėse nebaudžiamas siautėjo Liustbergio dvare įsikūręs rusų karinis dalinys. Jiems užkliūdavo ne tik gyventojų klėtys, seklyčios ir kamaros, bet ir mažos, jaukios kaimų kapinaitės. Ypač dažnai jie lankėsi Jiesios ir Šventupės santakoje — Veiveriuokų kapinėse. Tai, kad jų pakraštys glaudė ir apie 200 rusų karei-

vių, sušaudytų vokiečių per pirmąjį pasaulinį karą, jų tautiečiams nė kiek nekliudė čia sprogdinti granatas, daužyti antkapius ir apipylus benzinu deginti kryžius — unikalius medinės lietuviškos skulptūros paminklus. Karštą vasarą, nuslūgus Jiesios vandenims, ir dabar galima pamatyti upės dugne suverstus paminklus.

Ginti gyventojus nuo plėšikaujančių rusų kareivių ėmėsi partizanai. Vytautas su draugais išgelbėjo kaimynų Zelenkų sodyboje prisiplėštą turtą,— išgirdę partizanų šūvius kareiviai metė maišus su grobiu ir vengdami kautynių pasitraukė.

„Žydruolis“ dažniausiai veikė su „Aru“ ir „Aidu“ (abu iš Panemunės). Jis patekdavo į pavojingas situacijas, iš kurių su Dievo pagalba pavykdavo išeiti sveikam. Vietinė sovietų valdžia už jo galvą paskyrė nemažą premiją. Vytas buvo narsus vyras, savo krašte kiekvieną kampelį pažino ir buvo neišmušamas iš pusiausvyros.

Neturtingus valstiečius pastoviai kamavo mokesčių rinkėjai, tarp kurių pasitaikydavo itin žiaurių. Jie smurtu atimdavo paskutinę kapeiką, išplėšdavo taip vadinamąsias paskolas. Kartą „Žydruolis“, vienas, buvo apsistojęs Jokiamiškyje, kai atėjo trys iki dantų ginkluoti mokesčių rinkėjai. Įsitaisę ūkio kontoroje, jie šaukė valstiečius ir be skrupulų juos kūtavojo. „Žydruolis“ ilgai stovėjo už plonos lentinės pertvaros. Buvo apsiginklavęs trumpu vokišku automatu — „pistolmašina“ ir mauzeriu. Palaukė, kol išeis paskutinis lankytojas. Kai mokesčių rinkėjai liko vieni, „Žydruolis“ išdygo duryse ir nuspaudė ginklą.

Po šio įvykio buvo gausūs areštai. Gaudė ir šaudė jau ir jaunesnįjį brolių — paauglį Donatą Grybauską. O jis vis dar prisilaikė netoli tėviškės.

„Žydruolis“ su kitais partizanais, pasiskirstę mažomis grupelėmis, gyveno bunkeriuose, kurie buvo įrengti kaimynų sodybose. Gyventojai partizanus rėmė, maitino, slėpė. Be aktyvios gyventojų paramos partizaninis judėjimas Lietuvoje nebūtų galėjęs išsilaikyti. Nelegali partizanų globa sunkia našta gulė ant duoklių nualinto kaimo pečių. Ėmė trūkti maisto, žmones iškankino gyvenimas kaip ant parako statinės. Gal tuo, bent dalinai, galima paaiškinti išdavikų atsiradimą. Nematydami (ar nenorėdami

rasti) kitokios išėities, kai kurie žmonės pasibelsdavo į NKVD būstinių duris... Žiauriai prasiliedavo kraujas. Ir žiauriai atsirūgdavo — išdavikui.

Akmuo gulėjo dirvoje prie Prano Misiūno sodybos, o partizanų slėptuvė buvo įrengta troboje, už tvirto mūrinio kamino. „Žydruoliui“ ir trims jo draugams kuri laiką čia buvo saugu. Atrodė, jog niekas negresia — šeiminkas, buvęs Amerikos lietuvis, neatrodė įtartinas.

Danas pasakoja apie savo paskutinį pasimatymą su broliu, dvi dienos prieš jo mirtį. Tuokart jie atsisveikino su viltim kada nors susitikti. Brolis ruošėsi išvykti į Švediją, jau buvo susitarta jį išgabenti dvisparniu lėktuvu, skrendant pažeme iš pasienio zonos. Šią operaciją organizavo Verutė, kuri tada gyveno pas kaimynus Labašauskus. Ji buvo kilusi iš Jiesios gyvenvietės, pažinojo lakūnų, neblogai kalbėjo rusiškai. Pasitikėjimą kėlė tai, kad ji jau buvo padėjusi pargabenti keletą žmonių iš Sibiro. (Verutė — mirusi, jos vaidmuo ne visai aiškus).

Pasitraukti į Švediją „Žydruolis“ nespėjo.

Atsisveikinant jis prašė brolio nepamiršti Sibire vargs-tančių tėvų — jautrus buvo. Anksčiau kartą jis Dano paklausė:

— Ar išsiuntei siuntinį?

— Ne, sunku.

— Kodėl mamai nebuvo sunku? Ar atsimeni, kaip kiekvieną šeštadienį mums maistą vežė?..

Kruvina drama Misiūno sodyboje įvyko ankstyvą 1949 metų pavasarį.

Gavę skundą, iš Prienų atvyko ginkluoti sribai. Orientyras jiems buvo aiškūs: ir akmuo, ir slėptuvės anga. Atidarė bunkerio duris, įsakė pasiduot. Partizanai išmetė kelias granatas, paleido automatų salves. Nukovę sribus išsoko iš slėptuvės. Ant aukšto šalia kamino užėmė gynybos pozicijas.

Stribams pagalbon atskubėjo rusų karinis dalinys iš Linksmakalnio.

Donatas prisimena:

— Buvau įsilipęs į kaimynų Labašauskų gluosnį ir mačiau, kaip kovoja vyrai, kaip žūsta mano brolis... Ne-

pasidavė jie! Gynėsi ištisą dieną! Prasidėjo viskas apie 10 valandą, ryte. Iki tamsos kalė automatai ir kulkosvaidžiai, sproginėjo granatos.

Nuo Linksmakalnio važiavo naujos kareivių mašinos. Atgal, per Išlaužą, gabeno kareivių lavonus.

Keturių ginkluotų partizanų neįveikė. Jų pozicijos buvo patogios: namas ant kalniuko, plynumoje. Iš visų pusių apsupti, įsitvirtinę už mūrinio kamino, jie atkakliai gynėsi. Šovinius taupė, kirto kareivius trumpomis serijomis, kai šie bandė prišliaužti arti. Padegamosios kulkos neįstengė padegti skardinio namo stogo.

Temstant raudoniesiems į pagalbą atsiuntė kariuomenę iš Panemunės kareivinių. Atvažiavo mašinos su minosvaidžiais.

Mūšis virė. Partizanai gynėsi, srūdami krauju ir nenugalimi savo gimtojoje žemėje. Artėjanti naktis jiems teikė viltį prasiveržti iš apsupties, nes rusai skubėjo, nervinosi. Neįveikdami ginklu, jie griebėsi klastos. Kelyje sučiupo senuką Kaulių iš Jokiamiškio. Jį apspardė, primušė ir, įdavę indą su benzinu, liepė padegti namą. Senas žmogus labai išsigando, bet nepasimetė. Neveltui jį kaime Don-Kichotu vadino. Iš tikrųjų, elgesiu ir išvaizda jis priminė žinomą Servanteso personažą: specifiniai veido bruožai, barzdelė, ūsai ir kalba su akcentu.

Nuėjo senukas prie namo benzino indu nešinas. Partizanai į jį nešaudė, juk savas, lietuvis. Senukui niekaip „nesisekė“ namą uždegti. Tuomet rusai sučiupo grįžtantį iš Išlaužo septynmetės mokyklos moksleivį Čiupką. Jis buvo našlaitis, augo daugiavaikėje šeimoje su daug vargo mačiusia motina. Partizanai berniuko nenušovė. Berniukas padegė namą.

Čiupkai iš tų vietų po kelių metų išsikėlė.

Donatas pasakojo, kad iš degančio namo iššoko trys partizanai ir bandė bėgti per sodą. Jo brolis „Žydruoilis“ dar liko pridengti draugus. Paskui degančia nugara išsivertė pro langą ir sukluo po savo kulkosvaidžiu, pakirstas priešo kulku. Nenugalėtas.

Po trijų dienų Donatas pasiskolino kaimynų trakėną ir išėjo pas Tūtlius pranešti apie nelaimę. Tuo metu rusai košė Kozerų mišką. Berniuką suėmė, atėmė arklį, nu-

varė į Garliavos daboklę. Išlaikę kelias dienas paleido. Gal padėjo laimingas sutapimas: kai paklausė pavardės, Donatas pasisakė esąs Kukauskas. Prisiminsime, kad Jonas Kukauskas išdavė Juožą Lukšą 1951 metais. (Aprašomasis momentas— 1949 metai, bet ar šnipai neverbuojami iš anksto?)

Po kelių mėnesių Donatas atvyko pas tėvus į Sibiro Usolą. Įsidarbino, tačiau ramybės neturėjo. Atėjus žinia iš Lietuvos, jį areštavo ir nuteisė dešimčiai metų kalėjimo už tai, kad neišdavė brolio.

Grybauskų šeima susitiko tėviškėje 1958 metais.
Vytauto kapo nerado.

Išlaužo kapinėse, ant vieno kapo, stovi toks paminklas, kokį vargu besurasi kitose Lietuvos kapinėse. Rausvo granito plokštėje iškaltas kūjis ir pjautuvas, nudažyti aukšinės bronzos spalva. Užrašas skelbia, jog čia ilsisi Pranas Misiūnas, nužudytas buržuazinių nacionalistų.

Rudenį, prieš Vėlines, prie kapinių vartų sustoja juoda „Volga“, kokiomis važinėja sovietinės vyriausybės vyrai. Iš jos išlipa aukštas, žilstelėjęs vyriškis. Kartu su juo eina paprasta moteris, nešina gėlių vazonais. Prie paminklo moteris padeda gėles, aptvarko kapą. Vyriškis ramiai pastovi ir, matyt, mintyse nusilenkęs, grįžta prie automobilio.

Niekas nesistebi. Lietuviams priimta gerbti mirusiųs.

Boluoja senieji vieškeliai tarsi paliktos nakčiai drobių juostos. Sutemų metas. Tirštėjo migla soduose, tamsa apgaubė namus bei visą gyvastį. Tai nebuvo — kaip kadaise— toji akla ir baisi Sibiro tamsa, grįžtant po naktinės pamainos iš katorginės druskos kasyklos. Nežinau kodėl, bet tėviškėje net dienai užgesus tamsa neužplūsta sielos. Todėl išsitariau:

— Važiuosiu namo, kol nesutemo...

— Jau naktis,— pasakė šeimnininkas,— bet mano sūnų parveš, jo akys geros.

Nuo kryžkelės miškas toli. Aplink —rugių laukai. Prisiminiau — čia varpos užauga didelės ir beveik be kū-

kalių. „Žydruoelis“ svajoję tapti agronomu. Kur jo kapas, rugiai nepasakys... Ir kokią dar jis žydrą svajonę turėjo? Paslaptis. Kur jo kovų draugai, jauni kaimų vaikinai?..

Beveik fiziškai jaučiu, kad jie negalėjo išeiti toli. Jų sielų švytėjimas anapus gyvybės ribos pasiekia mus. Gal todėl šviesu sieloje ir senuose vaikystės vieškeliuose.

Šviesu. Ir taip turi būti.

*Neverki, kad nebus artojų —
Už mus visus darbai kalbės...
Ir naktį, perlais aprasoję,
Mediniai kryžiai pakelės...*

ARIMŲ SŪNŪS

Išsaugok širdies gerumą, gimtoji žeme! Išsaugok tiems savo vaikams, kuriems Tu buvai viskas. Ir kurie atidavė Tau save...

Jų kaulai tapo Tavimi. Arimų sūnūs verti Tavo meilės, žeme!

...Iš vaikystės prisimenu žaliais medžių guotais išpuoštas Gražučių kaimo sodybas už Išlaužo. Lygių arimų stygomis išvagotus laukus, per kuriuos, kartu su Tėviškės vasaromis, plaukte plaukė rugiai. O ties Jundilų sodyba važiuotą ir pėsčių žmogų iš tolo sveikino palenkę galvas jurginai.

Ši sodyba — istorinė tautos kovų relikvija. Neseniai prie jos parimo saulutėmis spindintis kryžius su užrašu: „*Būk per amžius nesugriaunama, Lietuvos sodyba, pakėlus smūgius viesulo žvarbaus!*“ Užrašo autorė — sąžinės žurnalistė, Sibiro tremtinių duktė Birutė Jonelienė taikliai nusakė kraupios tikrovės esmę. Greta kryžiaus iškilo paminklinis akmuo su dar dviem įrašais.

Prie negyjančių žaizdų prisiliesti sunku. Atversti kruvinos knygos lapus — būtina!

Visi darbščių valstiečių Jundilų šeimos nariai — rau-

donojo maro aukos ir tautos didvyriai: du sunūs — partizanai, dvi seserys — ryšininkės, pamotė mirė palaužta negandų, tėvas — nukankintas Vorkutos lageriuose.

Sodyboje įrengtose slėptuvėse rasdavo prieglobstį ir kiti Lietuvos partizanai, bet broliams Jundilams buvo lemta žūti ne po tėvų stogu. Čia savo jaunas galvas padėjo „Raselė“, „Papartis“, „Krienas“.

Jundilai buvo paprasti artojai, kūnu ir krauju įaugę į savo gimtąją žemę. Nieko daugiau nenorėję, tik ramiai dirbti savo aštuonių hektarų plotelį. Jie augino gyvulius, šienavo pievas, apsilvilkę drobiniais marškiniais kirto rugius ir šaltinio vandeniu malšino troškulį. Anksti liko našlaičiai: berniukams buvo 10—13 metų, o jauniausiajai sesutei Izabelei — vos vieneri metukai. Atėjusi į šeimą pamotė rado savo vietą ir pagarbą.

Kokia augo jaunoji artojų karta? Kaip ir visiems arimų vaikams, jiems buvo įprasta pabučiuoti ranką tėvams, pagerbti kalėdojantį kunigą, nusiimti kepurę prieš kryžiu ir kapines, pasisveikinti kelyje sutiktą nepažįstamą žmogų. Bet nusilenkti — tik Dievui! Nekeliaklupsčiauti svetimiesiems.

Niekas ir niekada nepasmerkė artojų už tiesias arimų vagas ir už meilę Tėvynei. Niekas. Tik ne didysis Maras, atslinkęs iš Rytų!

Iš žalių sodybų, palikę nesuartas vagas, atidėję į šalį nepabaigtus darbus, išėjo lietuviai atlikti svarbiausiąją pareigą — vyti okupantus iš Lietuvos! Jie negrobė svetimų žemių, nesikėsino į niekieno laisvę. Jie gynė nuo atėjūnų savo sodybas, savo upelį, tekantį gale lauko, savo sodą ir mišką. Gynė kraunantį lizdą paukštį...

O tą vasarą jau nebeperėjo gandrai Jundilų sodyboje. Bijojo nusileisti į medį, kai aplink žlegsėjo svetimi tankai.

Tėvą — Antaną Jundilą areštavo 1944 metų gruodžio 31 dieną, Naujųjų Metų naktį, [puolė sribai su šunimis, tėvą šeimos akyse daužė ir mušė. Griozde stalčius, vogė laikrodžius ir pinigų.

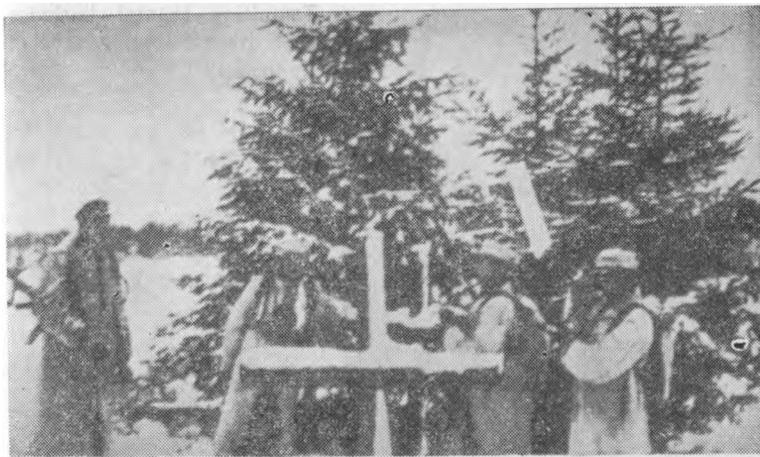
Vyriausias sūnus — Antanas Jundilas (g. 1919) jau pirmąją pokario vasarą gavo šaukimą į okupantų armiją

„Mažytis“— Kazimieras Pyplys savo tėviškėje, Kėbliškių kaime, 1944 m.

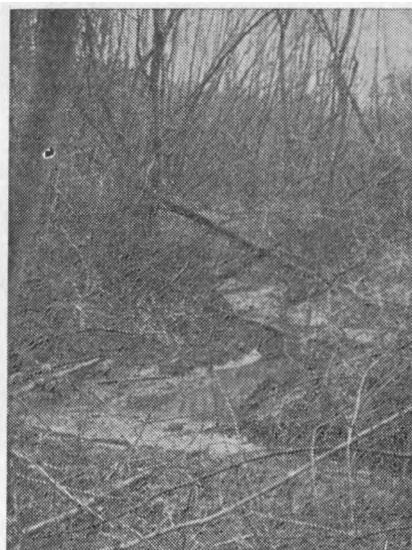
Kapitonas Edmundas Akelis — VLAK' prezidiumo narys, žuvo Magadane

Lietuvos partizanai, išvykdami per „geležinę uždangą“ į Vakarus, atsisveikina su kritusiais kovos broliais. Iš kairės pirmas „Mažytis“ — Kazimieras Pyplys, antras — „Skirmantas“ — Juozas Lukša

Poilsis Rytprūsių miškuose, vykstant į užsienį 1947 m. gruodyje. Sėdi „Skirmantas“ — Juozas Lukša, stovi „Mažytis“ — Kazimieras Pyplys

Tamulšios krantai kuriuose buvo įrengti trys „Mažyčio“ bunkeriai

Šioje vietoje, Kėbliškių kaime, buvo Kazimiero Pyplio —„Mažyčio“ gimtoji sodyba

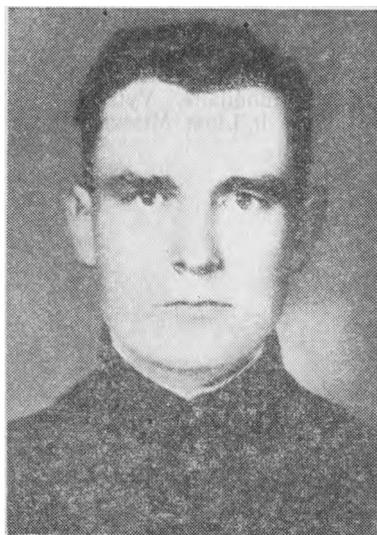
„Mažyčio“ žuvimo vieta,
1990 m. Pirmame plane —
Birutė Jonelienė, antrame —
Izabelė Jundilaitė, Vytautas
Stašaitis ir Linas Misevičius

Kalesninkų miško pakraštys, kuriame buvo paskutinė „Mažyčio“ bu-
veinė. Fotografuota iš eigulio Truncės kiemo, 1990 m

**Partizanų vadas „Šiaurys" —
Vincas Senavaitis**

Juozas Senavaitis

„Tabokius" — Pranas Senavaitis

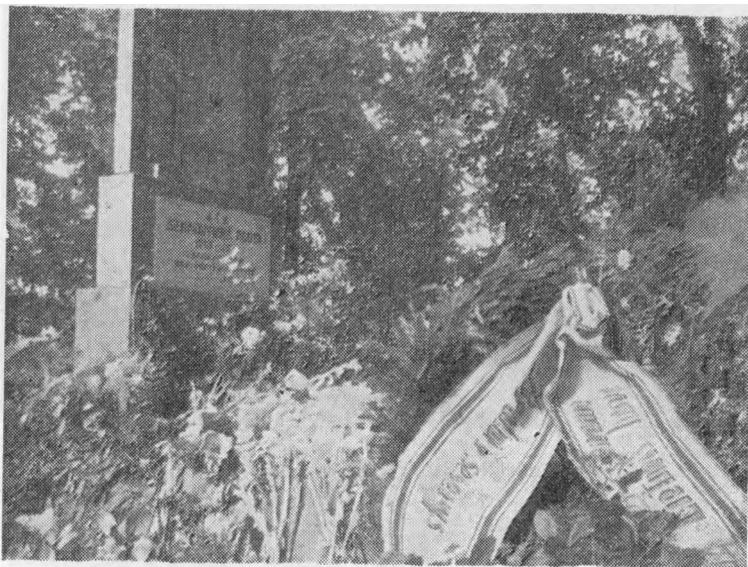
Marytė Senavaitytė

Seserys Anelē ir Domicēle Brudnytēs savo gimtinēje Balbieriškyje

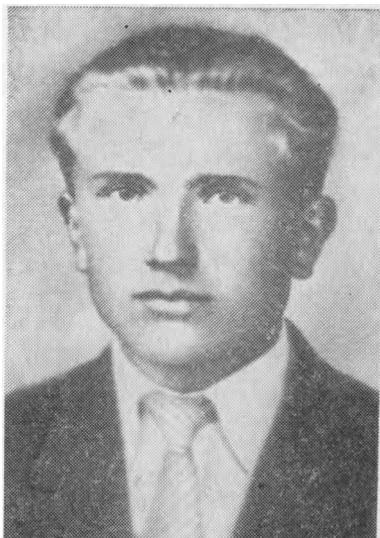
Šlama liekni beržai sodybai klonyje. Senavaičių gimtinė, 1990 m.

Marytės Senavaitytės palaikai 1989 m. perlaidoti į Šilavoto kapines, šalia motinos

Kryžius už Šilavoto kapinių tvoros, kur raudonieji budeliai sumesdavo partizanus. Čia ilsisi ir jauniausias Senavaitis — Kazimieras — „Zuikis“

„Miškinis“— Antanas Stravinskas,
sribų sudegintas gyvas

„Lokiukas“— studentas Vincas
iš Kauno

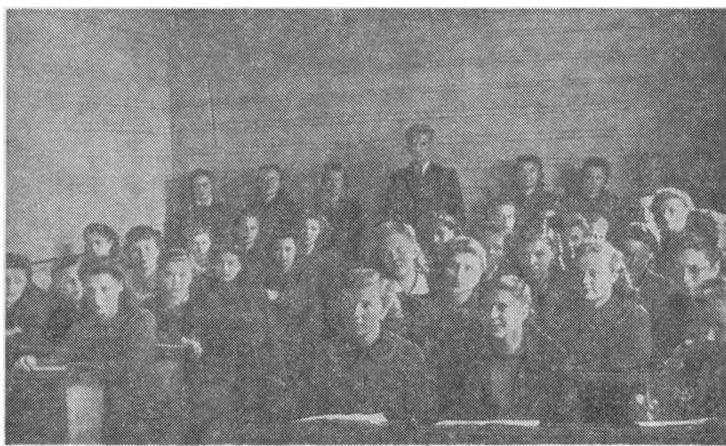
„Erelis“— Antanas Baltrušaitis

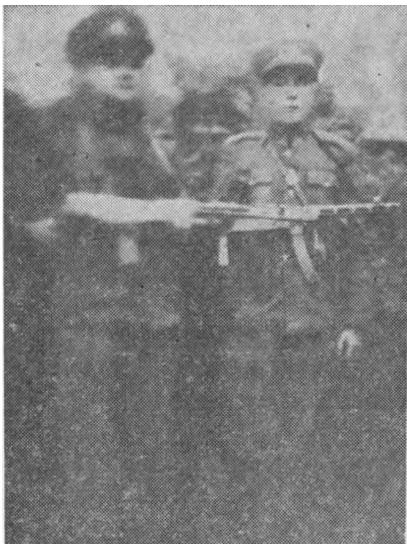
„Tigras“— Juozas Baltrušaitis

Geležinio Vilko rinktinės vadas „Žiedas“ („Kardas“) — Juozas Stravinskas su žmona Kastute

Mokytojas Juozas Stravinskas 1944 m. rudenį su Prienų gimnazijos baigiamosios klasės mergaitėmis (berniukai — išėję į mišką.)

„Slanka”—Kostas Marčiulaitis
(dešinėje) su kovos draugu

Geležinio Vilko rinktinės partizanai: priekyje „Milžinas”—Justinas Marčiulaitis, iš kairės: „Karaliūnas”—Klemensas Marčiulaitis, „Gegužis”—Kazimieras Popiera, „Balandis”—Algis Gumauskas, „Jaunutis”—Leonas Kurtinys, „Spyglys”—Vytautas Menkevičius, „Vėjelis”—Vytautas Marčiulaitis

Partizanas Pranas Kižys su motina ir broliu Mogiškeje

Partizanas „Klajūnas“— Albinas Banislauskas

Geležinio Vilko rinktinės partizanai: priekyje prigulęs „Smauglys“— Vincas Bražinskas, už jo priklaupęs „Ažuolas“— Kazimieras Kurtinys, sėdi pirmas dešinėje — vadas „Spyglys“—Vytautas Menkevičius, stovi iš kairės—„Dėdė“—Vincas Navikas, „Gegužis“—Kazys Popiera, „Keleivis“— Sigitas Jankauskas, „Karaliūnas“— Klemensas Marčiulaitis, „Klajūnas“—Albinas Banislauskas, „Pranelis“—Pranas Kižys

„Zubras“—Jonas Butkus

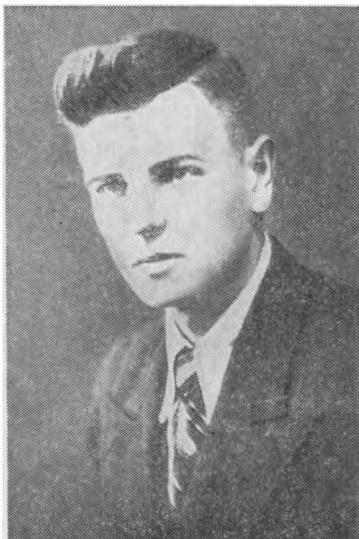

„Speigas“—Antanas Gudynas

Tauro apygarda, Geležinio Vilko rinktinė. Prienų šilo partizanai: kairėje Kazimieras Popiera —„Gegužis“ ir Vytautas Menkevičius —„Spyglys“

„Almąs“ — Jonas Demeikis, mokytojas, žuvęs 1947 m. prie Plutiškių kartu su Naste — abu užkasti prie Kauno plento. Užrašas kitoje nuotraukos pusėje: *Aneliuke! Viską užlieja užmiršimo banga. Tad bent kartais neleiski, kad laikas užtušuočiau mane!* Jonas.

Skersabalio partizanų kapinaitės parodė eigulys Mikušauskas

Šeši plieno kryžiai šile — paminklas partizanams, žuvusiems prie Juodarašcio, 1989 m.

Partizanas „Dėdė“—Juozas Išganaitis

„Vanagas“—Vincas Butkus

Klebiškio miško partizanų kapinaitėse

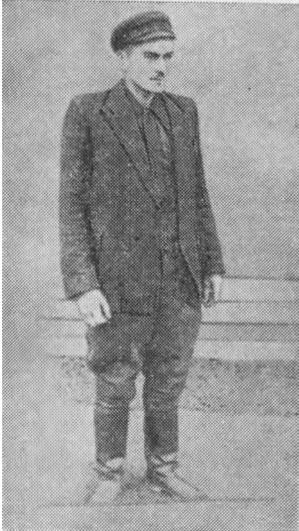

„Dédé“—Juozas Išganaitis žygyje

„Dédé“—Juozas Išganaitis ir „Radastas“—Jonas Andriuškevičius

Mokomoji kuopa Kazlų Rūdos miške, įgijusi puskarininkių laipsnius. Stovi ketvirtas iš kairės „Dramblys“— Juozas Skaržinskas

„Barsukas“ — Antanas Išganaitis Intos lageryje

Partizanas „Sūnus“ — Klemensas Išganaitis su ryšininkėmis: „Valyte“ — Anele Išganaityte (dešinėje) ir Izabele Juodsnukyte

„Valytė“ ir „Dėdė“ — brolis ir sesuo Išganaičiai prie Nemuno

Jurgis Kučinskas—„Gegutė“(?), buvęs ulonas

Partizanų vadas „Spyruoklis“—Jonas Kučinskas

„Žydruoelis“— Vytautas Grybauskas

Kėbliškių partizanai. Viršuje Kazimieras Pyplys—„Mažytis“, sėdi trys broliai Juodžiai: pirmas iš kairės Jonukas, antras Vytautas — „Šarūnas“, ketvirtas Algirdas — „Merkys“

Čia žuvo „Žydruoelis“— Vytautas Grybauskas, „Aidas“— Kazys Kazakevičius, „Aras“— Algis Lenčiauskas ir „Švyturys“— Antanas Senikas

Geležinio Vilko rinktinės partizanai.
Kairėje Juozas Brūzga — „Žvalgas“ ir
Vytautas Marčiulaitis — „Vėjelis“

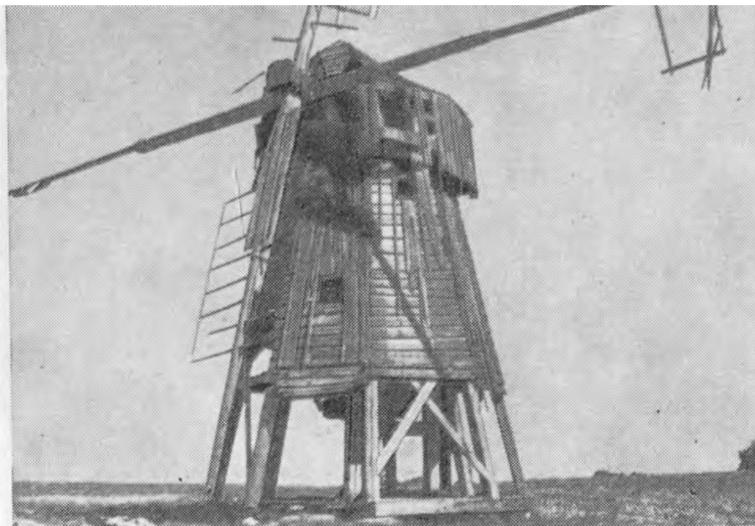
Išlaužo panorama

Klemensas Uleckas — „Vakaras” (kairėje) ir Bronius Piekus — „Pipiras” — paskutiniai Geležinio Vilko rinktinės partizanai, žuvę 1955.07.21 Prienlaukyje

Juozas Uleckas nuo Šilavoto, žuvęs 1945.01.06 Žiūriškių miške — vienas iš pirmųjų Geležinio Vilko rinktinėje

Prienlaukio malūnas, prie kurio 1955.07.21 žuvo du paskutiniai Geležinio Vilko rinktinės partizanai

Pasipriešinimo kovotojų Jundilų šeima iš Gražučių kaimo. Stovi kairėje Vytautas Jundilas—„Jaunutis“ ir Antanas Jundilas—„Naras“. Sėdi: Izabelė, pamotė ir tėvas Antanas

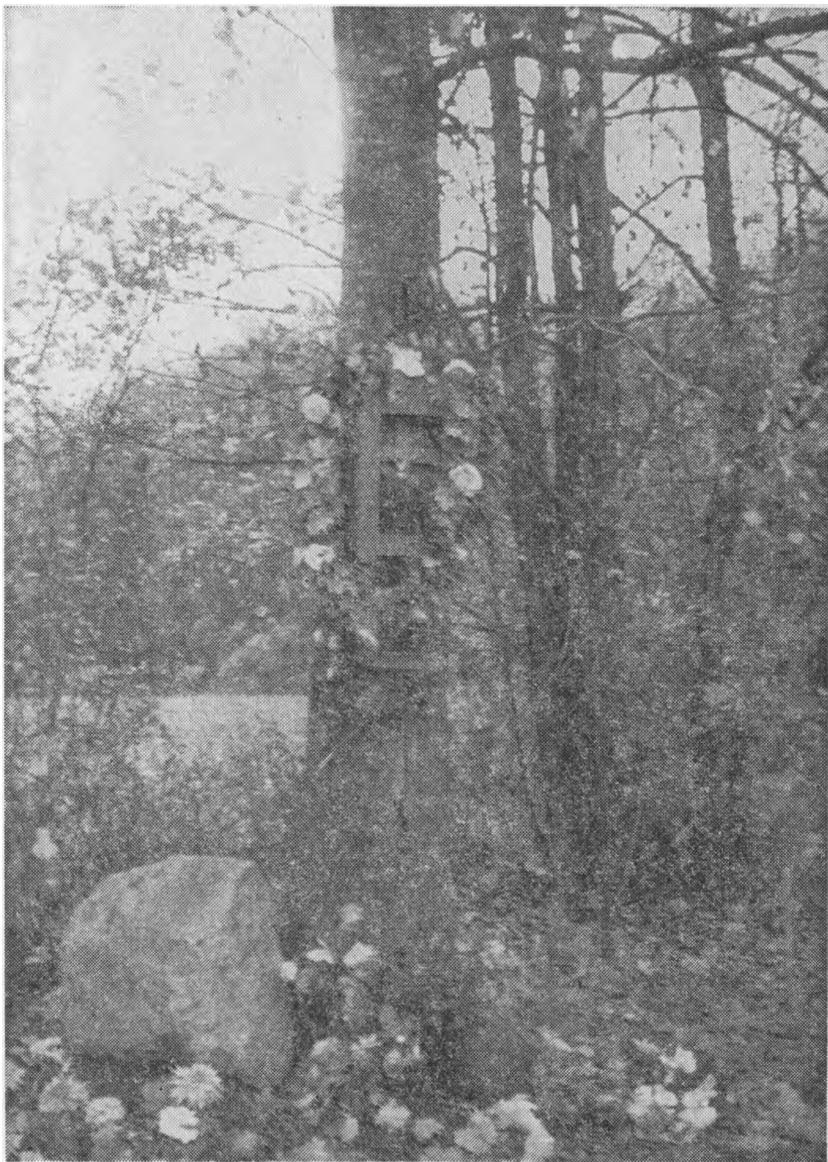
Vytautas Jundilas — „Jaunutis“

Geležinio Vilko rinktinės vadas Algirdas Varkala

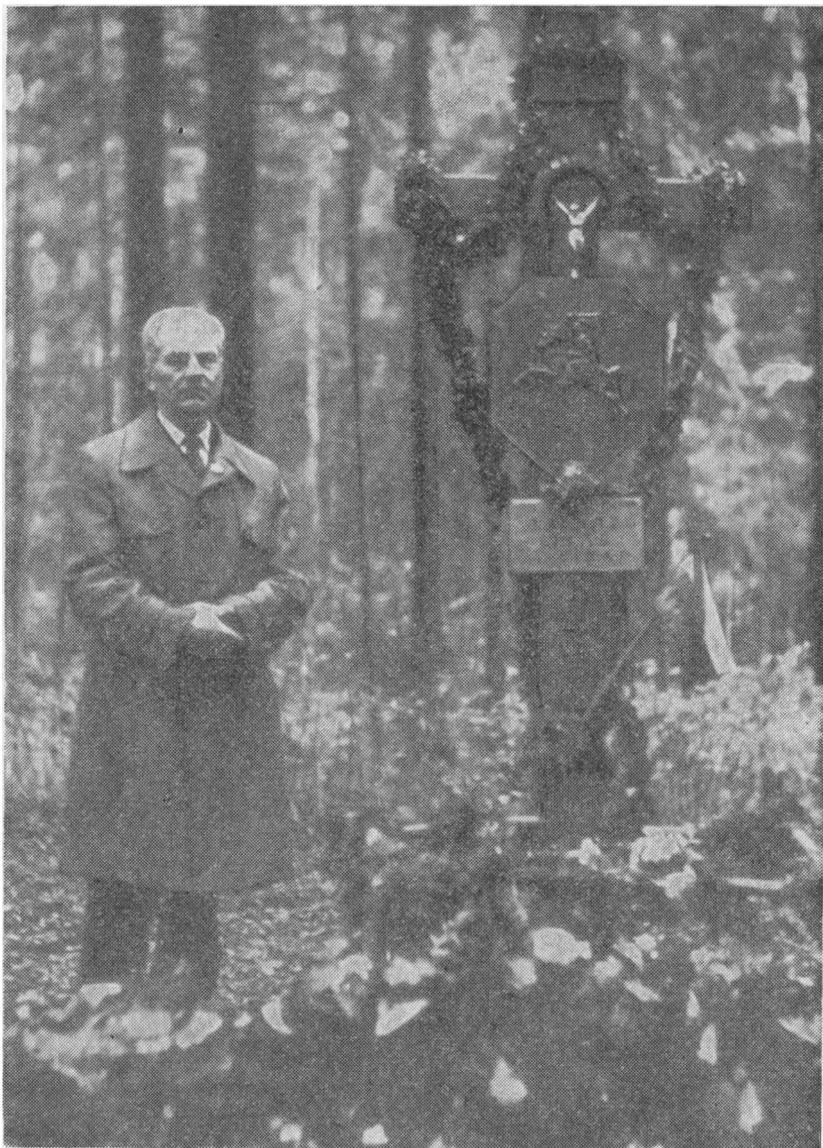
Penkių partizanų žuvimo vieta Šventupės pievose, 1989 m.

Antano Jundilo — „Naro“ žuvimo vieta 1989 m.

Geležinio Vilko rinktinės partizanai ir ryšininkės. Iš kairės: „Lokiu-
kas“— studentas Vincas iš Kauno, Aliukevičiūtė iš Barauskinės kaimo,
Strolytė iš Garančiškės ir „Speigas“— Antanas Gudynas

Partizanas „Žvejas“ — Povilas Buzas prie susprogdinto bunkerio duobės, 1989 m.

ir turėjo būti išsiųstas į frontą Vokietijon. Iš prigimties linksmas, niekada nenusimenantis vaikinai tarė namiškiams:

— Pasidariau dokumentus kita pavarde. Laikinais pasitrauksiu į Klaipėdą, dirbsiu. Ten manęs nerai. O paskui matysim.

Netrukus jo pėdas aptiko, dokumentus atėmė. Teko grįžti. Artėjo 1945 metų rudenis. Jundilų sodyboje susirinko keletas vyrų. Tarp jų partizanai—Vytautas Gudynas — „Papatris“ ir Vytautas Marčiulionis — „Viesulas“. Išvada aiški: ir Antanui reikia išeiti į mišką. Sesuo Izabelė to niekada neužmirš:

— Apkabino Antanukas visus, pamotei ranką pabučiavo, mums, sesutėms, veidus. Broliui laimės palinkėjo.

Treji metai jaunesniam broliui — Vytautui Jundilui teko tas pats partizano likimas. Tai įvyko 1947 m. vasario 6 d.

— Gal būtų dar neišėjęs miškan,— abejoja Izabelė,— bet namie įvyko susišaudymas. Sodybą užplūdo enkavedistai, žuvo trys partizanai. Brolis Vytautas tuomet miške plovė medžius valstybinei prievolei. Čiudiškių kaimo žmonės pranešė, kas čia įvyko. Į namus jis nebeįėjo...

Jundilų sodyboje jau visą 1946 metų vasarą rasdavo prieglobstį miško broliai: „Mažytis“, „Žaliukas“, „Žvejas“ bei Mogiškės partizanai. Sodyboje vyrai buvo įrengę gerai paslėptą bunkerį — sode, už svirno, su įėjimu iš kitos svirno pusės. Bunkerį enkavedistai išaiškino taip pat ne be gudrybių, padedami garbės ištroškusio vietinio išdaviko.

Vasario 5 d. stipriai snigo, pustė ir šalo. Pas Jundilus atėjo trys pavargę partizanai: Vytautas Gudynas — „Papatris“, Jurgis Kleiza — „Krienas“ ir jo sesuo Nastutė Kleizaitė — „Raselė“.

— Iš senos vietos mus išbaidė,—pasakė jie.— Rusai maišytis nei iš šio, nei iš to ėmė. Mes čia pernakvosim, o kai aprims — grįšim į ten, iš kur atėjom.

Nastutė nedviprasmiškai kalbėjo:

— Sapne mačiau iškastą duobę. Rodos, ji mums... Vadinasi, reikia pasitraukti į kitą vietą. Atėjom pas jus!

Likimas lyg ištikimas šėtono šuo sekė jų pėdomis. Vieną naktį bunkeryje praleido ramiai. Dieną — irgi. Vakare Izabelė pašildė vandenį, ir jie, suėję trobon, apsi-prausė. Paskui trumpam išėjo ir iš kaimo parsinešė jiems numegztas kojines. Tik Nastutė vis negalėjo rasti sau vietos, jai nedavė ramybės tas baisus sapnas: „Gal imkim, ir išėikim, jau dabar?“ Vyrui perkalbėjo — ryto palauks!

— Nebuvo ir pas mus saugu,— mena Izabelė.— Bene prieš penkias dienas, kai prie stalo vakarieniavo atėję septyni partizanai,— atbėgo „Mažyčio“ motina ir išsigandusi perspėjo, kad tik ką mačiusi prie lango prilipusi, besiklausanti kaimyną Kazį Urbanavičių. Partizanai tuomet skubiai pavalgė ir išėjo.

Lemtingos dienos išvakarėse taip pat dėjosi keisti dalykai. Jie nepraslinko pro budrias Izabelės akis:

— Pavakare, dar nesutemus, atslinko į sodybą keista žmogysta — ilganosė ubagė. Veidą skara dangstėsi, sijonas ilgas, iki žemės. Rankose — kaimiška „ragažė“ bulvėms. Prašėsi nakvynės. Atsakėm. Tada „ji“ pasuko kluono link (gal ten bunkeris?). Bristama per gilų sniegą aukštai kėlė sijoną, pro kuri mačiau vyriškus batus, vyriškas kelnes. Supratau, kad tai — persirengęs šnipas. Jo nosis buvo labai panaši į kaimyno. Perspėjau partizanus, bet jie nuramino, kad iškeliaus auštant, kiek galima anksčiau.

Švintant sodyboje pasigirdo triukšminga rusų šneka. Izabelė puolė šerti gyvulių. Kareiviai ją sučiupo, tampė po sodybą, varėsi svirno link. Mušė per nugarą, reikalavo nuvesti į bunkerį. Kita atėjūnų grupė krėtė gyvenamą namą, likusieji ėmėsi plėšti svirno grindų lentas. Mergaitė Izabelė nepasimetė:

— Aš garsiai rėkiaiu — tegu partizanai išgirsta — kad nėra pas mus jokių banditų! Ir tai buvo tiesa: mums gi ne jie — banditai, o tie, kurie mus užpuolė! Nubėgau iki keliuko, rusai nespėjo sustabdyti. Tuo metu pasigirdo šūviai: partizanai, išlįsdami po vieną iš bunkerio, atsišaudydami bėgo kelio link. Matyt, tikėjosi prasiveržti. Mane rusai sustabdė, liepdami eiti į namą. Pasukau keliuku atgal. Pirmiausia, ką išvydau, buvo „Raselė“. Ji nušauta gulėjo ant šono toje vietoje, kur dabar kryžius. Šalia

padėtas automatas. Ji buvo atbėgusi į sodelį netoli tvoros. Čia ją sužeidė. Mergina atsišaudė tol, kol ją pakirto kulka. Sodyboje šaudymas vis dar nesiliovė. Paskiau nutilo.

Rusai išsivarė Izabelę iš trobos atpažinti nukautuosius. Maždaug už 20 metrų nuo „Raselės“ kraujo klane gulėjo negyvas partizanų kuopos vadas „Papartis“. Jis buvo jau perbėgęs sodelį ir peršokęs tvorą. Šiapus tvoros aukštiekninkas paskutinį kartą nukreipęs akis į Tėviškės dangų — „Raselės“ brolis Jurgis Kleiza — „Krienas“.

Izabelę ir jos pamotę areštavo. Lavonus sukrovė į kieme stovėjusį sunkvežimį. (Jo vairuotojas vėliau ir neslėpė, kad kelią į Jundilų sodybą parodė Kazys Urbanavičius—jis atlydėjo iki pat namų, paskui, apsisiautęs kareiviška skraiste — „palatke“, iššoko ir nužingsniavo į savo namus. Broliai Urbanavičiai gyvi neišliko, tik jų ne tokios aktyvios seserys Nastazija ir Kazė tebegyvena Kaune.) Į mašiną įmetė ir Izabelę su pamote. Ant partizanų lavonų pajuokai užkėlė šunį. Skersai išsidriekęs šuo lekavo, dar tebevirpančiom nuo žmonių medžioklės šnervėm gaudė orą, drėbė putas, paskui atsigavęs laizė sukrešėjusį partizanų kraują.

Šitaip „šlovingoji“ sovietinė armija rodė „brolišką“ meilę pavergtai lietuvių tautai ir tokiais metodais auklėjo jaunimą komunizmo dvasia!

Jundilų moterys — paauglė ir suaugusioji — tupėjo susigūžusios mašinos kampe ant grindų. Jas saugojo ne tik didysis šuo, bet ir ginkluoti kareiviai, susėdę ant suolų kėbulo šonuose. Ant kelių jie laikė paruoštus automatus.

Lavonai, šuo ir žmonės keliavo į Veiverius.

Atvežtus lavonus išvertė Veiverių stribino kieme. Ilgai juos ten laikė, nes Lietuva — ne Vidurinė Azija — žiemą gedimo procesai čia vyksta pamažu: šalta! Kur paskui juos padėjo — vienas Dievas žino... Kalbama,— gal už dabartinio Skausmo kalnelio, kitapus plento — grioviuose, kur vėliau melioravo žemę.

Veiveriuose Izabelę Jundilaiteį įmetė į bulvinės rūšį netoli stribino. Šaltyje, viena su žiurkėmis, ji išbuvo tris paras, neskaitant pertraukų tardymams — mušimams. Pri-

simena, kaip žiauriai mušė stribas Vytautas Vyšniauskas, kuris buvo rusų vertėjas. Ją tempė už kojų — galva daužėsi į kietus grindinio akmenis. Sąmonė dingdavo — atsirasdavo. Vėl mušė, spardė, spjaudė, bandite šaukė. Brolius išduoti reikalavo, nes jie dar buvo gyvi ir kovojo prieš okupantus. Izabelė tuomet turėjo 14 metų...

Pro rūšio langelį mergaitė matė išdrėbtus „Paparčio“, „Krieno“, „Raselės“ lavonus. Jie buvo nežmoniškai subjauroti, ypač mergina. Kovojusios prieš okupantus lietuvaitės kūnas buvo apnuogintas, išdraskytas, subadytas, išniekintas.

Vėliau Izabelę su pamote perkėlė į Marijampolės daboklę. Ten tardė švelniau. Vertėjavo buvęs stribas Zuikis. Jis nemušė, orientavo tardymą jos naudai. Po savaitės abi moteris paleido. Jų keliai išsiskyrė: pergąsdinta pamotė į namus negrižo, apsigyveno pas savo brolių Barauskinės kaime. Izabelė prisiglaudė pas tetą Dambravoje ir slapstėsi beveik visuose apylinkės kaimuose: Pajiesy, Juodbūdy, Grabavoj...

1950 metais Barauskinės gyventoja Žemaitienė pakišo liežuvį. Izabelę areštavo, nuvežė į Kauno saugumą. Ištarė — paleido. Su seserimi Anastazija apsistoję Dambravoje, mergaitės nuėjo pas apylinkės įgaliotinį: „Užaugome — reikia dokumentų!“ „Davė“ — Anastazijai dvejus metus, kuriuos teko išbraukti iš gyvenimo. Izabelės gyvenimas vingiavo toliau. Visko — ir šilto, ir šalto matė ji savo gyvenimo gruoblėtame vieškelyje, nors ėjo juo tiesiai, sąžiningai, dorai.

Geras nežinomas žmogus, kuriam Izabelė Jundilaitė-Sarkienė dėkinga iki šios dienos, — parūpino jai metrikus, išsaugodamas nuo kalėjimo už „dokumentų neturėjimą“. Prasidėjo jos legalus gyvenimas.

Ėjo 1951 metai. Izabelė gyveno tėvų namuose. Kitais metais sukūrė šeimą. Žinoma, ją išsaugoti buvo be galo sunku: vyrui kiekviena proga „bandite“ vaidenosi. Jų keliai išsiskyrė.

Tačiau Izabelė užaugino du tvirtus kaip ažuolus sūnus: Kęstutį ir Vidmantą, auga keturi anūikai. Geros širdies anytai likimas paskyrė ir geras marčias: Janutę ir

Virginiją. Janutės tėvai — tremtiniai (mirę), o giminės Amerikoje.

Istorinę sodybą ir istorinę Atmintį šiandien saugo Iza-belė. Energinga, judri, ji visur dalyvauja ir visur suspėja. Svarbiausia — nieko nepamiršta. Kaip gi kitaip? Turėdami tokią praeitį, mes negalime būti sklerotikai. Pajuokauname, ašarą nubraukiame — rodos, greta stovi tėvai, seserys, kaimynai...

Arimų sūnūs. Jos linksmieji broliai! - - -

Dar nekalbėjom apie tai, kaip žuvo Vytautas ir Antanas Jundilai. Dar ne... Labai skauda. Žinau. Kas skaudžiausia — paskiausia?..

Tebūnie taip.

Ką man reiškia Šventupė? Maža upelė, ištekanti iš Prienlaukio ežero. Nedidelė gysliukė, nuo kurios, kaip didelė upė, prasideda gyvenimas. Šventupės dugne — mėlynas molis. Šventupė bėga pievomis. Vaiski kūdikystė.

Prie Šventupės — mano Pradžią Pradžia.

Ant aukštokos kalvos Čiudiškiuose tarsi praeities simboliai rankas į dangų tiesia trys vieniši topoliai. Seną gimtą pirkią sergsti liaunos šermukšnėlės. Šventupė, jau subėgusi į tvenkinius, slapta srovėna pro jų apačią ir pro tas pačias pievas pakalnėje.

Tėvas pjovė ten pirmąją vasaros žolę, kai iš trobos pašaukė: „Gimė duktelė! (Tai aš.) „Ačiū Aukščiausiajam!“ — atsakė šienpjovys, pasipustė dalgį ir vėl sugrįžo prie nebaigtos pradalgės.

Šiandien toje pakalnės pievoje šviečia naujas kryžius.

Dieve mano! Ar tam lietuviai upės ir upeles Šventomis vadino, kad čia nutrūktų jų gyvybės siūlas? NE! Šventupė—PRADŽIŲ PRADŽIA! - - -

Ir vis dėlto nutrūko. Šioje vietoje 1948 metų kovo 3 d. žuvo Vytautas Jundilas — „Jaunutis“ ir dar keturi jo kovos draugai. Žuvo, kad Lietuva būtų laisva, kad Šventupė ateinančiom lietuvių kartom vėl taptų pradžia! — —

...Kai užeidavo partizanai, tėvas, kaip ir kiti kaimynai, atsargūs ir bailūs žmogeliai,— pastatydavo akis ir ausis. Užsilipa į pakraigę ir žvalgosi, ar nesiartina kitos spalvos svečiai. Partizanai pavalgo: AČIŪ — ir sudie!

Tėvas paleidžia iš tvarto gyvulius, pavarinėja po kiemą, ir žmogaus pėdsakų sniege kaip nebūta. Taip stengdavosi išvengti bėdos, nes susišaudymas — tai garantuota kelionė į Sibirą!

Tą kartą susišaudymas įvyko, kai partizanai užėjo į kaimynų Mačiūtų sodybą kitapus Šventupės.

Partizanai neišstatė sargybos, o Mačiūta papsėjo pypkę, niekur nesižvalgydamas. Kai Mačiūtienė pakėlė akis nuo ruošiamų pusryčių, kieme buvo pilna rusų. Partizanų vadas Algirdas Varkala davė ryžtingą įsakymą užimti kovos pozicijas troboje. Šeimininkė maldavo pasigailėti: vaikai maži, sudegins, į Sibirą išveš! Nesudegino, neišvežė... Vyrai pasigailėjo ir išbėgo šeimininkės nurodyta kryptimi — per Šventupę. Ten rusų nesimatė. Nežinojo vyrai, kad laukia pasala. Pašventupę supo tankūs alksnynai, todėl apie puskilometrį jie nubėgo sėkmingai.

Toliausiai Čiudiškių link nubėgo Vytautas Jundilas — „Jaunutis“. Pirmosios kulkos jį sužeidė. Suklupo, bet nepaleido iš rankų kulkosvaidžio. Arimų sūnus sėjo ne grūdą į garuojančią dirvą, o leido kulku lietų į priešus, kurie skėriais plūdo į jo gimtuosius arimus.

Mūšio lauką nuo kalniuko iš savo sodybos sekė išgąstingos mano tėvų ir brolio akys. Matė, kaip iš krūmų pasipylė kareiviai, kaip partizanai bėgo tiesiog į juos. Prasiveržti buvo neįmanoma. Vienintelis Antanas Gudynas — „Speigas“ atbėgo į jų sodybą, puolėsi į tvartą, iš jo atgal, persekiojamas ir vis atsiskumdamas šaudė ir pro kulku lietų, stebuklingai nekliudytas, pasiekė mišką. (Žuvo vėliau, kitoje vietoje.)

Mūšyje žuvo partizanas Kazys Gudauskas — „Varnas“ ir Žemaitis Vytautas — „Saulius“ iš Jurginiškių. Nutilo kalenės Vytauto Jundilo — „Jaunučio“ kulkosvaidis. Vadą Algirdą Varkalą — „Žaliuką“ („Daumantą“) sužeidė. Nenorėdamas gyvas patekti į priešo rankas, jis nusišovė.

Atlikę nuodugnią kratą tėvų sodyboje, kareiviai atsivarė brolių Antaną su vežimu ir arkliais gabenti nukautuosius. Dar gyvas, sužeistas į kojas, Antanas Pranka pakėlė galvą, pažino kaimyną ir pravėręs sukepusias lūpas paprašė:

— Antanai,— gerti...

— Vot tebe, svolač, pej! — leitenantas paleido seriją į jaunuolio krūtinę.

Negyvėlius nuvežė į Prienus. Jie visi, išskyrus Algirdą Varkalą, buvo neatpažįstamai sumaitoti, sužaloti. Vytautą Jundilą Antanas atpažino tik iš užrišto mažojo pirštelio.

Maždaug po dviejų mėnesių, gegužės sodams žydint, Jurgio Skučo šeimyną išgabeno į Sibirą.

Grįžo Skučai po dešimties metų. Visi. Šeima netgi padidėjo trimis nariais. Vėl — prie Šventupės. Grįžo, kad jų vaikų vaikams ir anūkų anūkams ČIA būtų pradžių pradžia!

*Laukais pavasaris jau eina!
Lakštutės suokia vakarais...
Mergaitė, papuoški mano kapą
Baltais akacijų žiedais!..*

Daina atėjo į lietuvių širdį iš amžių glūdumos — guodė ir stiprino, gyventi, kovoti, išlikti padėjo. Visos mūsų dainos gražios, nostalgija ir lyrizmu persunktos. Bet užvis gražiausios — partizanų dainos. Sesučių išplatintos, jos tebeskamba iki šiol.

Stribai neturėjo savo dainų, savo tautosakos, išskyrus rusišką (triaukštę). Juolab sovietinėmis premijomis apdovanoti kūrėjai nieko panašaus neįstengė sukurti: atėjūnų užsakymai ir įsakymai pasirodė bejėgiai!

Partizanų kare — tiek daug jaunų vyrų! Kaimuose skambėjo jų dainos: tylomis — pritemdytose gimtose gryčiose, kluonuose, bunkeriuose. Garsiau ir galingiau — prie laužo ar gūdžiame miško viduryje, kur pašalinė ausis neišgirs. Mokėjo arimų sūnūs ne tik žemę arti ir ginti!

Mėgstamiausioji Antano Jundilo daina buvo: „Mergaitė, papuoški mano kapą...“

Mielas Antanai, dabar ruduo — nėra akacijų žiedų. Ir Tavo kapo nėra... Tad eilutės, gulančios ant šio balto po-

periaus lapo, tebūna skirtos TAU! Tegul atstoja jos amžinai nevystančius, baltus akacijų žiedus!-----

Antanas Jundilas — „Naras“ buvo Geležinio Vilko rinktinės skyrininkas. Žuvo Garančiškėje, pamiškės kaimelyje, šiapus Jiesios. Jį apsupo vieną valstiečių Deltuvų sodyboje 1949 metų kovo mėnesį.

Apylinkėse, talkinami vietinio išdaviko, siautėjo enkavedistai ir sribai.

Negandas Antanas paprastai pralaukdavo bunkeriu-kyje, kurį išsikasė palaukėje. Čia jį lankė seserys, atnešdamos maisto ir naujienų. Išbaidyta iš visur kaip paukštė, bunkeriu-kyje pas brolių pasislėpdavo jauniausioji sesutė Izabelė.

Apšilti „Naras“ nueidavo į Deltuvų sodybą. Senoji Deltuvienė jį mylėjo, Antanuku vadino. Už linksmą, paslaugų būdą, dėmesį vyresniam žmogui. Ir ji augino sūnų tokiu pačiu vardu.

Vėliau Deltuvienė pasakojo, kad tą lemtingą dieną jie su „Naru“ ramiai šnekučiavosi seklyčioje. Atsikvošėjo, pamatę pilną kiemą enkavedistų ir sribų. Namas buvo apsuptas tankiu kareivių žiedu.

— Pasiduok, bandite! Zdavajsia, svolač!—jam siūlė išlikti gyvam.

„Naras“ negaišo laiko. Šovinių turėjo apščiai. Gynėsi. Atsišaudė net dvi su puse valandos. Pabaigoje apglėbė drebančią ir pergąsdintą Deltuvienę. Ji prisimena:

— Pabučiavo jis man ranką. Ačiū pasakė. Kad nenukentėčiau liepė išeit pas anuos, į kiemą, ir palaukt, kol viskas baigsis...

Moteris išėjo. Greitai išgirdo viduje vienišo šūvio gar-
są. [puolė į namo vidų, priešai kulų serijomis išvarpė bejausmį jaunuolio kūną. Tempė už kojų džiūgaudami, kiek daug kraujo bėga...

Didvyrio kūną okupantai išsivežė. Daina „mergaite, papuoški mano kapą“ nutilo, įgavo tiesioginę prasmę.

Liko nutildytos dainos prašymas, kurio nepamiršo se-
serys. Nepamirš ir visų būsimų kartų lietuvaitės. Nes ko-
votojai, žuvę už jų laisvę, amžinai jauni: jie visada bus
jų bendraamžiai...

Nemarios Didvyrių dvasios plevena virš mūsų galvų.
Ar jaučiate? - - -

Į Lietuvos partizanų žuvimo vietas šiandien plaukia žmonių minios tarsi maldininkų procesijos — su tautinėmis vėliavomis ir gėlėmis iš sesių darželių ir Tėviškės laukų.

Gėlių kalnai. Miško altoriai. Gėlių pilnos duobės miške. Ar tai be žodžių neparodo tikrosios Tautos meilės savo geriausiems Vaikams?!

Mes nežinome JŪ kapų. JŪ kapas — visa LIETUVA.

PASAULI,— suprask, kodėl lietuvis begaliniai myli savo Tėvynę! Mes lenkiamės kiekvienai savo žemės saujai, nes joje — mūsų žuvusių brolių, tėvų ir protėvių dulkės.

Šventa mūsų žemė — prie šventų upių, aplaistyta šventu krauju. Kryžių kryžiais nusėta — MŪSŪ LIETUVA.

*Ginsimės lig vieno — kaip Pilėnai gynės,—
Paskutinį šūvį — tau, širdie, skiriu!..*

ŽMOGUS IŠ LEGENDOS

Mes — trapūs šio pasaulio žmonės, o vaikštom amžina savo Tėviškės žeme. Toks jausmas apima, kai eini siaurais takeliais ar plačiais vieškeliais, žinodamas, kad juos šimtus metų mynė tavo protėvių kojos, kai kasdien regima būtis prasilenkia su neatpažintu didvyriškumu. Tuo paprastu, lietuvišku, neužkeltu ant svetimų pjedestalų ir todėl mums — šventu!

Ramiai vaikšto šalia pilkieji mūsų didvyriai šviesiomis akimis — taurūs, garbingi, neišdavę ir neparsidavę.

Dažnai matau aukštą, liekną, jaunatviškos eisenos vyriškį. Ilgai nežinojau, kad jis — žmogus iš legendos.

Tai „Žvainys“, minimas Juozo Daumanto — Lukšos

knygoje „Partizanai“ (230 psl.) „Žvejas“ — iš Geležinio Vilko rinktinės. Kulkosvaidininkas iš „Paparčio“ būrio.

O dabar — Povilas Buzas iš Birštono miestelio. Tylių pušų pavėsy, netoli kapinaičių, stovi jo paties rankomis sumūrytas baltaplytis namelis. Iš paveikslo nuo sienos žvelgia Kristus, sėdintis Alyvų darželyje. Nenusakomą šviesą, ramybę ir palaimą skleidžia paveikslas ir jo aplinka, bylojanti apie savęs paaukojimą kitiems. Dievas pasiaukuoja pasauliui, žmogus — Tautai.

Povilo žmona Onutė vaišina medum ir vėsia beržų sula. Paskui vykstame į Bačkininkų kaimą,— jis netoli, gal kokie šeši kilometrai nuo Pakuonio. Iš tolumoje dunksančių vienkiemų priartėja nedidelė sodyba. Joje 1919 metais gimė ir augo Povilas,— kartu su dar trimis broliais ir šešiom sesėm. Tokiai gausiai šeimai 20 ha ūkis nebuvo per didelis. Juolab, kad jų neaplenkė abiejų karų rykštės: sudegė ir per pirmąjį, ir per antrąjį pasaulinį gaisrą.

Povilas, išvengęs tarnybos vokiečių armijoje, netroško vergauti ir raudoniesiems. 1946-aisiais, per pačius Naujus Metus, jis stojo į miško brolių gretas. „Paparčio“ ir „Dešinio“ vadovaujamas trisdešimties vyrų būrys veikė Pajiesio apylinkėse. „Paparčio“ brolis „Speigas“, palaikęs ryšį su sribais, kurį laiką teikė būriui vertingų žinių. Vis dėlto Povilas — „Žvejas“ partizanavo mažiau nei metus, iki arešto 1946 metų pabaigoje.

— Įsiminė pirmasis mūšis — Gepeliškių kaime, netoli Gražučių. Mus užklupo buvusių Lietuvos lakūnų Rimų ūkyje. Tuomet aplinkiniuose miškuose ir kaimuose siautėjo ne tik sausio pūgos, bet ir enkavedistų „ablavai“. Kai sodybą apsupo iš trijų pusių, traukėmės Ilgojo miško gilumon,— buvusio „Žvejo“ kalba lėta kaip Nemuno tėkmė,— suktrupusį „Berželį“ iškart nušovė. Mes septyniese nusprendėm prasiveržti į šiauliškius. Rusų pilna, kaip amaro. Matom: vien kojos bėga į mus. O man galvoti nėra kada: atsisuku bėgdamas ir traukiu per tas kojas iš kulkosvaidžio. Bėgu, vėl atsisuku, vėl — traukiu. Trūksta oro. Žalia akyse. Kad nors gurkšnį vandens! O kulkosvaidis geras buvo: sunkusis, vokiškas. Taigi, toks pirmasis „krikštas“. Žygiavom tuomet miškais apie dešimtį kilo-

metrų, kol su „Pipiru“ ir kitais vyrais pasiekėm bunkerį Prienų šile, netoli Šiauliškių.

Povilas pasakoja, koks sunkus žiemą buvo gyvenimas miškų bunkeriuose. Kartą atsigauti jis paršliaužė į namus. Kelias dienas pratūnojo šiauduose. O ką toliau daryti? Miške — žūsi, namuose liksi — šeimai nelaimę užtrauksi. Siūloma amnestija jis netikėjo.

— Nuėjau į Pakumpri pas Juočius pasitarti. Pažinojau jų Kaziuką. Mokytojo Stravinsko auklėtinis, „Žiburio“ gimnazistas, jis išėjo į mišką iš paskutinės gimnazijos klasės, pasivadinęs „Šato“ slapyvardžiu. Aptarėme viską, ir vėl aš — į mišką. Jo sesuo Marijona Juočytė turėjo rusų pasitikėjimą—buvo dalyvavusi valstiečių sukilime Smetonos laikais. Brolis Kaziukas žuvo bunkeryje, valydamas ginklą. Sesuo jį užkasė kluone.

1946 metų pavasarį gyvenimas miškuose palengvėjo, bet okupantų kariuomenė ištiesai košė miškus. Tik kariuomenė,— sribai tada dar mažiau reiškesi šiuose kraštuose.

Antras stambus jų būrio mūšis su reguliaria rusų armija įvyko 1946 metų birželyje Ilgojo miške, Pakumprio, Išlaužo ir Veiverių trikampyje. Povilas pasakoja:

— Jundilas Antanas — „Naras“, geras virėjas, baigė pietus virti. „Ak, gaila, vyručiai,— sako,— jau jūs jų nevalgysit, bet ir rusams nepaliksiu!“ — suvertė viską į ugnį. Tuomet mūsų buvo šešiolika vyrų, o rusų keli šimtai. Vėl aš draugavau su kulkosvaidžiu. Dabar jau šalčiau: pasidalinom į dvi grupes ir prasimušėm pro apsuptį. Medžiai— tankūs, nieko per juos nesimato, tik priešų padai kilnojasi, tai kertam — per padus! Ten žuvo trys partizanai: „Šimtinis“, „Zuikis“ ir dar vienas, užklydęs iš kito būrio. Kiek rusų krito, neskaičiavom. Pasitraukėm tada netoli — už kokių trijų kilometrų, į medžių jaunuolyną. Sulindom į du bunkerius. Kareiviai ieškojo, visus krūmus išnaršė. Laimė — nerado, matyt, nebuvo įskundėjų.

Povilas prisimena miško brolių karinius apmokymus: susitikimus su Juozu Lukša, kunigu Justinu Lelešium, kuris miške, prie paruošto altorėlio laikydavo mišias, klausydavo išpažinčių — buvo tikras dvasios stiprintojas.

Prie partizanų stengdavosi prisiplakti įvairaus plauko perėjūnai, kartais ir vagys. Būdavo įterpiami net specialūs kenkėjai — provokatoriai ir šnipai.

— Nekęsdavom tokių, kurie kilnią tautos išlaisvinimo misiją išmainydavo į kerštą ar asmeninių sąskaitų suvedinėjimą. Teko sunaikinti veikusį partizanų vardu vagį ir jo žmoną. Šią nemalonią procedūrą atliko „Speigas“.

Žiemą išgyventi būdavo sunkiausia. Artėjantiems šalčiams būrys ruošdavosi iš anksto. Pasiskirstydavo po kečius vyrus, numatydamo bunkerius.

Pati partizanavimo pradžia. Sunki ji buvo: vargai su maistu, drabužiais. Bunkeriuose, persekiojami, žeme pasiklodavo ir žeme užsiklodavo. Nebuvo galimybių gydyt sužeistuosius.

Laisvės Kovų Sąjūdžio materialinė bazė ilgus metus buvo Lietuvos kaimas. Ištvėringi kaimo žmonės, karų nualinti, bolševikinių pyliavų spaudžiami, nebodami žiaurių rusų kalėjimų ir Sibiro tremties, krikščioniškai dalinosi su partizanais paskutiniu kąsniu. Dar daugiau: padėti saviems partizanams buvo ne tik sąžinės, bet ir garbės reikalas. Negandų nusiaubtas, skurdžias sodybas partizanai dažnai aplenkdamo, o jų šeiminkai, pajutę nuoskaudą, iš paskos siųsdavo kuklius lauknešėlius: — „Paramą Tėvynės gelbėtojams.“ Laisvės kovotojai ir visi Lietuvos gyventojai buvo to paties medžio šaknys ir šakos, Lietuvos vaikai. Prieš raudonąją marą kovojo visa Tauta.

Pirmąją žiemą Povilo būrio partizanai praleido Gražučiuose ir Mogiškėje. Tačiau toliau čia pasilikti buvo pavojinga — pernelyg dažnai tokiuose vienkiesiuose ėmė lankytis bendraminčiais besidedantys ir neaišku iš kur atsibastantys piliečiai: tai iš miesto atvyksta „gražuolė panelė“, kurią domina mezgimo raštai, tai kažkoks aktyvus visų panelių „gerbėjas“ ieško ko nepametęs ir karštą partiotą vaidina.

Antrąją žiemą Povilo kovotojų grupė ruošėsi praleisti bunkeryje, įrengtame Garančiškės miške, netoli Barauskinės kaimo. Čia jų tykojo nelaimė.

Apie šių vietų tragedijas šiandien byloja net dvi kop-

lytėlės buvusių pamiškės sodybų vietose. Ir paties Povilo neseniai pastatytas kryžius miško gilumoje, prie seno ąžuolo šaknų, virš duobės, kur kadaise buvo jų paskutinis bunkeris.

Lietuvos krikščioniški paminklai kalba be žodžių — skausmingai ir aiškiai.

Pirmoji koplytėlė, įkelta į rudenėjantį klevą, apgaubta rūtų vainikais ir skęsta žieduose. Joje užrašas: „NARAS“, žuvęs 1949 m. Tai tas pats linksmasis virėjas Antanas Jundilas, nepasidavęs gyvas, kai buvo apsuptas čia stovėjusioje Deltuvų sodyboje. (Apie tai plačiau rašyta kitoje apybraižoje.) Sodybos vietoje — tuščias laukas: nyki, kupstėta, žalia lyguma.

Kitoje sodybvietėje, po medžiu,— vėl koplytėlė—liūdina, apleista. Sodybos kontūrai dar aiškūs. Išlikęs kadaise buvęs gražus sodas ir kresnas, pusiau apdegęs medis, ant kurio, kaip pasakoja žmonės, buvęs pakartas išdaviškas eigulys Kačkus.

Žvaliai vedami Povilo Bužo, brendame užžėlusiais miško brūzgynais, ieškodami kadų kadais susprogdinto bunkerio vietos. Jam neramu. „Negaliu,— sako,— širdį skauda.“ Akyse sužvilga ašaros. Mums iki jų irgi netoli...

Kokie klampūs, dilgėlėti miškai, supantys Kazlų Rūdą ir Veiverius! Dabar jau neįžiūrimi buvę Lietuvos partizanų takai. Brendame ir brendame, rodos, galo nebus. Arklio sveikatą reikia turėti. Kiek nubridome? Gal penkis, gal septynis kilometrus, kol suradome didelį ąžuolą. Bet... ne tą! Anot Povilo, ten turėtų būti ąžuolų ąžuolas! O pastarąjį pavyko rasti ne visiems šio „žygio“ dalyviams, po keletos dienų.

Ir štai, pagaliau, bunkeris! Teisingiau pasakius, dabar — tai didelė, apie devynių kvadratinių metrų duobė, kupina gėlių. Žmonės nepamiršta: ten, kur žuvo „Linus“ — Albinas Slavinskas, „Žaibas“—Antanas Markauskas ir buvęs Lietuvos armijos karininkas Juozas Liuiza — „Kalnas“ — plazda trispalvės, dega žvakės. Iš gėlių sudėlioti Gedimino stulpai, gyvų gėlių Trispalvė... Povilo pastatytas kryžius apjuostas rūtom ir ąžuolo lapų vainikų girliandomis. Tauta savo meilės neslepia!

Kelelį į bunkerį anuomet enkavedistai rado lengviau, negu žmonių minia, dalyvaujanti šventinant naują Tautos relikviją. Tąsyk apdairus išdavikas, sako, buvo gražiai patašęs pakeliui augančias jaunas eglaites — kelią pažymėjo tarsi bėgimo krosui. Niekšybės ir Laisvės lenktynėse,— kad laimėtų pirmoji...

Nelaimėjo! Pergalė buvo laikina — Tautos sūnų kraujo ir gyvybių kaina Laisvės želmuo prasikala ir pro mirties uždangą!

...Ką tąsyk jautėte, JOS, vyrai, tame bunkeryje, gyvi atšvėsdami savo šermenis?- - -

Stovi gyvas išlikęs žmogus, Povilas Buzas — „Žvejas“. Stovi prie buvusios savojo kapo duobės ir pasakoja. Byloja mums ir istorijai:

— Užklupo ryte. Girdim, daužo žemę: dun-dun-dun,— tiksliai nurodyta kryptim. Kareivių alasas. Ieško dangčio. Atsarginio išėjimo nėra. Buvome aptarę, ką reikia tokiu atveju daryti... Patiems... Save... Taigi, gyvi nepasiduosim. Prieš mirtį reikia pasimelsti. Uždegėm žvakę, sukalbėjom šv. Marijos litaniją, sunaikinom dokumentus, kad niekam nepakenktų. „Linas“ dar pajuokavo: „Reikia medų suvalgyti. Negi rusams paliksi?“ Žvakės liepsnelė ėmė gesti: bunkeryje trūko deguonies. Okupantai, atsivedę iš kaimo vietinį gyventoją, liepė jam atidengt bunkerio dangtį. Paleidom į viršų seriją šūvių — kažkas sudejavo, nutilo. Vėl ėmė lupti dangtį. „Žaibas“ nusviro į kampą — dėl oro trūkumo neteko sąmonės. Persižegnojome, atsiveikinome. Kažkas nukreipė ginklą į „Žaibą“, kuris pats jau negalėjo nusižudyti. Paskui prie smilkinių pakėlėme — kas pistoletus, kas — granatas...

Jo ginklas neveikė. O gal tik sužeidė? Povilas atsigavo lavonų krūvoje. Bėgo. Surištas išsilaisvino. Vėl bandė bėgti. Nesėkmingai. Tardė Veiveriuose. Marijampolėje, įnirtingai mušė leitenantas rusas ir ypač buvęs partizanas, parsidavėlis slapyvardžiu „Mėnulis“.

Nenorėdamas pakenkti broliams ir seserims, Povilas pasakė išgalvotą pavardę — Janulionis. Jį nuteisė dešimčiai metų kalėjimo ir penkeriems tremties. Iškentėjo visą komunistinių lagerių siaubą, dirbo vergišką darbą Šiau-

rėje — geležinkelio statyboje, anglių kasyklose, lentpjūvėse.

Grįžęs Lietuvon sukūrė šeimą, pasistatė namelį. Užaugo du sūnūs. Gyvenimas nesibaigė. Žmogaus, pasišventusio laisvės idealams, kova tęsėsi kitokiomis formomis.

Antroji legendos dalis — knygnešystė. Žodis, kurio nėra tarptautinių žodžių žodyne. Jis, turbūt, tik lietuvių tautai būdingas. Carų laikais, po baudžiamos panaikinimo, lietuvių spaudos draudimas truko keturis dešimtmečius. Gi bolševikmetis uždėjo grandines laisvam lietuviškam žodžiui beveik penkiems dešimtmečiams. Mus norėjo paversti aklais vergais, išpažįstančiais vieną žmogdievį — Leniną ir vieną religiją — komunizmą. Į Pabaltijį tęsėsi jau ne kryžiuočių, o komunistų ordino ekspansija.

Reikėjo slaptos laisvos spaudos, jos darbininkų, platintojų. Ir ėjo nauji Knygnešiai. Ėjo Lietuvos partizanas, likęs gyvas žmogus iš legendos — Povilas Buzas. Įsigijo elektrografinį kopijavimo aparatą. Prasidėjo naujo darbo įkarštis, atsivėrė nearti dirvonai, ant rankų iššoko pūslės. Tykojo nauji pavojai.

Prasidėjo kratos, tardymai, teismai, kalėjimai. Už ką — ši kartą? Už Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kroniką, už „Aušrą“, už „Rūpintojėlį“, „Lietuvių Archyvą“, už Universiteto leidinį „Alma Mater“. Už tokį baisų „priešvalstybinį“ veikalą kaip Z. Ivinskio „LIETUVOS ISTORIJA“. Tamsioje komunizmo naktyje ateinančios Lietuvos kartos turėjo užaugti akli darbo įrankiai, klusnūs okupantų tarnai, nežinantys tikrosios tiesos ir savo Tautos istorijos. Kiekviena savo kūno ląstele Povilas tai suvokė:

— Dievas paliko mane gyvą — ir bunkeriuose, ir lagerių pragaruose — ne tam, kad rankas susidėjęs žiūrėčiau, kaip Lietuva žūsta — dvasiškai, luošinant moralę, dorovę...

Jis vėl sėdėjo kalėjime. Iškentėjo, kantriai, santūriai, lietuviškai. Netgi sugeba pajuokauti:

— Viskas tai viskas, tik kažin kodėl tardytojas Markevičius taip piktai sudraskė man likimo brolio Antano

dovanotą atviruką? Jame buvo pavaizduoti angelas ir erelis, nešantis naguose kūdikį. Aš, rodos, nei angelas, nei kūdikis, nei erelis... Beje, dar ten buvo užrašas: „NEPALŪZKIM RAUDONĄ AUDROJ!“

Greičiausiai, dėl to, kad JIS — niekada ir nepalūžo. Žmogus — iš legendos.

3 dalis

*Upės bėgs į melsvą tolį,
Gervės lėks ir vėl sugrįš.
Nežinau tik aš, motule,
Ar pabelsiu į duris...*

LIETUVOS LIEPA

Mano žaizdotame krašte kiekvienas žmogus savo žaizdotą likimo kryžių neša, kiekvienas medis. Neveltui žmogus medžio vardą rinkdavosi.

Yra medžiai — gamtos paminklai. Yra žmonės, medžių vardais į Tautos istoriją įrašyti.

Ją vadino „Liepa“. Aukšta, stotinga, šviesių, giedrių akių, ji ir dabar tarsi įkūnija tą nuo žilos senovės gerbiama Lietuvos medį, kuriame mitologinė miško deivė Me-deina gyveno.

Pagonybės užuominomis neižeiskime Antaninos — toks tikrasis „Liepos“ vardas. Jos gyvybę Tautai išsaugoti padėjo krikščionybė. Todėl prasmingas jos kasdieninis pasisveikinimas: „Garbė Jėzui Kristui!“

Prisiminkime „Liepos“ jaunystę. Partizanų krašto dukra! Augo linksma liepa kaip kregždės sesuo, patarlės žodžiais tariant. „Liepa“ brolių „Ąžuolą“ turėjo. Trys jos broliai padėjo galvas kovoje su raudonaisiais okupantais. Tėvas — rudojo maro auka. Motiną pažinau Sibiro tremtyje, Usolje — Sibirskoje vietovėje, kur ji, kaip ir aš, buvo ištremta viena.

Augo Antanina Kurtinytė darbščioje septynių vaikų šeimoje: penki broliai ir dvi seserys. Buvo jauniausia, gimusi 1930 metais. Jos gimtinė—Šilavoto valsčiuje, Jėsenavos kaime. Ten tarp miškų ir miškelių buvo jų gražus 22 ha ūkis. Netoliese gyveno dar kelios šeimos tokia pačia pavarde — giminiavosi tarp savęs. Visai netoli — už dviejų kilometrų stovėjo garsi Mikališkio koplyčia. Kur-

tinų vaikai lankė Mikališkio pradžios mokyklą. Vasarą Antanina su broliukais ganydavo karves ant gražaus kalnelio, kurio pavadinimas išdilo iš jos atminties. Rudens laužuose kepdavo bulves. Ji niekada nepamirš to kalnelio: čia žuvo vienas jos brolis su draugais.

Kurtinių šeima buvo apsišvietusi. Brolis Klemensas mokėsi laisvos Lietuvos Karo mokykloje, parveždavo knygų, žurnalų, nuotraukų. Ir dabar prisimena Antanina posmus iš žurnalo „Karys“: „Pakilk, daina, skaisti, galinga, skambėk po tėviškės laukus!“

Vokiečių okupacijos metais Klemenso draugai ragino trauktis nuo atslenkančios Rytų pabaisos, tačiau jie atsakė: argi tokia didelė, darbšti šeima — Lietuvos laukų artojai — kam nors nusikalto? Artėjant frontui, būrelis besitraukiančių vokiečių įsiveržė į jų sodybą, [sakė tėvui pakinkyti geriausius arklius, vežėju pasiėmė jį patį. Vaikai ilgai žiūrėdavo į tą miško pusę, kurion vokiečiai išsivarė tėvą. Verkdavo. Neišverkė, nesulaukė.

Užėjo nauja atėjūnų banga — rusai. Iš Kazlų Rūdos jau anksčiau, 1941 metais, buvo išvežtas Kurtinių dėdė Martinaitis, todėl žmonės buvo sunerimę. Tačiau šeima nesiblaškė: keturi vaikai mokėsi, Kazimieras dirbo žemę, Klemensas mokytojavo Plutiškėse — dėstė istoriją ir kūno kultūrą. Kūrėsi pirmieji partizanų daliniai, bet Klemensas buvo atsargus, įspėdavo draugus: „Vyrai, pagalvokit, išeit greit išeisit, o kada sugrįšit, neaišku!“ Jį, buvusį Lietuvos karininką, jau sekė.

Antanina pasakoja, kad pirmoji sovietinė auka jų apylinkėse buvo dar vokiečių okupacijos metais, artėjant rusams. Kaimyno sūnus Juozas Žilinskas, pabėgęs iš vokiškosios Plechavičiaus rinktinės, slapstėsi namuose. Jo tėvas gyveno labai vargingai, turėjo vos kelis arus žemės ir mažą lūšnelę. Juozą pas kaimynus surado sovietiniai partizanai, nusivarė į mišką. Žmonės girdėjo jo klyksmą. Nesulaukdami grįžtant, Juozo ieškoti išėjo kaimynai Navickai. Rado užmestą šakom, subadytą, nukankintą. Kūne buvo daugiau nei 30 žaizdų. Matėsi, jog kankino pririšę prie medžio. Palaidojo vaikiną Jiestrakyje, senose kaimo kapinaitėse, ant kurių dabar įsikūręs traktorių kiemas.

Kapinaičių ir pirmojo komunistų kankinio kapo nėra nė ženklo.

1945 metų balandžio 12 dieną visoje apylinkėje enkavedistai gaudė vyrus. Dauguma jų pasislėpė miškuose. Klemenso mokykla buvo už 5 km, todėl ir jis tą dieną neišėjo į darbą, pasitraukė su vyrais. Jie ramiai sėdėjo miške. Paskui Klemensas nusprendė išeiti į kvartalinę liniją apsižvalgyti. Veikiai pasigirdo šūviai — rusai be jokių klausimų ir išpėjimų mokytoją nušovė. Išvartę jo kišenes ir radę dokumentus, lavoną numetė šalin. Taip buvo išgelbėta gyvybė geram šimtui vyrų.

Čekistai ieškojo pasislėpusiųjų ir ūkininkų sodybose. Ką tik rado iš vyrų Stuomenų apylinkėje — visus be gailėsčio šaudė. Žuvo apie 16 vyrų: namuose kertantis malkas Leonas Marcinkevičius, broliai Grimalauskai, Brundza, Alaburda, Gergelis, Navikai, Akuličius, Kuklierių berniukas, o Montvilą ir brolius Kamišaičius nušovė, padegė jų sodybas. Dar anksčiau iš mokytojo Alfonso Palioکو enkavedistai pareikalavo laikroduko. Kadangi jis nenorėjo laikrodžio atiduoti — nušovė.

1945 metų balandžio pabaigoje būrys lietuvių vyrų ilsėjosi Biliūnų miške. Tarp jų jau buvo ir ginkluotų. Juos miegančius iššaudė eigulio atvestas rusų garnizonas. Tąsyk pasiimti sūnaus lavono atvažiavo valstietis Kazakevičius su dukra Albina. Jis įsidėjo į vežimą sūnaus, dar keletą pažįstamų vyrų kūnus, ir vežėsi. Kelyje juos sučiupo sribai, lavonus atėmė ir paguldė aikštėje išniekinimui. Tėvui įsakė gulti greta sūnaus ir ruošti mirtį. „Apkabinau negyvą sūnų, ir kas bus — tas!“ — vėliau pasakojo žmogus. Budeliai šaudė virš galvų. Tėvą paliko gyvą, bet labai sumušė. Žmogus netrukus pasimirė. Tai įvyko maždaug už pusantro kilometro nuo Antaninos tėviškės. Šio skaudaus įvykio dalyvė Albina Kazakevičiūtė-Kubilienė dabar gyvena Garliavoje, dirba mokytoja Skriaudžiuose. Tuomet šaudė vyrus, kurie laukuose dirbo įprastus žemdirbių darbus: šienavo, arė. Lietuviai artojai niekur nebuvo saugūs.

Kūrėsi pirmieji disciplinuoti partizanų daliniai. Į Kurtinių namus užeidavo Algirdas Varkala, Juozas Lukša ir

kiti žinomi krašto patriotai, paėmę į rankas ginklą. Partizaniniam karui kilo Artojų kraštas.

Čia, kur sueina Sasnavos, Kazlų Rūdos, Igliškėlių ir Šilavoto miškai, stovyklaudavo šimtai partizanų. Jų greitas dar labiau papildydavo didieji trėmimai į Sibirą.

1948 m. gegužės 22 d. motiną Kurtinienę ištrėmė į Sibirą, o vaikai išsilakstė. Slapstėsi, nakvojo kitur, bet į mišką eiti delsė.

Atidaro „Liepa“ savo kraitinę prisiminimų skrynią:

— Mūsų lauko gale 1949 metų rudenį žuvo pusbroliis — partizanas „Kadugys“ — Antanas Slavickas. Aš skyniau jam sode obuolius ir pamačiau kaip rusai supa trobas. Pradėjo šaudyti. Švilpė kulkos. Įpuoliau į griovį, likau gyva. Grįžau į namus. Lyg ir aptilo viskas. Paskui užklupo rusai. Daro sribai kratą: ieško kaip varlės savo karaliaus — banditų! Stalčiuose. Atėmė iš manęs pasą, liepė ateit atsiimt į Šilavotą pas NKVD viršininką Kolesovą.

Ar tebesi linksma, liepa — kregždės sese? Ne. Linksmybė dingo: ją tardė, mušė, spardė, išdavystės reikalavo. Nieko neišgavo, pasą atidavė. Antanina vėl grįžo į namus.

— Broliui Leonui (g. 1928) reikėjo stoti į Raudonąją armiją. „Brolį Klemensą nekaltai nušovė, mamytę į Sibirą išvežė, o aš eisiu jiems tarnaut!?“ Išėjo į partizanus, slapyvardis — „Jaunutis“.

Jų namai, tarytum nematoma tvirtovė, atsidūrė nuolatinėje prieš apsuptyje. Karo stovį pirmiausia pajuto ištikimas namų sargas — šuo. Savo lojimu šunelis perspėdavo namiškius, kas artinasi. Kai arti rusai — jis loja vienaip, kai toli — kitaip, kai trobose — vėl kitaip. O ateinančius partizanus sutinka ramiu signaliniu kiauksėjimu. Neapsikęsdami rusai išdūrė šuniui akį, vėliau užmušė.

Namuose kartu su Antanina tuo metu prisilaikydavo pusseserė Natalija Martinaitytė. Jos namiškiai buvo išvežti, o du broliai žuvę. Kartą Antaninos broliis Leonas — „Jaunutis“ paprašė merginų atnešti partizanams maisto. Susitikti sutarė jau žinomame kalnelyje, ant kurio vaikystėje ganė karves.

— Nuėjom abi su pussesere. Nunešėm viską, ko prašė. Jie persirengė, sėdom valgyti. Staiga pamatėm, kad kalnelis apsuptas, aplinkui knibžda rusai. Brolis puolė prie kulkosvaidžio. Užvirė mūšis. Jame žuvo brolis „Jau-nutis“ ir Justinas Marčiulaitis — „Milžinas“. Mums ir dar trims partizanams pavyko pabėgti.

Kulkų palydėta, atsisveikino tuomet Antanina su namais, su legaliu gyvenimu. Skaudus buvo atsisveikinimas su broliu Leonu. Abiejų partizanų lavonus azijatų metodu „šarvojo“ Sasnavos aikštėje, paskui Igliškėliuose, Šilavote. Sesuo prisimena, kad lavonai skleidė baisų kvapą, buvo neatpažįstamai išdraskyti ir subjauroti. Kaimynai, kuriuos kvietė, kad atpažintų Leoną Kurtinį, jį atpažino tik iš šalia šonkaulių buvusio seno rando, likusio įdūrus buliui vaikystėje. Buvo pats gražiausias metų laikas — gegužės mėnuo. Tvyrojo baisus siaubas Antaninos Kurtinytės ir kitų Lietuvos vargo vaikų širdyse.

— Žuvo Leonas, pabėgau nuo išvežimo. Leono palaidoti neįmanoma. Jeigu brolių Klemensą dar leido palaidoti Plutiškių kapinėse, tai Leoną ir jo draugus suvertė į šiukšlynus ir bulvių duobes Šilavote ir kitur.

Ramus gyvenimas namuose baigėsi. Juos pradėjo gaudyti kaip medžiojamus žvėrelius. Žemės dirbti nebegalėjo ir brolis Kazimieras. Abu su Antanina išėjo į mišką, pas partizanus. Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinėje ji tapo „Liepa“, jis — „Ažuolu“. Lietuvos medžiai ošė Lietuvai.

— Ėjau visur, kur siuntė, kartu su vyrais. Priesaiką priėmiau vėliau. Gyvenau miške, lauke, mieste. Gabenau ginklus, laiškus, spaudą, maistą, neišsvengdavau ir kovos veiksmų. Šiaip buvau be ginklo, nešiojau tik naganą, kad, reikalui esant, galėčiau nusišauti.

Dažniausiai jai tekdavo ryšininkės pareigos. Dešimtis kartų išsvengdavo mirties. Prisimena, kaip žaibiškai orientuodavosi ir rasdavo išeitį. Vyko kartą su užduotim pas kitą ryšininką, gavo medžiagą, žvelgia — sodyba apsupta. Drąsiai prasmuko pro baudėjus, atsidūrė palaukėje. Užėjo pas kaimyną Antaną Litvaitį, kuris tuo metu kinkėsi

arklį. Žmogus pavėžėjo iki Igliaukos. Vos apsisukusį, jį sučiupo Igliškėlio sribai. Tardė ir mušė, šaukdami: „Kur ta moteris?!“ Veltui.

1950 metų vasarą netoli Igliaukos ją areštavo. Išdavė sribas Kavaliauskas. Iš vietinės daboklės ji paspruko tiesiog į mišką — gaudyk vėją laukuose!

Kitą kartą Gudeliuose per atlaidus Antaniną areštavo Simno sribai: atpažino aršus komjaunuolis Jonas Poškus, kilęs iš Igliaukos. Per naktį saugojo sribyne, o ryte ji vėl pabėgo: užkalbėjo jaunam sribeliui dantį, tas ramiai išsiardė ginklą ir ėmėsi jį valyti. Antanina iššoko pro antro aukšto langą ir pasileido per Žuvinto palias. Kojos klimpo liūne, bet gimtinės žemė partizanę gelbėjo.

Persekiojama ji pabėgdavo iš traukinių, autobusų, stočių. Prisimena — pagavo ją sribai prie Marijampolės su pasu, kuriame įrašyta „Baranauskaitė Magdė“, nusivarė pas žmogų ir suruošė išgertuves. Niekur nedingsi — teko gerti drauge.

— Kodėl tu taip drebi? — klausia sribas.

— Sergu, šaltis krato! — nepasimetė mergina.

Kai šeimininkė netyčia pavadino ją Maryte, sribai vėl nustebo:

— Kodėl Marytė, jeigu pase Magdė?

— Tai kad Magdė lyg ir negražus vardas,— Antanina nesutriko.

— Teisingai pasakyta! — patvirtino kitas sribas ir pasiūlė išgerti už gražių merginų gražius vardus.

Kol sribai atsikvošėjo, tariamos Magdės—Marytės ir pėdos jau buvo ataušusios.

Partizanei „Liepai“ neišdils iš atminties 1952 metų sausio dvidešimt devintoji diena. Tą dieną ji su užduotim išvyko į Kauną. Medkirčių sunkvežimio vairuotojas ją pavėžėjo iki plento. Kelyje sustabdė pats Kazlų Rūdos saugumo viršininkas Vilkas, tikrino dokumentus. Svetima pavardė išgelbėjo. Mauručiuose pernakvojusi, mergina traukiniu pasiekė Kauną. Atlikusi užduotį, grįžo atgal. Jau netoli Plutiškių Antaniną pasitiko du kariški sunkvežimiai, pilni enkavedistų.

— Širdis sudrebėjo: gal veža mano partizanus nukautus?..

Nuojauta neapvyklė. Užėjo pas gyventojus ir sužinojo apie įvykusį didelį mūšį. Jame žuvo daug partizanų. Rusai rišo virves ant partizanų kaklų ir traukė juos iš tankių eglynų į palaukę.

— Čia žuvo mano brolis Kazimieras — „Ąžuolas“. Kartu su juo krito broliai Popieros — „Gegužis“ ir „Meškinas“, kilę nuo Marijampolės (jų šeimoje buvo keturi partizanai), žuvo „Žvejys“ — Leonas Vokietaitis nuo Skriaudžių. O Sigitas Jankauskas — „Keleivis“ nespėjo nusišauti, jį paėmė gyvą, sužeistą. Karlu su areštuotu jaunuoliu Petru Gumausku juos nusivežė į Marijampolės sribyną, tapė prie nežinomų partizanų lavonų. Paskui Jankauską labai kankino, pažaboję rožančiumi, nuvežė prie šiauduose buvusios slėptuvės pas žmogelį, užverbuo-tą čekistų, pavarde Dabrišius. Nieko iš partizano neišgavę, nusivežė jį į kareivines ir kareivių akivaizdoje kaip didžiausią nusikaltėlį sušaudė.

„Liepos“ gimtinė. Šiose vietose mūšiuose su reguliaria sovietų armija dalyvaudavo didžiuliai partizanų junginiai. Priešo kareivius čia pasitikdavo kokie keturi šimtai ginkluotų vyrų. Kartais — ir daugiau. Jei partizanai atmušdavo priešo atakas, savo nukautuosius jie galėdavo pasilaidoti.

— Laidodavom Mikališkėje prie koplyčios. Dažniausiai naktį, mėnulio šviesoje, su tinkama pagarba. Vyrai saliotuodavo ginklu, giedodavom himną. Kapus apsodindavom gražiausiom gėlėm, apgaubdavom ąžuolų vainikais, išdėliodavom Trispalvę, Vyčio kryžį, Gedimino stulpus.

Mikališkio partizanų kapinės tebėra ant aukštos kalvos ir dabar. Nuo čia toli matosi gimtieji laukai, vilnija rugiai. O tarp išdraskytų sodybų vienišų medžių žaliuoja pievos. Pasakojama, jog koplyčia pastatyta po 1812 m. karo. Čia buvo sugulę poilsio prancūzų kareiviai, kuriuos iššaudė atjojęs kazokų garnizonas. Prancūzų karininkas tuo metu buvo nuėjęs į Mikališkio dvarą ir išliko gyvas. Jis paliko lėšų ir paprašė savo kareivių atminimui pastatyti koplyčią.

Mikališkio partizanų kapinės buvo tarsi rakštis sribų akyse. Todėl jas sribai dienomis ardė, o partizanų sesės — naktimis atstatinėjo ir puošė.

— Švietė mėnulis, o mes stengėmės — iki aušros turėjom suspėti!..

Kadangi sribai nesiliovė naikinę, partizanai ėmė minuoti kapines. Uoliausi sribai patiesė kailius, tačiau kiti tęsė savo darbą — dabar neprikišdami nagų, iš tolo vilkdavo metalines grandines per kapus.

— Einu per kaimą ir matau: visas kalnelis lekia į orą ugnies ir dūmų debesį!

Sprogdindami partizanų kapines, sribai išstato ir naktinę sargybą, nes šis kalnelis — TAUTOS DIDVYRIŲ PANTEONAS! Okupantų įsakymu jis turi būti sunaikintas. Nepavyko — partizanų kapinės išliko!

Liepa, kregždės sese,— rymo Ažuolai ir Uosiai, kryžiais pavirtę, Tavo gimtinės Mikališkio kalnelyje!

Ėjo 1951 metų vasara. Partizanų būrys, kuriame kovojo „Liepa“, darniai išsirikiavo gražioje miško palaukėje. Visi pasitempę, tvarkingi, pakilios nuotaikos. Prie laužo garavo paruošti pietūs.

— Laukėme atvykstant neeilinio garbingo svečio,— prisimena partizanė.— Jam pasirodžius, mūsų vadas „Litas“ pristatė: „Iš užsienio grįžo kapitonas „Daumantas“. Tai buvo Juozas Lukša. Jį matydavau ir anksčiau, prieš kelerius metus, bet tą vasarą jis atsilankė jau paskutinį kartą. Rugsėjo pradžioje žuvo. Juozas Lukša apibūdino tarptautinę padėtį, domėjosi visais rinktinės reikalais, prieš pozicijom. Optimistiškai nusiteikęs, jis drąsino mus, ragino nepasiduoti nevilčiai. Jo šilto suvalkietiško jumoro iki šiol nepamirštu!

Kitų metų vasarą, kai žuvo paskutiniai Juodaraiščio partizanai, vadas Staniškis — „Litas“ sušaukė merginas: Antaniną Kurtinytę, Moniką Marčiulaitytę, Reginą Jančiauskaitę ir kitas. Pasitarimas vyko Prienu šile, prie Vartų kaimo. Vadas pasakė:

— Tauta kraujuoja, žūsta paskutiniai partizanai—jūsų broliai. Partizanų seserys,— užimkit brolių vietas!

Sustojusios po eglėmis, laiminamos kunigo, merginos kartojo Partizano priesaiką:

„Prisiekiu Visagalio Dievo akivaizdoje, kad ištikimai ir sąžiningai vykdysiu Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio nario pareigas, kovosiu dėl Lietuvos laisvės ir Nepriklausomybės atstatymo, nesigailėdama nei savo turto, nei sveikatos, nei gyvybės, tiksliai vykdysiu Sąjūdžio įstatus, statutus ir savo viršininkų įsakymus, šventai laikysiu visas man patikėtas paslaptis, niekada su Lietuvos priešais nesutarsiu, jokių žinių jiems neteiksiu, ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuoj savo viršininkams pranešiu, saugosiu šalies gerovę ir visur elgsiuosi, kaip doram, klusniam ir narsiam laisvės kovotojui elgtis pridera.

Gerai žinau, kad už sąmoningą uždavinių nevykdymą ir paslapties išdavimą man gresia mirties bausmė.

Tepadeda man Viešpats Dievas mano darbuose Tėvynei Lietuvai!”

Liepa, kregždės sese, tavo lizdas jau išdraskytas! Trys broliai nužudyti, motina vargsta Sibire. Dar vienas brolis — irgi už Uralo, Motina Tėvynė — pavergta. Tau nėra ko prarasti!

Bebaimei Lietuvos partizanei vadas pareiškia padėką ir paveda svarbią užduotį: likviduoti Juodaraisčio partizanų žudikus!

Užduotį ji vykdė kartu su Leonu Kazlausku — „Bijūnu“ ir Vitu Stanaičiu — „Aidu“. Išdavikai Ūkas ir Hasneris NKVD nurodymu toliau vaidino partizanus ir ieškojo ryšių su Dzūkijos kovotojais. Jie buvo apsigyvenę išvežto žmogaus ūkyje. Partizanai namą apsupo ir padegė. Ūkas žuvo, jo žmoną su vaiku nekliudytus išleido. O Hasneris, sužeistas į ranką, pabėgo. Ant medžio jie paliko raštelį: „Niekšiški darbai teisingumo rankos neišvengs!“ Nelemtas Hasneris tos rankos pavergtoje Lietuvoje išvengė. Dar daug pasitarnavęs enkavedistams čia, jis repatrijavo į Vakarų Vokietiją. Ar tik nevaicina jis ten nukentėjusį nuo komunistų? Ponas Hasneris (Gasneris) Vilius, Augusto, gimęs 1929 metais, sunkiai valdantis ranką po sužeidimo.

Likimas lėmė Antaninai dar kartą susitikti su tuo pačiu Hasneriu, bet jau kitomis aplinkybėmis.

Partizaninė kova tilo. Vėlyvą 1952 metų rudenį, lapkričio septintosios pvakare partizanė „Liepa“ pakliuvo į čekistų nagus. Niekur neišsisuksi: su svarbiais daiktiniais įrodymais. Nešė slaptų štabo dokumentų ir kitų dalykų. Ją perjuosė virvėm, atsivarė į Šilavotą. Tardė pats enkavedistų vadas Kolesovas,— vadino ją centrine bandite ir reikalavo išduoti štabo buveinę, mušė, spardė ir neapsakomai daužė.

— Tryško kraujas, krito dantys, trūko ausų būgneliai. Atsigaudavau ir vėl prarasdavau sąmonę. Vistiek galvoju pabėgt: užsimušt, nusižudyt. Nepavyko — labai saugojo. Buvau surišta trijose vietose: per kojas, per rankas ir per liemenį.

Iš Šilavoto partizanę nuvežė į Prienus. Tęsėsi tas pats kankinimų košmaras — kaitino geležim, išrengdavo nuogai, degino kūną. Mergina didvyriškai kentėjo už savo Tautą. Taip ir galvojo:

— Jie kankino ne mane — jie Lietuvą kankino!..

Kai iškentėti būdavo neįmanoma, kai ką ir pasakydavu — gal neesminio, gal nepakenkė...

Po Prienų laukė Kauno saugumo rūšiai. Čia bandė užverbuot, žadėdami grąžint iš Sibiro motiną, gąsdino elektros kėde.

Kauno čekistai surengė nežinia kam naudingą spektaklį. Išvežė „Liepą“ iš Kauno dengtoje mašinoje. Sustojo už Panemunės, Dubravos miške. Čia įvyko fiktyvus susišaudymas— juos užpuolė lyg tai partizanai. Jie „Liepą“ pagrobė, nutempė į apleistą bunkerį. Dabar jau gražiuoju „partizanai“ klausinėjo, kur vadas „Litas“, kur štabo būstinė. Pigią vaidybą Antanina iškart perprato. Nieko nepasakė, nors ją vėl kūtavojo, vadino „rusų ištrina“. Tada užrišo jai akis. Vėl buvo susišaudymas. Nauji pagrobėjai vėl buvo rusai. Ją atgabeno į Kauną, šįkart — į saugumo karcerį. Priešai metė dar vieną savo kozirį:

— Akistaton stojo likęs gyvas Hasneris. Jis atėjo su dar aprišta ranka. Jautėsi kaip didvyris, ir su juo enkavedistai skaitėsi. Jis aiškiai papasakojo apie mano veiklą ir šlykščiai išdavinėjo kitus partizanus.

Dar ne viskas! Kentėk, partizane — Lietuvos Liepa, nes Tavo golgota— už LIETUVĄ! Jos laukė naujas „siurprizas“:

— Į akistatą atvedė užverbuotą provokatorių „Garsą“. Tai buvo Stasys Babarskis, gimęs 1928 m. Prienų rajone, Medėnų kaime — rusų šnipas. Mačiau jį miške tarp partizanų, o dabar saugume jis jautėsi kaip namie. Stovi, žiūri tiesiai į akis ir rėžia: „Tu sakei — ten saugi slėptuvė, nuvesiu!“ Tai buvo drąsus niekšas ir nebijojo kartoti mano žodžius: „Apsistokit pas mus, vyrai, yra ginklų! Kovokit!“

Partizanė Antanina Kurtinytė papasakojo apie dar vieną saugumo agento Stasio Babarskio juodą darbą. Apšimesdamas trokštančiu Tėvynei laisvės, jis įstojo į partizanų būrį Marijampolės apskrityje. Kartu su juo veikė čekistų leitenantas Jonas Dabulevičius — „Miškas“. 1952 m. gruodžio 12 d. Miknionių kaime, Gudelių valsčiuje, Stadalių sodyboje jie sušaudė miegančius partizanus:

Vitą Stanaitį — „Aidą“, gimusį 1928 m. Prienų valsčiaus Budnykų kaime;

Petrą Kučinską — „Tylą“, gimusį 1924 m. Prienų valsčiaus Skėvonių kaime;

Leoną Kazlauską — „Bijūną“, gimusį 1930 m. Gudelių valsčiaus Rudenų kaime;

Juožą Vitkauską, slapyvardžio dar neturėjusį, gimusį 1933 m. Stuomenų kaime, Mikališkio apylinkėje.

Stasys Babarskis, nusipelnęs saugumui, sako, labai didžiavęsis savo kruvinais darbais — nusikaltimais Tautai. Gyvena Vilniuje.

Partizanė „Liepa“ su didele pagarba pasakoja apie savo drąsų vadą „Litą“. Jis buvo paskutinysis iš vadų Tauro apygardoje, šviesi ir tragiška asmenybė.

Sergijus Staniškis — „Litas“, „Tėvukas“ — gusarų majoras, buvęs Kauno Karo mokyklos eskadrono vadas, gimė 1899 m. Marijampolės apskrities, Padovinio valsčiaus Geležinių kaime, augo gausioje — penkių brolių ir penkių seserų — ūkininko šeimoje. Jis buvo Lietuvos kariuomenės savanoris, 1923 m. vadavo Klaipėdą, 1926 m. dalyvavo malšinant antivivryiausybinį perversmą. Vyčio kry-

žiaus kavalierius. Sovietų okupacijos pradžioje, persekiojamas NKVD, slapstėsi gimtinės apylinkėse — Žalgirės miške ir Žuvinto paliose.

Įsijungęs į partizaninę kovą už Lietuvos Nepriklausomybę, „Litas“ — „Tėvukas“ buvo kariškai organizuotas, reiklus ir teisingas partizanų vadas. Jis buvo religingas ir vengė beprasmiško kraujo praliejimo. Žuvo 1953 metais Prienų šile, kai jo slėptuvę išaiškino prasiskverbęs į partizanų gretas jau minėtas saugumo leitenantas Jonas Dabulevičius — „Miškas“.

Paradoksalu tai, kad Tautos Genocido vykdytojai iki šiol Lietuvoje naudojami privilegijomis, prilygstančiomis karo veteranų. PASAULI, įrašyk šį reiškinį į Gineso fenomenų knygą!

Į tą pačią Gineso rekordų skalę vertėtų įtraukti ir įamžinti XX šimtmetyje naudotus žmogaus kankinimo būdus, išstobulintus komunistų, nes jų žymes žmogus nusineša su savimi į kapą, nepriklausomai nuo to, kada jis atsiskirs su šiuo pasauliu. Savo rankomis lytėjau „Liepos“ randus. Riešo storumo sužalotų raumenų virves ant jos kūno... Reikia, kad žmonės žinotų, kokius sadistus pagimdė ir išauklėjo „humaniškiausioji“ santvarka!

Akistatos su išdavikais „Liepos“ nepalaužė. Enkavedistai rovē jai plaukus, ištemptą kankinimo prietaisuose mušė. Vistiek ošė Liepa savo šilui — LIETUVAI!

— Kad sunku buvo — ne tas žodis. Pavydėjau žuvusiems, turgaus aikštėje išniekintiems savo broliams!

Okupantų teismas nuteisė „Liepą“ 25 metams kalėjimo ir 5 tremties. Ilgai tardyta, į lagerius ji pateko jau po Stalino ir Berijos mirties.

...Begalinė Mordovijos ir Kemerovo lagerių kasdienybė— nepakeliami darbai. Ją maitino žolės, šaknys — trapūs gyvybės šaltiniai. Ir vienintelis noras — išlikti gyvai, kada nors prisiglausti prie gimtosios žemės...

Ją išleido į laisvę 1959 metais, atėmę teisę gyventi Pabaltijyje. Didžioji Prievara bruko svetimą tėvynę! Rusija— tautų kalėjimas. Rusija — prievartos pamotė kitiems. Vargšė tauta, kurią pačią labiausiai nuskriaudė baisioji Sistema!

Kartu su kitomis lietuvėmis, likimo draugėmis, Antanina nuvyko į Irkutsko sritį. Čia rado daug tremtinių lietuvių, įsidarbino, ištekėjo už tremtinio Juozo Mockėlos Netrukus grįžo į Lietuvą. Kaip sunku buvo priglusti prie gimtosios žemės, kuri, deja, nelaukė, nepaglostė: ištikimiausiems Tautos vaikams buvo sunku ir prisiregistruoti, ir įsidarbinti. Juos lydėjo nepasitikėjimo, nepilnavertiškumo ir nepilnateisiškumo šešėliai. Klestėjo tik raudonieji ponai, komunistų partinė nomenklatūra, engianti liaudį. Vyras netrukus mirė.

Ošia Liepa vėjų pagairėje. Lietuvoje — kovojusi, kentėjusi, bet nesunaikinta, aukšta, stotinga, kupina energijos, visada pasiruošusi padėti žmogui, nes tiki Gėrio pergale. Smulkias raukšles dengia švelni šypsena, o randai, kaip po žieve, slypi drabužių klostėse.

Ošia Liepa, linksmoji kregždės sesė, ir brolių nepamiršta. Pildosi jos svajonė įrengti Partizanų Kryžių kalnelį Mikališkyje, kad jų kryžių šviesa iš tolo šviestų virš banguojančių rugių, žaliuojančių miškų ir susimąsčiusių upių, kad jauniems lietuvaičiams primintų Juos — už Laisvę gyvybes paaukojusius...

Būk palaiminta, iki skausmo sava gimtoji žeme! Auga ažuolai ir dygsta uosiai krauju permirkusioje dirvoje. Visomis šakomis, pasistiebusi į saulę, Laisvės medonešyje ošia LIETUVOS LIEPA...

ATSIŠAUK, NASTUTĖ!

Upė toli. Tik jauti, kaip srovėna požeminiai šaltiniai pamiškėje. Bėga kelias molingų moreninių kalvelių viršūnėmis, jungia Šilavotą su Išlaužu. Ilsisi vienkiemiai, įaugę į lietuvišką peizažą. Be tvorų. Nusiaubti audrų. Pakampiškių kaimas. Čia Tu gimei.

Atsišauk, Nastutė!

Rasos karoliukais pasipuošę žalios pievos mena Tave, „Rasele!“ Ir sušaudyta pakelės trobelė, ir sodo obelys, ir kelias, kurio nieks nesušaudys, nors visokio plauko oku-

pantai veržėsi juo į mūsų žemę. To kelio sargyboje stovi Tu su broliais Jurgiu ir Pranu.

Čia Tu gimei 1922 m. Augote penki: Onutė, Elzbieta, Nastutė, Jurgis ir Pranas. Mokeisi Prienų gimnazijoje, kurią baigėi aukso medaliu. Taip pat — ir brolis Pranas. Jūs jautėte tautos sopulius ir atidžiai sekėte istorijos posūkius.

Tavo gyvenimas — dar vienas kruvinas Tautos istorijos puslapis. Tavo gyvenimas — trumpas žvaigždelės švystelėjimas, bet, Tavo žodžiais tariant, „išgyventų dienų pėdsakai palieka...“ Tu buvai tikras gamtos vaikas ir intuityviai nujautėi savo likimą...

Tu žuvai prie to paties kelio, kur ir gimei, Nastute. Tik kitame kaime, Gražučiuose, Jundilų sodyboje. (*Apie tai pasakojau apybraižoje „Arimų sūnūs“*).

Atsišauk, Nastute!

Man atrodo, kad aš atsimenu Tavo balsą. Kai Prienuose mane už rankos vesdavosi vyriausioji mano sesuo, apskritaveidė jos draugė klausinėjo: „Ar čia tavo sesuo, Jane? Kiek jai metų?“ Aš girdėjau Tavo balsą, todėl ir prašau:

Atsišauk, Nastute! Dabar mes žiūrėsime į Tave kitokiomis akimis.

Aš sulipdysiu Tavo paveikslą kaip suskilusį stebuklingą veidrodį, ir jame spindės Tavo veidas! Sudėliosiu mozaiką iš Tavo draugų prisiminimų. Laiškų fragmentų. Rašėi juos kitam krikščioninio tyrumo žmogui, kurio jau nebėra. Rašėi istorijai, tad ir mums — visiems.

Tavo geriausia draugė Prienuose buvo Onutė Balčiūtė. Jūs ir gyvenote kartu, prie tilto, kambarėlyje, kuri nuomojote pas senutę Karaliūtę. Savo charakteriais ir išvaizda jūs tarsi papildėte viena kitą: Onutė — aukšta, liekna, greitai į viską reaguojanti. O Tu, Nastute, apvali skaitaveidė, vidutinio ūgio, gražiomis melsvomis akimis ir kaštoniniais plaukais, lėtų judesių, mėgstanti viską gerai apgalvoti, labai kukli.

Tavo geriausioji draugė prisimena:

— Mūsų polinkiai buvo vienodi. Knygas neišpasakytai mėgom. Nastutei labiau patikdavo rimta literatūra, isto-

Tauro apygardos vadas „Litas“— S. Staniškis

Partizanė „Liepa“—Antanina Kurtinytė

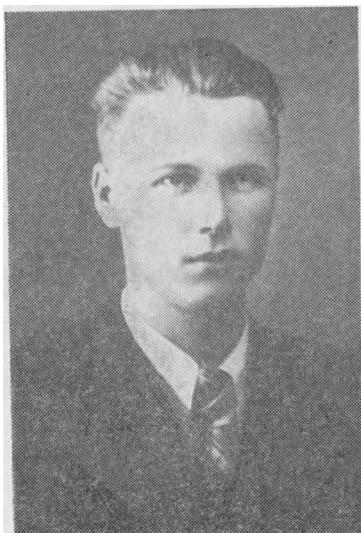
Partizanė „Raselė“ — Anastazija Kleizaitė

Partizanė Albina Bunevičiūtė, gimusi 1929 m. Birštono apylinkės Bučiūnų kaime, enkavedistų nukankinta Prienuose 1950 ar 1951 m.

Partizanė „Laimutė“—Domicėlė Didžpinigaitytė. Gimė Krūvelių kaime prie Bagotoslos. Jauniausia aštuonių vaikų šeimoje, žuvo 1946 m.

Klemensas Kurtinys

Geležinio Vilko rinktinės vėliavnešė „Vilija“ Pušinskaitė — Petronėlė Vėlyvienė

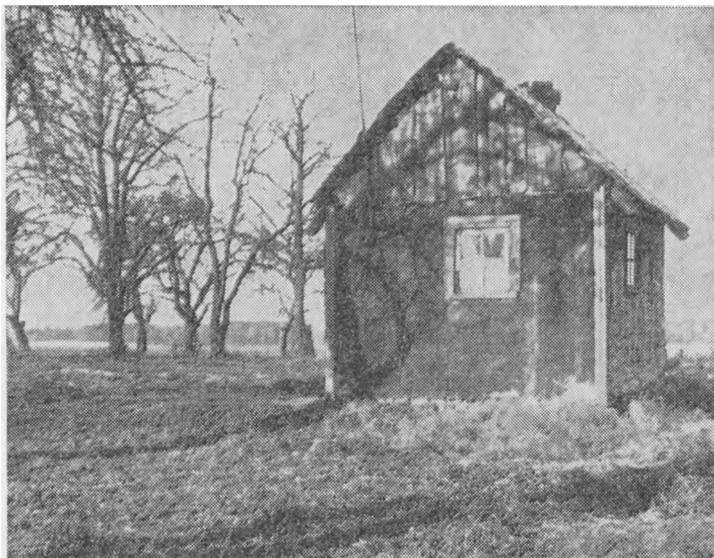
Prienų „Žiburio“ gimnazijos moksleivių klasė, 1938 m. Pirmame plāne grupelės viršuje — Anastazija Kleizaitė, dešinėje — Onutė Šalčiūtė

Geležinio Vilko rinktinės partizanai. Pirmoje eilėje iš kairės: „Smauglys“— Vincas Bražinskas, „Karaliūnas“— Klemensas Marčiulaitis, „Slanka“— Kostas Marčiulaitis. Antroje eilėje: „Keleivis“— Sigitas Jankauskas, „Dėdė“— Vincas Navikas, „Spyglys“—Vytautas Menkevičius, „Klajūnas“—Albinas Banislauskas. Stovi: „Gegužis“ — Kazys Popiera, „Ažuolas“ — Kazimieras Kurtinys

Prienų šilo partizanų šventė. Viršuje vainiką laiko Antanina Kurtinytė—„Liepa“ ir Ramutė Gumauskaitė. Iš dešinės pirmoje eilėje pirmas Vincas Navikas —„Dėdė“, antras — Kazimieras Kurtinys — „Ažuolas“, viduryje su uniforma Antanas Karpauskas —„Kurtas“, Albinas Banislauskas — „Klajūnas“, Vincas Žukauskas —„Agrastas“, priekyje kairėje Kazys Popiera —„Gegužis“ ir Vytautas Menkevičius —„Spyglys“

Sušaudyta pirkelė Nastutės gimtinėje, 1990 m.

Lietuvos Liepa šarvoja keturiasdešimties miško brolių palaikus Igliskėliuose, 1989 m.

Partizanė „Padauža“— Onutė Tumosaitė ir Janina Naglienė (kairėje), grįžę iš lagerių

„Bendrų kentėjimų metams prisiminti“— užrašė Tauro apygardos vadas „Elbė“ Kazachstano lageriuose. Kairėje pulkininkas Butkevičius—„Elbė“ ir solistas Juozas Mažeika. Viršuje — Žemaitis ir Dambrasukas

Partizanų ryšininkai „Laputės“ (antroji iš dešinės) tėviškėje, 1946 m.

Jundilų sodyboje, kur žuvo Nastutė Kleizaitė, Jurgis Kleiza ir kuopos vadas Vytautas Gudynas

Dalia Raslavičienė

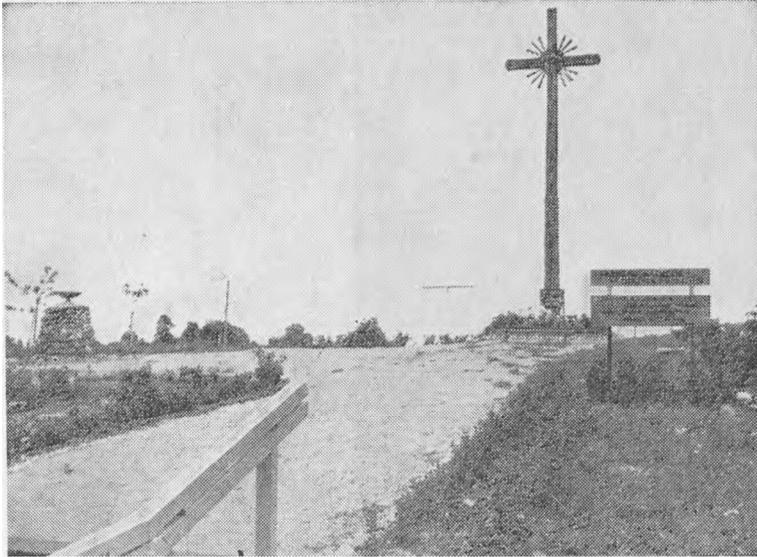
Partizanas Jonas Bulota —„Ambo“, buvęs lakūnas, ilsisi Skausmo kalnelyje

Partizanas Viktoras Drūlia, vienas iš keturių žuvusių partizanuose brolių, niekintų Garliavos strībyne

Kunigas Justinas Lelešius „Grafas“, žuvęs 1947 m.

Skausmo kalnelis Veiveriuose

Eisena į Skausmo kalnelį

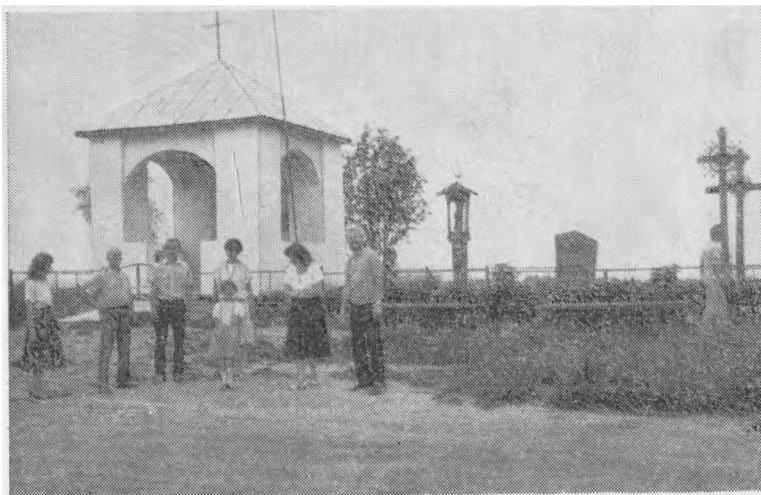
Partizanų išniekinimo vieta — buvęs Šilavoto NKVD pastatas

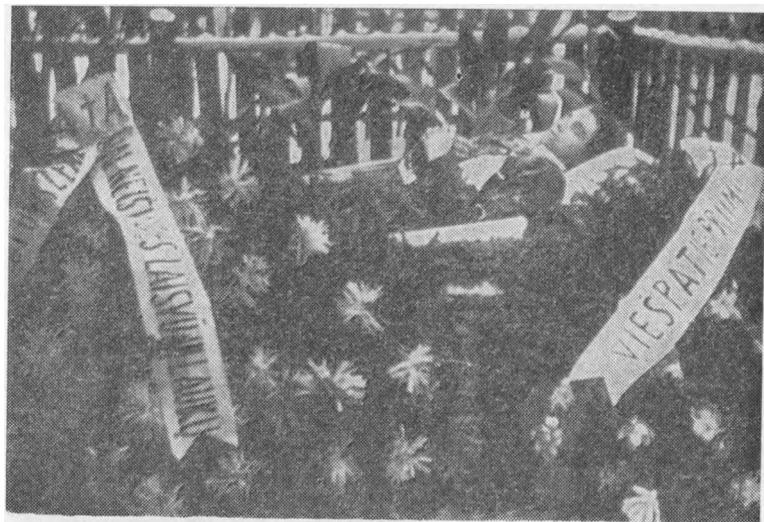
Partizanų išniekinimo vieta — buvęs Veiverių strėlynas

Partizanų išniekinimo vieta — buvusio Garliavos stribyno kiemas

Mikališkio koplyčia ir partizanų kapinės

Tauro apygardos Birutės rinktinės kovotojas Vytautas Mikalauskas — „Aras“ žuvo Mauručiuose 1948 m. vasario 11 d. nuo naujoko draugo netyčia paleistos kulkos. Palaidotas Digrių kapinėse

Digrių partizanų kapinės, 1989 m.

Partizanų palaikų laidojimas Igliškėliuose, 1989 m.

Prienų šile neseniai surastas liūnas, į kurį raudonieji budeliai sumes-
davo partizanų kūnus

Skausmo kalnelyje kunigas Kazimieras Skučas šventina naują Tautos Skausmo paminklą

Partizanų vėliava iš bunkerio, 1989 m.

rinės knygos. Ji sakydavo: „Knyga ne tam, kad į ją žiūrėtum, o kad proto pasisemtum!“ Ji domėjosi viskuo, buvo visapusiškai išsilavinusi. Į Prienų gimnazijos chorą pakliūti buvo ne taip paprasta. Mudvi veržte veržėmės. Iš mūsų klasės patekome tik keturios. Mes su Nastutė traukėme antraisiais sopranais. Ir bažnyčios chore — šv. Liudviko mišias giedojom. Chorams vadovavo gabus muzikos mokytojas Julius Gaidelis, vėliau miręs Amerikoje. Turėjom mudvi tokį įprotį — eidavom į gimnaziją pro bažnyčią. Niekada nepraeidavom pro šalį neužsukę, nepasimeldę... Tegul nedaug — nors penkias, nors dešimt minučių, bet — visuomet! Nastutė, rodos, buvo pamaldesnė.

Ir rusų tankus, ir vokiečių okupaciją Prienų gimnazistai sutiko nepalankiai ir priešiška.

— Mes klijavom atsišaukimus,— pasakoja Onutė. — „Mums nereikalinga vokiečių „globa“. Mūsų jaunimas neturi eiti į svetimą kariuomenę ir lieti kraują už svetimus reikalus! Nastutė sakydavo, kad vokiečių okupacija yra mūsų tautai nelaimė. Gi artėjančią antrąją rusų okupaciją ji vadino katastrofa. Šios okupacijos padarinius, sakė ji, neišmanoma numatyti, bet viena aišku, kad prieš raudonąjį marą stos kiekvienas doras lietuvis. Nastutė jautė, kad tauta pašauks ir mus.

Netrukus Prienų merginų keliai išsiskyrė, nors abi mokėsi Kaune: Onutė — mokytojų seminarijoje, Nastutė universitete studijavo mediciną. Rečiau besusitikdavo, skirtingais keleliais vaikščiojo, nors gal tuos pačius tikslus puoselėjo. Onutės Šalčiūtės laukė NKVD tardymai, pažeminimai, kalėjimai, lageriai ir bekraščiai Karagandos smėlynai.

Ketvirto kurso medicinos fakulteto studentę Anastaziją Kleizaitę šaukė ugnim krikštyta Lietuvos partizanės dalia...

Onutė sugrįžo. Nastutė niekuomet nesugrįš.

— Ar prisimeni savo draugę, Onute?

— Man nereikia jos prisiminti: Nastutė kaip gyva stovi mano akyse!

Šiauliškių kalnelyje rinkdavosi kaimo jaunuomenė. Studentai greitai rasdavo bendrą kalbą. Čia ateidavo jos

pusbroliai Juozas ir Jurgis Alvikai. Čia Nastutė Kleizaitė susipažino su Povilu Aukštakalniu, kuris visą gyvenimą išlaikė skaudžius prisiminimus. Tame kalnelyje susitarė visi susitikti po karo. Deja, neteko... Jis išsaugojo Nastutės laiškus, kuriuose visas jos dvasinis pasaulis. Juose — Tikėjimas, meilė Tėvynei ir ištikimybė pareigai.

Atsišauk, Nastute!

Ir jaučiu, kad Tu atsišauki, nes: *„Esame gimę, auge kaimyniniuose kaimuose... tie patys papročiai jungė ir jungs...“*

Tavo kasdienybė tokia pat kaip ir kitų kaimo vaikų. Paprasta. Bet Tavasis paprastumas kažkuo ypatingas, labiau priartinantis mus prie Tavęs. Tu rašei:

„...ruduo prabėgo puikiai. Sesutė tvarkėsi virtuvėje, aš prižiūrėjau paukščius, gyvulius, su darbininkais dirbau laukuose. Būdavo, kad uždainuojame — net laukai skamba! Arba vakare sode susėdę su broliais žaisdavome, dainuodavome, kartais net pradedant aušti guldavome. Kalbėdavome, būdavo, apie ateitį, statėme gražius ateities planus, tik tėvelis visuomet būdavo liūdnas, bet ir jis šį tą papasakodavo iš savo jaunystės laikų, praeities kovų... Man gera buvo tėviškėje...“

Tu mokėjai ir savo laisvalaikio veltui neeikvoti. Koks žmogus — tokie jo pomėgiai:

„...vakarais turėdavau laiko — skaičiau. Ypatingai norėjau peržvelgti mūsų tautos praeitį, dabartis tokia liūdna. Nežinojau, kad Stasys Šiauliškiuose, būčiau paprašius Istorijos.“

Kitame laiške vėl prisiminei:

„...tą laiką galiu praleisti naudingiau: esu primiršęs Lietuvos istoriją. Didelis trūkumas knygų. Ieškojau ir šen, ir ten, bet veltui. Gal Jūs turite, bent mėnesiui, paskum gražinčiau. Žinote, „Lietuvos istorija“, Šapokos.“

Tu buvai jautri žmonių nelaimėms ir kaip savąjį išgyvenai svetimą skausmą. Pats gyvenimas atvedė Tave į mediciną.

„...ligi šiol nesupratau žmonių, nemokėjau įvertinti. Pasaulėžiūra, ideologija, sielos kilnumas buvo paskutinėje

vietoje. Ir tik ši mirtis atvėrė man akis. Našlaitis — vargo įkūnijimas, visų skriaudžiamas... Našlaitėlės Gražinutės akutėse ašaros... Aš verkiau. Verkiau našlaičių vargelio, verkiau pati savęs."

Studijavai mediciną, bet negalėjai apsieiti be Tautos istorijos. Matei inteligento vietą kultūros arimuose.

„Studijos, mano brangiosios studijos! Vakarais skaitau, bet skaitymas skaitymu ir palieka. Susiradau Istoriją.

...dauguma šiomet gali baigti ir stoti tautos kultūrintojų baran. Tai džiugus reiškinys kiekvienam lietuviui.

...Prašysiu Aukščiausiąjį Jums palaimos egzaminuose."

1944.01.14 Pakampiškiei

Anastazija

Tau būdavo liūdna, bet Tavo širdyje gyveno taurios dvasinės vertybės ir giliai įsisąmonintos idėjinės nuostatos.

„Mirtis. Ji man jau nebaisi... Mylėjau ir myliu Dievą... O kaip malonu prisiminti maldoje praleistas valandas! Kristus, Jis toks geras ir taip mus myli, skausmą nutildo, sielą atgaivina."

Tavo siela jautė laiko alsavimą, numatė tautos tragizmą ir išgyveno asmeninę atsakomybę. Tai liudija Tavo žodžiai:

„Gerasis Poviliuk,

dėkoju, kad nepamiršote parašyti. Nors parašyta prieš Kalėdas, tačiau tik vakar Praniukas parvežė. Šeiminių neatidumas.

Šiandien aš lik viena namuose. Gera vienuoje duoti mintims laisvę; tada pajunti tikrąjį gyvenimą, išvelgi sielą. Maža gyventa — maža pergyventa, praeitis ne mano, ateitis paslaptina...

...Nei aš, nei Jūs nežinome, kur būsime likimo nublokšti... Laikai neramūs. Mūsų tik saujelė, o jei ir tie patys neįstengsime broliška sugyventi — vergai ir bastūnai liksime. Ne, mes esame tautos viltis, tikime nauja Aušra, būsime jos įgyvendintojai.

...Šiandien Prienuose Atgailos diena, likau nakvoti, brolis mokosi, o aš rašau.

Baigdamą palinkėsiu, išaušus šv. Kalėdų rytui — vos užgimęs Kūdikėlis Jėzus tepripildo Jūsų sielį skaidraus, tyro Kalėdų džiaugsmo.

Prienai

Anastazija

Ir jau visiškai suvoktas didysis Tikslas, pašaukimas — padėti kenčiantiems, kovojantiems prieš raudonąjį marą broliams:

„Sakoma, jei nesuteiki džiaugsmo — sumažink skausmą, o jei to nesugebi — slėpkis nuo žmonių, nes sunkini jų gyvenimą.

...esu pašaukta dirbti kitur.“

Kito kelio Ji nematė.

Į partizanų gretas Anastazija Kleizaitė įstojo 1946 metais. Beveik tuo pat metu į mišką išėjo jos broliai Pranas ir Jurgis. Seserys jau buvo ištekėjusios, gyveno kitur. Jos neilgai gyveno — po šeimos tragedijos susirgo džiova ir mirė. Brolis Jurgis žuvo kartu su Nastute. Pranas, išskentėjęs lagerius, mirė grįžęs į Lietuvą. Vėliausiai pasaulį paliko tėvai, netekę visų penkių savo vaikų — dorų, patriotų, Tėvynei užaugintų.

Nastutė — „Raselė“ buvo Geležinio Vilko rinktinės partizanų būrio medicinos sesuo, vėliau — ir kovotoja. Realiai įvertindama padėtį matė, jog vien švirkštu nuo priešų neatsiginsi.

Savo partizaniniame gyvenime Nastutė nepamiršo ir dainų. Izabelė Jundilaitė prisimena, kaip tą paskutinį savo gyvenimo vakarą „Raselė“, jau vyrams nuėjus į bunkerį, dar ilgai sėdėjo seklyčioje ir viena sau dainavo. Taip dainavo, kad atrodė lyg melstųsi...

Mintyse aš regiu ją — kuklią, nuoširdžią, su medicinos reikmenų krepšeliu ir sunkiu automatu ant pečių. Neieškau didelių žodžių. Jie būtų beverčiai. Nublanktų. Būtų panašūs į Stalino saulės poetės liaupses apie melnikaites — „iš kur mergaitei tiek drąsos, tiek valios geležinės... Čia viskas kitaip. Ir daug kilniau!

— Gal dar būsime kada laisvi? Gal nulips mums nuo sprando šita budelių tauta, kuri nuo carų laikų gėrė mūsų kraują? Gal dar atsiklaupę laisvą žemę bučiuosim?.. — svajotojo Nastutės draugas Povilas Aukštakalnis.

Atsišauk, Nastutė!

Raudonas slibinas teberyja mūsų tautą! Mes jau esame jo skrandyje, pusiau suvirškinti ir, anot mūsų Atgimimo filosofo, pamažu virstame jo sultimis...

Tad atsišauk, Nastutel

Tu iškelk aukštyn rankas — kaip viltingus saulutės spindulius — ant Tau skirto kryžiaus, pastatyto toje vietoje, kur žuvai. O mes kartosime Tavo žodžius: „**ESAME TAUTOS VILTIS! NEBŪSIME VERGAI IR BASTŪNAI!**“ — ir slibino sultys mūsų nesuvirškins!

Motinos nepamiršta savo vaikų. Motina Lietuva nepamirš ir Tavęs.

Atsišauk, Nastutė!

Tu nepatekai net į Skausmo kalnelį. Išniekinę Tavo kūną, jie užpylė jį cemento skiediniu, užbetonavo. Tavo kaulai sutvirtino kietėjančią hidrosilikatų masę. Kaip geležis — armuotame gelžbetonyje. Raudonieji sadistai „išrado“ naują, mokslui nežinomą betoną, armuotą Lietuvos partizanų kaulais!..

Koks šio betono mechaninis stiprumas? Tamprumo modulis? Nežinia. Bet atsparumas istorinei korozijai turėtų būti begalinis.

Nastute, Tavo jaunystės draugas Povilas savo darbais praturtino mokslą, vadinamą medžiagų atsparumu. Jis būtų suakmenėjęs iš siaubo vien nuo minties apie betonines konstrukcijas, kuriose įmontuoti... Nastutės kaulėliai!.. O gal ir nujautė, nes pabėgęs nuo sausų formulių ir užsidaręs savyje rašė:

*Krūtinėj vėl rauda tyli —
Ją girdi tik miškai žali!..*

Pakilk, Nastutė, iš nežinomos savo buveinės ir pareik senu Šilavoto keliu. Baltą žiemos dieną. Arba pavasarį,

kai sodo obelys gegužės žiedų pūgoje dainuoja Tavo dainas — visas seserų ir brolių melodijas išvedžioja. Pažvelk, kaip rūpestingai kelias glaudžia prie savęs mažą mažulytę sušaudytą pirkelę (sienose — kumščio didumo automatų kulkom išgręžtos skylės!), kurioje tebegyvena negandų išvaryta iš proto Tavo tetutė... Atėjusi čia suprasi, ko po obelėmis suklypusi verkdavo Tavo mama, besislapstanti nuo išvežimų pas kaimynus. Ir tėvas — Lietuvos savanoris.

Atsišauk, Nastute!

Atbėga kelias į ateitį. Kelias, kuriuo Tu ateini į numylėtos Lietuvos Istoriją...

GRAUDI DAINA GIMTINEI

Laukų platybėje čirena pilkas vyturys. Jo giesmė tokia skambi, gaivalinga, kad ir artoją pažadins, ir pavasariį prišauks. Vyturio giesmė — arimams. Žmogaus kančia — Tėvynei. Mūsų žmogaus — mūsų Lietuvai.

Širdyje atgyja Laiko smiltimis pustoma praectis.

Per Lietuvą griaudėjo frontas. Artėjo antroji sovietinė okupacija. Šančių vaikų darželio šeiminkė skubėjo siūti raudoną vėliavą.

— Išprotėjai, ar ką? — pasakė įėjusi auklėtoja Onutė Tumosaitė. — Greičiau išmesk tą raudoną skudurą! Jis Lietuvai vien kraują neša...

— Kam kraują, o kam ir ne! — atšovė toji. Ji seniai buvo komunistų agentė, todėl jautėsi drąsiai. Netrukus — gėrė, rūkė ir orgijas kėlė su atėjūnais.

Onutei pasidarė ankšta Kaune. Grįžo ji į tėviškę — Marijampolės apskrities Igliškėlių valsčiaus Baraginės kaimą. Ten buvo tėvų 12 ha ūkis, ten jie, septyni vaikai, ir užaugo. Onutę už linksmumą ir drąsą mama praminė Padauža. Tokį ir slapyvardį ji pasirinko, įstojusi į Geležinio Vilko rinktinę.

Dabar buvusi „Padauža“ atrodo visai nepadaužiškai...
O anais laikais!..

— Ginklo neėmiau. Buvau partizanų medicinos sesuo ir ryšininkė. Teikiau medicininę pagalbą, slaugiau, kviečiau chirurgą, gabenau vaistus, nešiojau spaudą. Jaučiau šventą pareigą padėti kenčiančiam Tėvynei!

Kartu su vyrais kilniai tautos laisvės idėjai aukojosi merginos: „Vilija“—Pušinskaitė, „Laputė“ — Angelė Sالاševičiūtė, „Birutė“ — Kastutė Antaniūnaitė ir kitos.

Merginos bunkeriuose negyveno. Apistodavo pas žmones, nakvodavo laukuose, šieno kūgiuose.

Tuo metu Geležinio Vilko kuopos vadas buvo Juozas Lukša — „Skirmantas“, štabo viršininkas — „Elbė“ — pulkininkas Butkevičius, būrio vadas — „Berželis“ — Lapinskas. Dar buvo ir „Ambo“. Jie naudojo tik slapyvardžius, nes pasakyti pavardę, anot Onutės, buvo tas pats, kaip įteikti žmogui kelialapį į mirtį.

Pirmą kartą ją areštavo 1945 metų žiemą. Išgelbėjo pasas, išduotas svetima pavarde. Vėl slaugė sužeistuosius, buvo partizanų knygnešė. Jos tėvų pastogėje visada gaudavo paramą Lietuvos partizanai. Onutė pasakoja:

— Šilavoto apylinkėje siautėjo stribai. Kai kurie iš jų buvo ne tik sadistai, bet ir aktyvūs šnipai. Už niekšiškus darbus dviems stribams K. G. ir V. P. partizanai paskelbė mirties nuosprendį. Vienam Geležinio Vilko rinktinės būriui, neprisimenu, ar tik ne „Apynio“ buvo pavesta juos sunaikinti, bet jie naktį paspruko ir daugiau į tas vietas negrižo.

Iš savo partizaninės jaunystės buvusi „Padauža“ mena būrio žygius, kovų draugus ir drauges, su kuriais ne kartą žvelgta mirčiam į akis. Likdavo per plauką gyvi. Okupacija tęsėsi, liejosi lietuvių kraujas, o juos lyg kelrodė žvaigždė lydėjo laisvės kovų Trispalvė.

Partizanų būryje „Padauža“, Onutė Tumosaitė, padėjo chirurgui — medicinos seseriai Marytei Baranauskaitei ir gydytojui Urbučiui operuoti mūšiuose sunkiai sužeistus partizanus. Tokia „ligoninė“ buvo eiguolio dukters „Sau-

lutės“ tėviškėje, Veselavoje. Pati „Saulutė“ jau buvo areštuota.

Onutės atmintyje išliko tragiškas šešiolikmetės mergaitės partizanės, pasirinkusios slapyvardį „Pantera“ likimas. Jos tėvas buvo Lietuvos armijos karininkas, gyveno Marijampolės mieste, įžengus okupacinei armijai, jį užverbavo NKVD. Dukra tuo labai pasipiktino. Ji pasiėmė tėvo ginklą, nušovė su tėvu važiuvusius enkavedistus ir pabėgo į mišką pas partizanus. Buvo labai, netgi demonstratyviai, drąsi:

— Stoju į būrį! Priimsiu priesaiką! Pasiruošusi mirti už Tėvynę!

Ji buvo jauna — beveik vaikas. Jos nenorėjo priimti į partizanus — įsiprašė. Mergaitei buvo sunku įprasti prie partizaninio gyvenimo reikalavimų. Neapgalvodama savo veiksmų, nesuderindama jų su vadovybe, ji pasielgdavo neleistinai, savavališkai. Ji suėmė skundikę Jurgeliene, varėsi ją su kitu partizanu — „Skroblu“, ir, šokant jai per upelį, paleido šūvį į pakaušį. Nužudė žmogų — be tardymo, be vadovybės įsakymo.

Partizanų teismas nuteisė „Panterą“ mirti.

— Atsimenu kaip šiandien,— pasakoja Onutė.— Naktis. Kasa vyrai duobę. Šviečia blyški mėnulio pilnatis. Iškasė. Liepė jai melstis. Atsiklaupė. Meldžiasi... O baisu! Tokia skaudi mėnulio šviesa! Duobė — juoda! Jaunutė mergaitė meldžiasi — akys liūdnos, mirties laukia. Susigradino vyrai ir nesušaudė. Tegul, sako, mūšiuose kalnę išpirks! Po to ji visus metus kovojo petys į petį su vyrais— kaip pantera. Nesiskundė. Sulaukusi septyniolikos metų gyva pateko į priešų nagus, bet elgėsi didvyriškai: nieko neišdavė, nieko nepasakė, rusų vilkstinių neatvedė.

Pokario rezistencijos Pliaterytės likimas nežinomas.

Kruvinų veiksmų — kas juos bevykdytų — Onutė Tumasaitė nemėgdavo ir neteisindavo. Partizaninio karo pradžioje kovotojai buvo labai drausmingi. Išdavikų nežudė neapklause. „Tris kartus turi būti įspėta!“ — sakė jų va-

das „Elbė“. Reikalą gerai ištirdavo. Suklupusiam žmogui būdavo galimybė pasitaisyti.

Partizanų būrius dvasiškai aptarnaudavo kunigas Justinas Lelešius. Ginkluotoje kovoje kunigas nedalyvavo. Jis klausydavo išpažinčių, dalindavo šv. Komuniją, laikydavo mišias.

— Be Tikėjimo mes negalėjom apsieiti. Prisimenu,— sako Onutė,— kaip laukdavom kunigo Lelešiaus. Sielai palengvinti, atsigauti. Paprastai tai būdavo Smalinyčios miške. Sulenktam kelis berželius — ir altorius! Ateina kunigas su monstancija. Suklaupę meldžiamės. Tyliai tyliai vyrai gieda... Kad priešas neišgirstų!

Lietuva skendėjo beribėje rusų okupacijos naktyje. Laisvės kovos aštrėjo.

Vieną 1946 metų gruodžio dieną Onutė su „Lapute“ gavo užduotį — su pastotėle nugabenti partizanų laikraštį „Laisvės Žvalgas“ ir keletą dokumentų. Rytas buvo gražus, arkliukas ramiai kiceno kaimo keliu. Užvažiavo pas Vitkauskus paimiti daugiau medžiagos. Jas kieme pasitiko Antanas Vitkauskas ir paprašė:

— Duokit arkliuką, reikia miltus iš malūno parsivežti — kepsim duoną.

Merginos, nieko neįtardamos, arklį paskolino. Pasiliuko laukti, kol sugrąžins. Suėjo į trobą. Staiga pamatė pro langus įkištus kulkosvaidžių vamzdžius. Bėgti beprasmiška! Vos spėjo sumesti į ugnį dokumentus. Jas areštavo.

Tardė žiaurus enkavedistas Svirskis, leitenanto uniforma. Išsivarė į Marijampolę. Ten merginas kapojo geležine lazda, prieš tai ištempę ir įkišę į kalades kojas. Jos netekdavo sąmonės.

— Atrodė, kad skrendu,— prisimena Onutė,— tik tas skridimas skaudus...

Sadistai jas tardė „kūrybiškai“ ir su slavišku entuziazmu. Atgaivindavo vandeniui, ir vėl... Pagaliau visiškai išsekusią ir neatgaivinamą Onutę numetė už karštos krosnies. Ten ji pamažu atsipeikėjo.

— Mačiau, kaip atvedė buvusią studentą partizaną „Šarūną“ iš „Sakalo“ būrio. Tyčiojosi: „Kakoj krasivy malčik!“ Jį tardė ir mušė: „Sakyk, kur štabas?“ O jis vis kartoja: „Nesakiau ir nesakysiu!“ Paskui išsuko jam rankas, geležiniais varžtais triuškino pirštus... Tada jis rėkė: „Sakysiu, sakysiu!“ O kai išlaisvino nuo kankinimo įrankių, jis stvėrė kėdę ir trenkė ja tardytojui. Tuomet tardytojai jį užmušė. Jo kraujas atitekėjo iki manęs, už krosnies...

Taip lietuviai su Laisvės vardu lūpose ėjo į nebūtį, kad Tauta išliktų.

Onutė dar buvo gyva. Ją nuvilko ir ėmetė į rūsį. Pajėgė gulėti tik kniūbsčia: nugara buvo vienu žaizdų, sukapota. Bet jauno žmogaus organizmas pamažu taisėsi. Po dviejų savaičių jau pajėgė atsistoti. Vėl — tardymams!

— Mane ir „Laputę“ išdavė du neseniai į būrį įstoję studentai — partizanų ryšininkai: „Berželis“ — Juozas Korsakas nuo Kalvarijos ir „Margiris“—Jonas Švėgžda,— nepamiršta Onutė Tumosaitė.— Kiek anksčiau neaiškiomis aplinkybėmis panašiai buvo suimti Jankerta ir Juška. Tardydami statė mane akystaton su Korsaku. Jis parodė, kad mane pažįsta. Aš tvirtinau, kad jo nežinau. Vėl mane mušė, vėl ėmetė į rūsį. Gulėjau kraujo klane, o jis man raštelį atsiuntė: **„Sese, dovanok, mane labai mušė. Patvirtink mano parodymus.“** Aš suradau ant grindų pagaliuką, atsiplėšiau baltinių skiautę ir ant jos savo krauju parašiau jam atsakymą: **„Nesutinku. Būk tvirtas!“**

Visas Onutės kūnas buvo sukapotas, todėl vėliau mušė ir spardė per galvą. Per tris mėnesius net 40 parų išlaikė ją karceryje. Gaudavo 100 gramų duonos ir stiklinę vandens dienai. Ją tardė Smirnovas, Svirskis, Greisas ir kiti kankintojai. Aprengę kareivišku lietpalčiu gabeno į mišką, reikalavo nuvesti į bunkerius ir parodyti štabą. Ji griežtai atsisakė. Stovėjo prie mašinos ir šaukė: „Nežengsiu nė žingsnio! Šaudykit vietoj!“ Kariška mašina nepajudėjo iš vietos. Ją grąžino į kamerą. Šių tragiškų dienų pergyvenimai gyvi Onutės atmintyje:

— Sėdėjau vienoje kameroje su Albina iš Marijampolės. Kartu ruošėmės teismui: kartojome Lietuvos istoriją. Mintinai mokėmės tarti paskutinį žodį. Dar į kamerą buvo įmesta šnipė, kuriai Albina ši tą prasitarė. Todėl iš kalėjimo ją vežė pakartotinai tardyti. Albina ne tik mušė ir spardė, bet kankino ir taip: smakro apačioje pridėdavo metalinę liniuotę ir iš apačios per ją daužė gerklę. Jos liežuvis sutino, iššoko, netilpo burnoje, o žandikauliai buvo sulaužyti, pajuodę. Į tą pakartotinę tardymą kartu vežė ir mane. Kankino. Paskui parvežė mudvi iš tardymo į kamerą. Siek tiek atsigavome. Nutempėme nuo narų patogiai įsitaisiusią šnipę ir gerokai apkūlėme. Ją ant neštuvų išgabeno į ligoninę, o mus su Albina — į karcerį. Po teismo dar pasimatėm mirtininkų kameroje. Albina labai norėjo gyventi. Ji išlaikė stiprią, nepalaužtą dvasią. Turėjo tik 28 metus. Prašė pasakyti jos artimiesiems ir visiems doriems lietuviams, kad žūsta už Tėvynę Lietuvą— nieko neišdavusi, su švaria sąžine.

Kentėjo kalėjime ir Onutė Tumosaitė. Kentėjo taip, kad pamiršo ir savo slapyvardį, ir tikrąjį vardą. Žinojo tik viena: privalo tylėti! Atlikti šventą pareigą Tėvynei! Tai liudijo ir jos paskutiniai žodžiai, pasakyti Karo tribunolo teisme:

„Dirbau tvirtai tikėdama šventa savo idėja ir tvirtai tikiu, kad Dievas palaimins kančias, sutraukys vergijos pančius! Lietuvos Laisvės Rytas išauš! Teiskit kaip norit. Okupantų malonės neprašau!“

Už langų žydėjo alyvos. Teisėjas perskaitė nuosprendį. (Už Tėvynės „išdavimą“) Teisme buvo pabrėžta, kad teisiamaoji „Otkazyvalasj ot pokazanij, atdavaja sebia fizičeskym pytkam.“ (Atsisakė parodymų, leisdama save kankinti.)

Ją nuteisė 10 metų kalėjimo ir 5 metams tremties. Onutės Tumosaitės kančių keliai tęsėsi Krasnojarsko, Dolinkos, Cikatulio, Kengyro, Ytkulio ir kituose lageriuose,— akmenų skaldyklose, plytinėse, statybose... Kartu su šimtais tūkstančių beteisių, alkanų vergų praėjo ji raudonojo

maro golgotas didžiojoje žmogaus paniekimo epopėjoje, tragikomiškai pakrikštytoje „humaniškiausios santvarkos“ vardu.

Prokuroras, amnestuodamas aštuoniasdešimtmetę senu-
tę Pocienę iš Žemaitijos, paklausė, kiek ji užmušė žmo-
nių, jei gavo 25 metus? „Pieno primelžusi, ginkluotiems
vyrams atsigerti daviau!“ — atsakė ši.

Andriuškevičiūtė po Kengyro sukilimo kelias savaites
gulėjo sulaužytom kojom, žaizdom atvirom. Kaulai matė-
si, kirmėlės lipo. Išvežė ir išmetė kažkur pusgyvę...

Mirdama ešelone Rygos latvė prašė: „Pasakykite ma-
no sūnui, kad jo motina negriš, o jis ir visi latviai tebūna
stiprūs ateityje!“ Jos lavoną išmetė iš dundančio trau-
kinio...

Įspraudę į kampa, kriminaliniai nusikaltėliai plėšė po-
litkalinei lenkei auksinius dantis...

Žmonės — vergai nevalgę varomi į darbą. Parslenka
vos gyvi į barakus, kuriuose po narais kabo kūliai blakių,
mūsų kraujo laukia...

Specvaikų namuose, kuriuose laikė atimtus iš kalinių —
motinų vaikus, vaikučiai slėpėsi vežami kitur. Juos mėtė
kaip pagaliukus į sunkvežimius, o jie choru klykė: „Ma-
myte, gelbėk! Mamyte, kodėl neateini, mamyte, neatiduok!“
Klykė lietuviškai...

Raudonasis slibinas rijo savo aukas — tūkstančius, mi-
lijonus žmonių. Onutė Tumosaitė — tarp jų. Vis labiau
žalojama akmenų skaldyklose, sulaužytomis, pūvančiomis
kojomis, krakmolo tyrės tvarsčiais vietoje gipso. Gydy-
mas — žalojimas. Atsivėrė skylės pėdose, aukšta temper-
atūra. Žaizdos, kurios niekada nebeužgis... Ką galėjo
padaryti Kauno klinikų gydytojai, kai invalidė grįžo į Lie-
tuvą?.. Apstulbę jie apžiūrino budelių „autografus“ jos
kūne: „Štai ką išdarinėjo neprašytieji „išlaisvintojai“ su
mūsų žmonėmis!“ Sadizmui — ribų nėra! — bylojo nusi-
kaltimų pėdsakai kankinės kūne.

Kas pasaulyje žino Ištvėrmės formulę? Kas padėjo iš-
tvėrti, Onute Tumosaitė, buvusi sportiška, sveika ir ener-
ginga linksmoji Padauža?

— Dievas! Tik Dievas suteikė jėgų! Ir žinojimas, kad pareigą atlieku — MŪSŲ LIETUVAI!

Antgamtinus, protu nesuvokiamus dalykus tvarko antgamtinės jėgos. Visagalis leido Jai atlikti savo pareigą iki galo — būti gyva mūsų Tautos kančių liudytoja. Iš tiesų: „Per aspera ad astra.“ Per kančias į Laisvę...

Kazachstano lageriuose skambėjo pavergtų lietuvių giesmė:

*Ar prieblanda ryto, ar vakaras miršta,
Ar verkia už grotų juodoji naktis,—
Širdis Tavo, Kristau, lai maldą išgirsta,
Kai keliam į žydrąjį dangų akis!..*

Kaune, Žemuoje Šančiuose, mažučio namelio dar mažesniame prielipėlyje gyvena rami, tvarkinga moteris. Padeda į šalį rožančių, ir kai pakelia į tave geras akis, neužiom suabejoji: ar ta pati?.. Gyvena. Nelengvai, bet... be vaitojimų, egzaltacijos. Jei prisiminsime vieną sovietinį rašytoją, savo kentėjimus bolševizmo pergalei skyrusį (N. Ostrovskį),—tai čia kita prasmė, nes kitokie ir kančios keliai.

Atsišaukė dvi Onutės seserys: Konstancija Rugienė su vyru iš Toronto ir vienuolė Michaelė, gyvenanti Danijoje. Turi Onutė ir vietinių geradarių — krikščioniškos sielos žmonių. Tik išsikelti iš mažojo kambarėlio jau niekur nebeporai. „Čia mano visi kampeliai priverkti“ — ginasi.

Už langų temsta, artėja naktis, bet nebaisu — prieš aušrą.

Lietuvos partizanės! Kuklios Tėviškės laukų gėlės, visai nepanašios į okupantų išgarbintas „didvyres“...

Šimtai jų žuvo kulkosvaidžių ugnyje. Dešimtys pačios prisidėjo pistoletus prie smilkinių. Tūkstančiai kentėjo lagerių siaubą Svetimųjų Rytų žemėje. Tos, kurioms nusišypsojo laimė išlikti, grįžo į pavergtą Tėvynę... kaip podukros, niekam nereikalingos invalidės. Nepasiekėte di-

dėlių mokslų, negavote padoresnių darbų. Neatstūmė Jūsų tik krikščionių šventovės.

Egzistuojate — žemiau skurdo ribos. Kaip visada — sukandę dantis.

Lietuvos partizanės! Jūsų Gyvenimas — ar ne graudi lietuvės daina pavergtai gimtinei?

4 d a l i s

SKAUSMO KALNELIO VAIDILUTĖ

Atgimimas. Kyla koplytstulpiai su Rūpintojėliais ir Šventaisiais, spindi skaudi kaip ašara kryžių šviesa. Virš rugių laukų, pakelių, miškelių ir upių, virš kaulų, išbars-tytų ir neatrastų, nenumaldomai tvyro nepakitęs, nepraeinantis Lietuvos skausmas... Jis turi savo sergėtojus.

Gimtojo krašto lygumose sutikau Dalią Raslavičienę — Tremtinių Sąjungos Prienų skyriaus pirmininkę, partizanų kapų puoselėtoją — Skausmo kalnelio vaidilutę. Jos biografija žymėta tragišku XX amžiaus ženklu.

Dalia Filerytė—Raslavičienė gimė 1938 metais, augo gražiame slėnyje tarp miškingų kalnelių prie Vištyčio ežero. Tėvai turėjo 25 ha ūkį, augino tris vaikus, abu buvo Šiauliai. Žmonės, ištikimi Nepriklausomybės idėjai, savo rankomis kūrė ir stiprino laisvą Lietuvą. Dalia dar neturėdama šešerių metų pradėjo lankyti mokyklą — gabų vaiką pastebėjo mokytojas Vincas Lozoraitis, kurį ištrėmė į Sibirą 1949 metais.

Dalios, kaip ir jos tėvų bei kaimynų, likimą sprendė genocido korifėjai. Juos išvežė 1951 metais, spalio 2 d.

Mauručių prekinė geležinkelio stotis. Joje formavo ešelonus į Rytus. Prie stoties 1989 m. vasarą, minint Gedulo ir Vilties dieną, iškilo Tautos kančių simbolis — koplytstulpis. Kai jį šventino, Dalia stovėjo žmonių minioje. Prisiminė viską: regėjo save užkaltame vagone, kuri pagaliau atitempė į Tomsko srities Timės geležinkelio stotį. Juos išlaipino ant aukšto upės kranto. Per Sibirą žengė žiema, pustė sniegą. Šaltis stingdė upę ir žmones. Nuo kranto nutiesė lentas, kuriomis tremtiniai turėjo sulipti į garlaivį. Žmonės nešėsi savo daiktus, vienas kitas nusprūsdavo į upę. Žymaus operos solisto Antano Kučingio sesuo buvo ištrėmta kartu su 21 metų invalidu sūnumi, kuris negalėjo vaikščioti. Buvo šiurpu žiū-

rėti, kaip tomis siauromis lentomis vargšė motina nešė ant pečių bejėgį sūnų... Nuo pat vaikystės Dalia matė žmonių skausmą ir vargą.

Taigoje krisdamas medis sulaužė tėveliui kojas. Trylikametė Dalia, vyriausia iš vaikų, tapo šeimos maitintoja. Ji kasdien sukardavo 10 kilometrų iki kirtavietės. Dirbo kartu su suaugusiais. Taip pavargdavo, kad stovėdama eilėje prie duonos, stačia miegodavo.

Čia, svetimų girių glūdumoje, Dalia nevaikiškėmis akimis žvelgė į gyvenimą, mokėsi ištvermės, gerumo ir... nepalaužiamo optimizmo, kuriuo spinduliuoja ir šiandien. Tolimame Sibire lietuvė tremtinė ugdė meilę Tėvynei partizanų poezijos posmais ir dainomis.

— Tai buvo pagrindinė dvasinė paguoda. Alkani, apilyšę gulėdami ant narų taip užtraukdavom, kad trys eilės rusų apstodavo baraką, prašydami dar padainuoti.

Sibire ji sutiko ir likimo skirtąjį — Tilių Raslavičių. Jie buvo jauniausi iš jaunavedžių. Susituokė 1956 metais ir sugrįžo į Lietuvą, vyro tėviškėn. Šliūbą ėmė gaudžiant Veiverių bažnyčios vargonams. Vyra netrukus pašaukė į armiją, tarnavo Murmansko srityje. Nelengva buvo jaunai marčiai prigyti šiame lygumų krašte, betgi — savame, lietuviškame! Visko ji imdavosi drąsiai, nuoširdžiai, turėjo talentą bendrauti su žmonėmis. Rūpinosi šeima, buvo atidi vyrui.

— Tilius mano pirma ir paskutinė meilė! — pasako tarytum juokais. Ir čia pat pasitaiso: — visgi, nepaskutinė. Paskutinė tai partizanai, kurių kaulelius laukuose ir raisuose renkam...

Žmogų, dirbantį šį kilnų darbą, įsivaizdavau melancholišką, liūdną, gal kiek prislėgtos nuotaikos. Ją matau visai kitokią, jai kasdien šviečia saulė! Ir blogų žmonių nedaug, ir nuobodžių dienų nėra — gyvenk ir džiaukis! Darbuokis Tautos labui, kad tik greičiau Nepriklausomybė priartėtų. Kad tik greičiau, padėk mums, Dieve!

Grįžę iš Sibiro jaunieji Raslavičiai pirmiausiai apėjo laukus. Parodė Tilius jaunai žmonai savo tėvų žemes — buvusias, kolchozo atimtas, bet vis dėlto tėvų ir protėvių

užgyventas, jų prakaitu aplaistytas. Priėjo nedidelį kalnelį šalia plento. Vyras pasakė:

— Šitame kalnely guli labai daug žmonių...

— Kokių žmonių? Juk čia ganosi karvės!

— Partizanai čia guli... Lietuvos... Suversti į buvusius apkasus...

— Tai kodėl čia nieks netvarko?

— Ar nori antrą kartą Sibirą pamatyt? — paklausė priėjęs uošvis.

Dalia nenorėjo. Bet širdyje sužibo viltis: „Kada nors! Vistiek kada nors... Juk tai — mūsų žemėje!“

O kalnelyje paslapčia degdavo žvakės, ypač per Vėlines. Žmonės nepamiršo tų, kuriuos okupantai įsakė išbraukti iš atminties.

Pirmąjį kryžių partizanų kalnelyje Veiveriuose, o gal ir visoje Lietuvoje pastatė, pats jį padirbdinęs, Veiverių klebonas Kazimieras Skučas 1987 metų rudenį. Tąsyk jis paskambino Raslavičiui ir pasakė:

— Tavo lauke kryžiaus nėra. Keliaujam statyti — ant partizanų kapų!

Kunigas Kazimieras Skučas — šio lygumų krašto sūnus. Kilęs iš gausios šeimos, pasižymėjusios ne tik savo darbštumu, religingumu, bet ir širdies gerumu. Tais laikais, kai iš Mauručių stoties buvo tremiami žmonės, jo motina, iškepusi duoną, nunešdavo ir išdalindavo kepalėlius tremtiniams.

Kunigas Kazimieras Skučas gyvena žmonių vargais ir rūpesčiais, dalinasi su jais savo širdies šiluma. Jo atliekamos apeigos, tokios natūralios, nuoširdžios ir savitai ypatingos, patvirtina, kokią svarbią vietą lietuvių sąmonėje užima dvasinis pradas. Šimtmečiais Lietuvos dvasininkai ėjo su savo tauta — kartu nešė likimo kryžių ir laimino sunkiai kovai už Tautos laisvę.

Pastačius kalnelyje pirmąjį kryžių, pradėta galvoti apie tolesnį kapų tvarkymą. Mokytojas Bronius Janušauskas paruošė kapinaičių projektą, kurį patvirtino rajono landšafto architektas. Vos prasikalus pirmiesiems Atgimimo daigams, Dalia Raslavičienė pasirūpino gėlynais ir apželdinimu. Žinoma, į tai greitai reagavo buvę apylinkės sribai. 1988 metų balandžio 4 d. Raslavičienei paskambi-

no apylinkės Tarybos vykdomojo komiteto parmininkas ir pakvietė nuvykti į Prienų rajono vykdomąjį komitetą pasiaiškinti dėl kalnelio. Ten ji sužinojo, kad anoniminis skambutis pranešęs, jog Raslavičienė norinti padaryti stebuklą iš banditų kapų! Dalia diskutavo kelias valandas, bet įrodė pareigūnams, kad žmonių amžino poilsio vietos Lietuvoje turi būti gerbiamos!

Taigi, jau valdžiai pritariant, 1988 metų balandžio 8 dieną Dalia Raslavičienė kartu su kunigu Kazimieru Skuču, Sąjūdžio žmonėmis ir tremtiniais suruošė pirmąją talką Skausmo kalnelyje. Joje darbavosi daugiau nei 50 entuziastų.

Daliai grįžus iš talkos, suskambo telefonas. Grėsmingas vyriškas balsas pagrąšino: „Šianakt tavo kalniukas išlėks į orą!“ Moteris nenusiminė: su vyru ir sūnum Leonu išėjo budėti prie kalnelio. Piktadariai nepasirodė, užteko pagąsdinti.

Kai gegužės mėnesį Dalia su talkininkais vėl tvarkė kalnelį, balsas telefono ragelyje griaudėjo grėsmingiau: „Ką veiki, banditų išpera? Ar nebijai pati atsigulti greta?“

— Aš dar per mažai nusipelniau Tėvynei, kad galėčiau greta jų gulėti! — atsakė ji.—Man būtų garbė, nes visa Lietuva šią vietą gerbia ir gerbs!

Pradėjo ieškoti kitoje plento pusėje užkastų palaikų.

Visus 1989 metus rinko ji su vyrais partizanų kaulus iš griovių, dirbamų laukų, raistų, apkasų ir laidojo Skausmo kalnelyje.

Auga Skausmo kalnelis prie Kauno—Marijampolės plento. Partizanų giminės iš Kauno, Kačerginės, Pažerų nori čia laidoti ir savo artimųjų palaikus.

Tauta bunda, ir jos vaikai stengiasi pagerbti žuvusius už Laisvę, palaidoti juos pagal lietuviškas tradicijas.

Skausmo kalnelis atsirado tais baisiais laikais, kai Vei-veriuose prie sribyno okupantai ir jų tarnai guldė ir pūdė partizanų lavonus. Senuką Šakočių budeliai priversdavo vežti jų palaikus arkliais ir versti už bažnytkaimio į negilų buvusių apkasų griovį. Stribai užkasinėti tingėjo: vos apžertos žeme, matėsi žmonių rankos, kojos. Galbūt, kad daugiau tilptų, o gal dėl to, kad žmonės neatpažintų sa-

vų sūnų, senasis sribas Kuklierius ateidavo čia ir kapodavo kastuvu partizanų palaikus. Kad giminės neišsikastų, sribai tą vietą ėmė saugoti ir naktimis. Žmonės ją pavadino Skausmo kalneliu.

Vėliau niekas savųjų iš ten neiškasinėjo, tik atvežę užpylė didesnį žemių sluoksnį. Kadangi šiose vietose partizanų buvo daug,— laukai ir grioviai glaudė paskubomis užžertus jų palaikus. Dabar atsirado galimybė surinkti juos į vieną vietą — Skausmo kalnelį.

Vasarai baigiantis, pasitelkę pagalbon ekskavatorių, Dalia su talkininkais kasinėjo kolūkinius uošvio laukus. Nesisekė, nes melioracijos darbai kaulelius išblaškė. Pradžioje surado tik dviejų partizanų liekanas. Tuomet Daliai kilo mintis pasikviesti talkon buvusį sribą, senojo Kuklieriaus sūnų Vyta. Vylėsi, gal prabilis jo sąžinė, gal gi parodys, kur užkasė? Sribas nesipuikavo, atvažiavo į kasinėjamą lauką. Ir vis kartojo: „Čia laidojama nebuvo!“ Jo prašė nors apytikriai parodyti apkasų liniją. Jis vaizdavo įtemptai galvojančią ir neprisimenančią. Žmonės pabandė kasti — išvirto kaulai, apmesti spygliuota viela. Tai buvo Juozo Kazlos ir Alekso Samuolio palaikai. Juos anuomet įsidėmėjo seserys Marytė ir Anelė Ruseckaitės, uždengusios viela, kad šunes nedraskytų, o paskui paslaptėmis užpylusios žeme. Sribas žiūrėjo ir tylėjo. Nežinia, ką jis mąstė, bet neišprotėjo kaip vienas jo brolis ir nepasikorė, kaip kitas... Tokia tat sribų Kuklierių šeima.

Žmonės ieškojo palaikų dar kelis šeštadienius — nuo ankstyvo ryto iki sutemų. Uoliai iškasinėjo visą lauką. Pavargo. Tuomet Dalia paprašė kolūkio pirmininką, kad šis apeliuotų į kito sribo, Albino Dovidonio, sąžinę. Pirmininkas sutiko, nuvažiavo pas jį. Kalbasi ūkio vadovas su sribu, o šis išdidžiai aiškina:

— Aš nekasiau, svarbesnį darbą dirbau — šaudžiau! Užkasinėjo žemesni už mane.

Garsusis Albinas Dovidonis sribų žygių knygoje aprašytas. Ir žmonių atmintyje išliko jo žiaurūs darbai. Moteris iš Pajiesio kaimo „Draugystės“ kolūkio (pavardės prašė neskelbti) papasakojo apie įvykį kaimynų Ogonių sodyboje. Trys partizanai — Antanas Martinaitis ir du jo draugai — užėjo pas Ogonius. Rado vieną šeimnininką ir

sergantį berniuką, paprašė valgyti. Šeimininkas įdėjo lašinių ir duonos. Išėję partizanai netikėtai susidūrė su Veiverių sribais. Visi trys žuvo. Jų krepšeliuose sribai aptiko įdėtą maistą. Tuomet Dovidonis įpuolė į kiemą ir nušovė senuką Ogonį. Jo sūnų Kaziuką nužudė dviem šūviais, įėjęs trobon. Ogonių lavonus kartu su partizanų kūnais išdrėbė Veiverių sribyno kieme. Ogonienę ištiko paralyžius. Grįžęs iš „žygio“ Dovidonis užėjo pas sribą Barauską, patogiai atsilošė sofoje ir pareiškė:

— Šiandien man priklauso iškilmingi pietūs! Nušoviau tris banditus ir du rėmėjus. Tėvą iškart patiesiau, o tą piemenį — iš antro karto!

Turi sribas Dovidonis visas privilegijas, tik kažin, ar mielas jam toks gyvenimėlis, kai išeina savo reikalais susigūžęs, bailiai dairydamasis. Bijoti yra ko: sužinojome, kad Dovidoniui ir jo sėbrams iškelta baudžiamoji byla. Temidė atmerkia akis!

Spalio mėnesį į Skausmo kalnelį Veiverių žmonės nulydėjo dar septynių partizanų palaikus. Iškilmingai pagerbė, ažuolų ir rūtų vainikais apipynė. Gedulingose pamaldose dalyvavo keturių kaimyninių parapijų kunigai. Procesijos priekyje ant žirgų jojo jauni raiteliai. Plazdėjo trispalvių šilkas, skambėjo kovotojų dainos. Partizanų eilėraščius deklamavo Dalia Raslavičienė.

Dalia pavydėtinai pastovus žmogus. Grįžusi iš Sibiro 33 metus dirbo Mauručių pieno priėmimo punkte. Pradžioje darbininke, o vėliau, baigusi kursų, punkto vedėja.

Paskatinti Lietuvoje prasidėjusių permainų, Raslavičiai 1989 metais tapo ūkininkai. Pasiėmė 15 ha žemės iš uošvio turėtų 40. Nusprendė — jų gyslomis teka žemdirbių kraujas, ūkininkaus! Nusipirko 4 karves ir 1 arklį. Antrą arklį — „Bitę“ — pirmajam Veiverių ūkininkui padovanavo klebonas Kazimieras Skučas. Po Sibiro golgotų, po kolūkinės baudžiovos — gražaus gyvenimo pradžia. Pirmosios vagos išartos, į dirvą pasėtas pirmas nepalaužto lietuvio Artojo grūdas. Tiliaus Raslavičiaus laukuose...

Vėju skrieja mašinos Kauno—Marijampolės plentu. Pravažiąvę Veiverius dažnai sustoja ties Skausmo kalne-

liu. O jeigu nesustoja, tai žmonės mintyse nusilenkia Tautos didvyriams.

Kalnelyje niekada nevysta gėlės. Vasarą jos žydi, žaliuoja ryškiomis trispalvės spalvomis. Kasdien ateina čia Dalia Raslavičienė. Laisto gėles, sodina želdinius. Žmogus daro tai, ką jis geriausiai sugeba savo tautos labui,— nuoširdžiai, su įkvėpimu, giliai įsitikinęs krauju atpirkta tiesa.

Dudena duslūs stribų grasinimai telefono ragelyje. Betgi sena Rytų išmintis (o jie taip gerbia Aziją!) skelbia: „Šuva loja, o karavanas žygiuoja!“ Nebesustabdysi Nei upių, nei eisenų, nei tos pačios istorijos.

— Kažin, kaip ten MANO VYRAI? — prisimena Dalia, namuose šeimininkaudama.— Ateis pavasaris, prašils žemė— kasime. Kiek dar MANO PARTIZANŲ nesurastų!.. Jeigu jie būtų gyvi, sakytų: „Mūsų kančios ir aukos sudėtos ne veltui!“

Grįžta į laiko ūkanas nutolę mintys. Rodos, regiu šioje vietoje prieš daugelį amžių šventą ugnį kursčiusią vaidilutę, kuri tikriausiai sakydavo: „MANO UGNIS NETURI UŽGESTI“...

Šiandien Lietuvoje — šimtai Skausmo kalnelių. Nubraukę kasdienybės rūpesčius Tautos sūnūs ir dukros mina į juos takus. Pas tuos, kurie ėjo skausmingu Laisvės kovų keliu!-----

VEIVERIŲ SKAUSMO KALNELIO PARTIZANŲ SĄRAŠAS

1. Balasevičius Antanas — „Čigonas“, ūkininkas
2. Balčiūnas Juozas (1925—1945), ūkininkas
3. Banislauskas Antanas (1924—1945), ūkininkas
4. Blockis Valentinas (. . .—1945)
5. Bulota Jonas — „Ambo“ (1919—1947), lakūnas
6. Čepliauskas Antanas — „Meška“ (1921 —1947), darbininkas

7. Čižeika Jonas — „Stepas“ (1925—1947), moksleivis
8. Dabrišius Liudvikas — „Kareivis“ (1912—1945), Lietuvos karininkas
9. Dagilis Petras — „Sakalas“ (1929—1947), moksleivis
10. Drūlia Juozas (1917—...)
11. Gervė Jurgis
12. Gudaitis Kazimieras — „Maksimas“ (1919—1945), ūkininkas
13. Gudynas Vytautas — „Papartis“ (1922—1947)
14. Jankauskas — „Kazokas“ (19..—1946), mokytojas
15. Juodžbalys Jurgis (19..—1945), vargonininkas
16. Kalauskas Bronius (...—1945)
17. Kalauskas Jonas (...—1945)
18. Kazakevičius Bronius — „Kregždė“ (...—1947), darbininkas
19. Kazakevičius Jonas — „Auksabarzdis“ (...—1950), darbininkas
20. Kazakevičius Vytas (...—1948), darbininkas
21. Kazla Jonas — „Musolinis“ (1919—1946), buvęs partorgas
22. Kleiza Jurgis — „Krienas“ (19..—1947), ūkininkas
23. Kleizaitė Anastazija — „Rasa“ (19..—1947), studentė
24. Krasnodemskis Alfonsas (1922—1948), studentas
25. Laukaitis Juozas (...—1945)
26. Lelešius Justinas — „Grafas“ (1919—1947), kunigas
27. Liaukus Kazimieras
28. Liorenta Jonas
29. Liktoraitis Viktoras (19..—1945)
30. Liuiza Juozas — „Kalnas“ (1922—1947), Lietuvos karininkas
31. Lukša Jurgis — „Piršlys“ (1921—1947), studentas
32. Lukša Stasys — „Juodvarnis“ (1926—1947), studentas
33. Markauskas Antanas — „Žaibas“ (1928—1946), moksleivis
34. Martinaitis Antanas (1928—1946), ūkininkas
35. Milišauskas Vytas
36. Mockaitis Vytautas
37. Morkūnas Petras (...—1945)
38. Ogonis Juozas
39. Ogonis Kazimieras (1931—1946), moksleivis

40. Pažèra Jonas
41. Petkevičius Adolfas — „Švyturys“ (1928—1947), moksleivis
42. Radzevičius — „Vaidila“ (1922—1947), moksleivis
43. Raulynaitis Albinas (...—1945)
44. Rimas Pranas — „Berželis“ (1925—1947), moksleivis
45. Remeikis Stasys
46. Rinkevičius Aloyzas — „Ledas“ (...—1945), moksleivis
47. Samuolis Aleksas — „Vasaris“ (1922—1946), darbininkas
48. Seredinskas Juozas (____—1945)
49. Simanavičius Bronius (1920—1947), Lietuvos karininkas
50. Slavinskas Albinas — „Linas“ (1924—1947), ūkininkas
51. Slavickas Jonas (1924—1945), ūkininkas
52. Stačiokas Algirdas — „Kregždė“ (1924—1948), darbininkas
53. Simauskas Algis — „Kirstukas“ (1925—1948), moksleivis
54. Vaitkūnas Česlovas — „Kolumbas“ (-----—1947), ūkininkas
55. Vaitkūnas Vincas (. . . .—1945)
56. Vasiliauskas Vytautas — „Meškelė“ (1931—1949), moksleivis
57. Vilemas Julius (...—1945)
58. Žilinskas Vytautas
59. Žiemkelis

PABAIGOS ŽODIS

Vargo broliai sulaukė stebuklo: 1990 metų kovo 11 d. Vilniuje Tautos atstovai paskelbė Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo aktą, priėmė įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir Herbo, atstatė prieškarinės Lietuvos konstitucijos galiojimą. Lietuva sugrįžo į laisvų Europos tautų šeimą. Pakilo merdėjusi tauta — žudyta, šaudyta, kankinta, bet gyva. Ji drąsiai ir garbingai pasirinko savo kelią — tą, už kurį prieš pusę amžiaus paaukojo savo jaunas gyvybes Lietuvos partizanai.

Ir ši kartą ne pompastiški Vakarų demokratijos milžinai iš Vašingtono ar Londono lietuviams rodė laisvėn kelią, o mūsų parlamentarai — geriausieji Tautos sūnūs ir dukros — savo protą, žinias ir diplomatinis sugebėjimus paskyrė atgauti iš vagies tai, kas pavogta — Laisvę ir Nepriklausomybę.

Raudonieji fašistai, žudę lietuvius fiziškai, 50 metų naikino tautą dvasiškai. Mus užgrobusi valstybė labiau negu caro laikais skatino girtuokliavimą, skelbė ir plėtė ateizmą, amoralumą, šlovino nesamas pergales ir iš piršto išlaužtą ekonominį gerbūvį. Žmonės buvo maitinami nerealiomis socializmo santvarkos vizijomis, paliekant jiems tik vergišką nuolankumą ir mankurto paklusnumą.

Kokiuose kloduose slypi nepaprastas lietuvių tautos gajumas ir atsparumas?

Mumyse gyvi prieš tūkstantmečius užkoduoti baltų genai. Mūsų gyslomis teka karštas protėvių kraujas, plaka laisvę mylinti širdis. Šventa Lietuvos žemė apsaugojo nuo išsigimimo Tautą. Žemė, kurioje ilsisi tėvai ir broliai — partizanai.

...Žydint sodams kasėme partizanų kaulus Prienšilyje. Čia jų ne tik pačiame miestelyje, bet ir pakelių grioviuose, raistuose ir paraistėse apstu. Kastutė Stravinskienė atvedė mus už medelyno, kur šilo pakraštys slepia buvusio

karo apkasus. Žmonės, sako, stebėję, kur rusų mašina vežė partizanų vadą „Kardą“ su bendražygiais „Vėtra“ ir „Laimute“.

Nenusakomas jausmas apėmė, kai pirmieji Lino Misičiaus kastuvo dūriai atsargiai išvertė gelsvą smėlį. Jame matėsi smulkūs pėdų kaulėliai. Partizanai buvo sumesti galvomis į apačią, kojomis į viršų. Per 44 metus jie virto Tėviškės žeme: jokių organinių likučių, tik gelsva, puri, gimta šilainė, gaubianti trapias sušaudytų skeletų dalis. Niekada nepamiršiu pavasarinės dangaus žydrynės, tyliai ošiančio prie Nemuno slėnio šilo ir smėlio krūvoje klūpančios Kastutės Stravinskienės, renkančios partizanų kaulėlius: „Kurie iš jų — mano Juozelio?“...

Ekspertai nustatė, kad abu skeletai aukštų vyrų. „Laimutės“ kol kas nerasta. Labai apgailėstavome, nes Marijampolėje tuo pat metu garbinga Lietuvos partizanė „Vilija“ Pušinskaitė — Petronėlė Vėlyvienė savo draugės „Laimutės“ laidotuvėms atidžiai rinkosi apdarą. Ruošėsi joms galbūt ne mažiau atsakingai, kaip prieš daugelį metų, — kai reikėjo nešti prisiūtą prie palto pamušalo Geležinio Vilko rinktinės vėliavą... Vargšelė taip susijaudino, kad ištiko insultas. Ką padarysi — toks mūsų, lietuvių, gyvenimas.

Apie Lietuvą kalba pasaulis. Šiandien Lietuva — ašara kiekvieno doro žmogaus akyse.

Okupantai, žlugdę mus fiziniu ir dvasiniu genocidu, stengiasi užgesinti laisvės ugnį mūsų širdyse. Imperija, kaip besibaigiantis slibinas, tampoma konvulsijų. Po mūsų langais manevruoja šarvuočiai, mus gąsdina sraigtašparniai, o desantininkai braunasi į ligonines ir užiminėja pastatus. Visa tai vadinama „socializmo gelbėjimu“. Į Lietuvą skrieja svetimos valstybės vadovų ultimatumai ir grasinimai, lydimi sankcijų. Invazija tęsiasi. Lietuvių tautos nepaklupdo ant kelių nei psichologinis spaudimas, nei totalinė ekonominė blokada.

Seniausią Europos tautą pačiame senojo žemyno viduryje svetimieji norėtų išmarinti badu; paversti Lietuvą konclageriu — raudoniesiems perėjūnams visos priemonės geros. Klasta ir melas — jų ginklai, grobimas ir plėšimas

(patiems šaukiant: „gelbėkit — muša!“)—kasdieninė jų duona.

Mažutė Lietuva laiko dar vieną žiaurų egzaminą. Išlaikys: mes nesitrauksime! Nesiklaupsime ant kelių. Atsakome atėjūnams žodžiais, kuriuos prieš šešis šimtus metų ištarė mūsų didysis kunigaikštis Gediminas: „Pirma geležis sutirps į vašką ir vanduo pavirs uola, negu mes išstartą žodį atšauksime!“ Šiandien mūsų ginklai: ramybė ir vienybė, kantrybė ir susitelkimas. Ir darbas — savo kraštui.

Už Maskvos nugaros — geležim kaustyti Afganistano karo batalionai. O mūsų slaptas ginklas — Laisvės Kovotojų dvasia tautiečių krūtinėse. Laisvė — lietuvių tautos kelrodė žvaigždė. Laisvė — mūsų antroji religija, nes mes tikime LIETUVA! Buvome laisvi — ir būsim. Subyrės pasukutinė pasaulio imperija, o jos skeveldrose spindės lietuvių kraujas ir kančios.

Šioje knygoje susitikome su gyvais Tautos atmintyje didvyriais. Jų mes negalime užmiršti. Apie juos neturime teisės tylėti. Tai — mūsų istorija.

Kaunas, 1989 lapkritis— 1990 balandis.

NAUDOTA LITERATŪRA

1. LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA 37-se tomuose, 1953-1969, Bostonas.
2. **Juozas Daumantas** „PARTIZANAI“, 3-čias leid., Čikaga, 1984.
3. **N. Sūduvis** „VIENŲ VIENI“, Čikaga, 1964.
4. **K. Girmius** „PARTIZANŲ KOVOS LIETUVOJE“, Čikaga, 1987.
5. **E. Grunskis** „Baudėjai“, „LITERATŪRA IR MENAS“, Vilnius, 1989 12 09.
6. „Partizanų vadas Juozas Lukša — Daumantas“, „Į LAISVĘ“, Nr. 28, 1962.
7. **P. Vytenis** „Juozas Lukša“, AIDAI“, 1976 Nr. 10, 1977 Nr. 1.
8. **M. Chienas, K. Šmigelskis, E. Uldukis** „VANAGAI IS ANAPUS“, Vilnius, 1960
9. **V. Ditkevičius** „Kurjeris eina į Vakarus“, „ŠVYTURYS“, 1966 Nr. 19, 20, 1967 Nr. 12, 13, 14.
10. „NEMATOMAS FRONTAS“, sudarytojas **A. Viršulis**, Vilnius, Mintis, 1967.
11. **K. Jevseičikas** „GILTINES SUTRAMDYMAS“, Vilnius, Periodika 1989
12. „LIAUDIES GYNĖJŲ ŽODIS“, atsak. redaktorius **J. Jermalavičius**, Vilnius, Mintis, 1987
13. **J. Jakaitis** „IŠDAVYSTES KELIU“, Vilnius, Mintis, 1976
14. **B. Jonelienė** „Tragedija Laukiškių kaime“, „GELUPIS“, Prienai, 1980 12 01.
15. „LAISVES KOVŲ DAINOS“, red. **Jonas Aistis**, *New York*, Nepriklausomybės fondas, 1962

APIE AUTORE

Antanina Garmutė-Skučaitė gimė 1934 m. gegužės 29 d. Marijampolės apskrityje, Prienų valsčiaus Ciudiškių kaime. Buvo ketvirtas vaikas Jurgio Skučo ir Marijos Petrauskaitės šeimoje. Dėl silpnos motinos sveikatos augo įdukrinta motinos sesers Kotrynos Petrauskaitės ir jos vyro Kazimiero Garmaus — gretimoje Pakuonio parapijoje, Piliuonos kaime.

1948 metais keturiolikmetė areštuota ir viena išstremta į Sibirą. Dirbo Uosljės-Sibirskojės druskos kasykloje.

1957 m. su pagyrimu baigė Kauno politechnikos instituto Cheminės technologijos fakultetą, dirbo inžiniere statybinių medžiagų imonėse. 1960—1981 m. dirbo pedagoginį ir mokslinį darbą Kauno politechnikos institute. 1964 m. apgynė technikos mokslų kandidatinę disertaciją, 1969 m. gavo mokslinį docentės vardą. Tobulinosi Prahos Inžinerinės chemijos institute, Čekoslovakijoje. 1981—1989 m. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto vyresnioji mokslinė bendradarbė.

Parašė daugiau kaip 100 mokslinių darbų apie chemijos pramonės atliekų panaudojimą statybinių medžiagų gamyboje. Sukūrė 125 išradimus (iki 1988). 1989 m. jai suteiktas Lietuvos nusipelnusios išradėjos garbės vardas.

1988 m. parašė dokumentinę apybraižą „Ešelonai“, kuri buvo įtraukta į tremtinių publicistikos knygą „Amžino išalo žemėje“. 1989 m. Kanadoje išleista Antaninos Garmutės dokumentinių apybraižų knyga „Ažuolų randai“.

TURINYS

Įžanga / 3

1 d a l i s / 7

PRIESAIKA MOTINAI / 9

2 d a l i s / 45

„MAŽYTIS“ / 47

ŽALIO ŠILO BROLIAI / 63

PASKUTINE CHEMIJOS PAMOKA / 75

BĖGA JOTVINGIŲ UPĖ / 91

PRIE MIŠKO ALTORIAUS / 97

LEDONEŠIS / 108

VAIKYSTES VIEŠKELIUOSE / 121

ARIMŲ SŪNŪS / 131

ŽMOGUS IŠ LEGENDOS / 141

3 d a l i s / 149

LIETUVOS LIEPA / 151

ATSIŠAUK, NASTUTE! / 163

GRAUDI DAINA GIMTINEI / 170

4 d a l i s / 179

SKAUSMO KALNELIO VAIDILUTĖ / 181

Pabaigos žodis / 190

Naudota literatūra / 193

Apie autoreę / 194

Ga386 Garmutė A.

Išėjo broliai: [„Apie aut.“, p. 194] / Iliustr.
G. Sakalauskienės —K.: Spindulys, 1990.— 192 p.,
32 iliustr. lap.: iliustr.

Bibliogr.: p. 193 (15 pavad.).

ISBN 5-89942-300-5

Dokumentinės apybraižos apie pokario rezistencinės kovos dalyvius. Knygoje aprašomi kovų prieš raudonuosius okupantus faktai, kovotojų gyvenimo epizodai ir likimai.

4702390201

UDK 888.2-94+947.45.08

*Antanina GARMUTĖ
IŠĖJO BROLIAI*

Dokumentinės apybraižos
Atsakinga redaktorė *B. Jonelienė*
Iliustracijos *O. Sakalauskienės*
Fotoreprodukcijos *A. Krutulienės*
Techninis redaktorius *V. Binkevičius*

Duota rinkli 1990 07 27. Pasirašyta spaudai 1990 11 06. SL. Nr. 261. Formatas 84X108⁷/₃₂. Spaudos popierius. Garnitūra literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda. 10,29 + 3,30 (iliustr.) sąl. sp. 1. 13,78 sąl. spalv. atsp. 13,44 apsk. leid. 1.

Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 1434. Kaina 4 rb.

„Spindulio“ spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.